

Seksuaalisuus, sukupuoli ja ehkäisy seksuaalikasvatuksessa:

Yläkoulun terveystieto ja ei-heteroseksuaaliset nuoret

Mariia Haatanen
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Sukupuolentutkimus
Pro gradu -tutkielma
Kevät 2017

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Mariia Haatanen: Seksuaalisuus, sukupuoli ja ehkäisy seksuaalikasvatuksessa: Yläkoulun terveystieto ja ei-heteroseksuaaliset nuoret

Pro gradu -tutkielma, 116 s.

Sukupuolentutkimus

Helmikuu 2017

Tutkimuksessa selvitän, kuinka suomalaisen yläkoulun terveystiedon oppikirjat ottavat ei-heteroseksuaalisia nuoria huomioon niiden seksuaalikasvatuksessa, erityisesti ehkäisy tiedon osalta. Tutkimusaineistoni koostuu kolmesta yläkoulun terveystiedon oppikirjasta, jotka ovat SanomaPron Navigaattori (2014) ja Voimaa (2014) sekä Otavan Vire (2008). Oppikirjat ovat olleet tutkimuksen aloittamishetkellä julkaisijoiden uusimmat yläkoulun terveystiedon oppikirjat.

Tutkimuksessani selvitän, kuinka 1) suomalaisen peruskoulun yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit käsittelevät ja määrittävät seksuaalisuutta ja sukupuolta ja 2) millaista tietoa ehkäisystä yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit tarjoavat ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Tarkastelen tutkimuksessa, miten aineisto näyttäytyy ei-heteroseksuaalisesta näkökulmasta katsottuna ja hahmottelen aineistosta nousevia diskursiivisia rakenteita. Analysoin aineistoani diskurssianalyysistä vaikutteita ottavalla metodilla.

Tarkastelen aluksi terveystiedon ja seksuaalikasvatuksen historiaa ja nykypäivää Suomessa ja kansainvälisesti. Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on seksuaalisuuden ja sukupuolen ilmiöiden käsittely ja ymmärtäminen erityisesti feministisessä ja queer-teoriassa. Tarkastelen myös, kuinka seksuaalisuuden ja sukupuolen suhde nähdään teoreettisessa keskustelussa.

Analysoimastani aineistosta on selkeästi huomattavissa sen läpitunkeva heteronormatiivisuus, joka toistuu seksuaalikasvatuksen eri aihepiirien käsittelytavoissa. Seksuaalisuutta käsitellään pääasiallisesti heteroseksuaalisuutena ja sukupuolta kaksinaapaisena nais-mies -jatkumona, josta poikkeuksen tekevät yksittäiset maininnat ei-heteroseksuaalisista ja ei-cissukupuolisista ihmisistä. Ei-normatiivisista seksuaalisuuksista ja sukupuolista puhutaan oppikirjoissa korostetun hyväksyvään sävyyn.

Kuten seksuaalisuutta, myös seksiä käsitellään hyvin vahvasti heteronormatiivisen diskurssin kautta. Oppikirjojen kuvaukset seksistä ovat hyvin penetraatio- ja peniskeskeisiä ja kirjojen ehkäisy tieto rakentuu samoista lähtökohdista. Oppikirjat käsittelevät ehkäisyä ennen kaikkea penetratiivisen seksin ja mahdollisen ei-toivotun raskauden näkökulmasta jättäen suuren osan seksin harrastamisen tavoista ehkäisy tiedon ulkopuolelle.

Avainsanat: terveystieto, seksuaalikasvatus, ehkäisy, yläkoulu, ei-heteroseksuaalisuus, nuoret, heteronormatiivisuus

Sisällysluettelo

1. Johdanto: Terveystieto ja ei-heteroseksuaaliset nuoret	1
2. Terveystieto, seksuaalikasvatus ja -terveys	9
2.1 Terveystiedon historia ja nykypäivä Suomessa	9
2.2 Seksuaalikasvatus terveystiedon oppiaineessa	11
3. Seksuaalisuus ja sukupuoli feministisessä keskustelussa	14
3.1 Seksuaalisuus ja sukupuoli	14
3.2 Seksuaalisuuden ja sukupuolen suhde	22
4. Aineisto ja analyysitapa	28
4.1 Tutkimuskysymykset	28
4.2 Oppikirjat tutkimusaineistona	29
4.3 Diskurssianalyttinen lähestymistapa	30
5. Oppikirjojen analyysi	36
5.1 Seksuaalisuuden ja sukupuolen käsittely aineistossa	36
5.1.1 Navigaattori	37
5.1.2 Voimaa	46
5.1.3 Vire	56
5.1.4 Yhteenveto: Heteronormatiivisuus, luonnollisuus ja korostettu hyväksyntä	63
5.2 Seksuaalikasvatus ja ehkäisytieto	72
5.2.1 Navigaattori	75
5.2.2 Voimaa	81
5.2.3 Vire	87
5.2.4 Yhteenveto: Seksi heteroseksuaalisena penetraationa	96
6. Heterous ja sukupuolen dikotomisuus: Oppikirjojen linjaukset	109
6.1 Oppikirja-analyysin yhteenveto	109
6.2 Ehdotuksia oppikirjojen kehittämiseksi	112
Lähteet	117

1. Johdanto: Terveystieto ja ei-heteroseksuaaliset nuoret

Tutkimukseni käsittelee peruskoulun yläkoulussa opetettavan terveystiedon oppiaineen oppimateriaalien sisältöä ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Oppimateriaaleilla tarkoitan tässä tapauksessa terveystiedon oppikirjoja, joista tarkastelen tässä tutkimuksessa Sanoma Pron Navigaattoria (2014) ja Voimaa (2014) sekä Otavan Virettä (2008). Katariina Bildjuschkin ja Ari Malmberg (2000, 7) esittävät seksuaalikasvatuksen käsikirjassaan *Kerro meille seksistä*, että seksuaalisuutta ja siihen liittyviä asioita pitäisi käsitellä erityisesti 5.-9. luokilla, kun murrosikään kasvavat nuoret siihen liittyviä aiheita eniten pohtivat. Yläkoulun terveystiedon oppiaineen oppimateriaalit ovat otollinen aineisto nuorille suunnatuista seksuaalikasvatusmateriaaleista, sillä ne osuvat juuri tälle ajanjaksolle.

Koulun terveystiedon oppitunneilla käytetyt oppikirjat sopivat hyvin aineistoksi, sillä Suomessa oppimateriaaleja voidaan pitää kansallisina. Oppimateriaalit tavoittavat käytännössä kaikki ikäryhmään kuuluvat nuoret, sillä kotikoulua käyvien nuorten määrä on Suomessa hyvin marginaalinen (Urpilainen, 2013). Peruskoulussa käytettävät oppikirjat tavoittavat lähes kaikki tiettyyn ikäluokkaan kuuluvat nuoret, minkä vuoksi niiden sisältämän tiedon monipuolisuuden tarve korostuu entisestään. Oppikirjojen tulisi kattaa erilaisten oppilasryhmien tiedon tarpeet, minkä lisäksi on hyvä huomioida, että joissakin tapauksissa oppikirjat voivat olla ainoa lähde, josta nuori saa asiallista ja luotettavaa tietoa seksuaalisuutta ja ehkäisyä koskevissa asioissa. Oppikirjojen sisältöä määrittävät Opetushallituksen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa määritetyt oppimistavoitteet, mikä tarkoittaa sitä, että tiettyjen asiasisältöjen tulee olla samat kaikissa oppikirjoissa.

Rajaan tutkimukseni käsittelemään terveystiedon oppimateriaaleja ja niiden seksuaalikasvatusta koskevia osioita erityisesti ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Ei-heteroseksuaalisilla nuorilla tarkoitan tässä tutkimuksessa nuoria, jotka eivät identifioitu heteroseksuaaliseksi, vaan ovat esimerkiksi lesboja, homoja, a- tai biseksuaaleja, queereja tai muita.¹ Tutkimukseni tarkoitus on selvittää, kuinka terveystiedon oppimateriaaleissa esiintyvä seksuaalikasvatus ottaa huomioon ei-heteroseksuaalisia nuoria ehkäisy tiedon näkökulmasta. Ehkäisy tiedolla tarkoitan tässä tutkimuksessa pääasiallisesti seksitauteja koskevaa tietoa, muun muassa niiden tarttumista ja ehkäisyä. On tärkeää huomioida, että ei-heteroseksuaalisten ja heteroseksuaalisten nuorten

¹ Käsittelemän käsitteen valintaa tarkemmin luvussa 3.2.

seksin harrastamisen tavat eivät välttämättä poikkea olennaisesti toisistaan, vaikka kumppanien sukupuolet voivat erota. Tämän vuoksi tutkimuksesta ilmenee todennäköisesti myös heteroseksuaalisia nuoria koskevaa tietoa, vaikka tutkimus on rajattu koskemaan pääasiallisesti juuri ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmia oppimateriaaleissa.

Ei-heteroseksuaalisista nuorista puhuttaessa on tärkeää ottaa huomioon sukupuolen moninaisuus, eli se, että ei-heteroseksuaaliset nuoret voivat olla sekä cissukupuolisia että ei-cissukupuolisia. Cissukupuolella tarkoitetaan yksilön identifioitumista siihen sukupuoleen, joka hänelle on syntymässä määritelty, kun taas ei-cissukupuoli sisältää ei-normatiiviset sukupuolet ja sukupuoli-identiteetit, esimerkiksi intersukupuoliset ja transihmiset. Erityisesti trans-aktivistien käyttämä käsite cissukupuoli/-nen tuo esiin sukupuolen kokemuksen moninaisuutta, erottaen yhteiskunnallisesti normatiivisen cissukupuolen vain yhdeksi mahdolliseksi sukupuolen mahdollisuudeksi. Nimeämällä cissukupuoliset yksilöt cisnaisiksi ja -miehiksi cis-etuliitteen avulla voidaan purkaa kaksinapaista sukupuolijärjestystä sen sijaan, että cisyksilöistä käytettäisiin vain binääristä sukupuolijärjestystä ylläpitäviä sanoja 'nainen' ja 'mies'. (Aultman, 2014, 61-62, Enke, 2013, 235.) Sukupuolen kokemusten moninaisuudet ovat tärkeitä tämän tutkimuksen kannalta sikäli, että eri sukupuolia edustavilla yksilöillä voi olla erilaisia tarpeita ehkäisyyn suhteen.

Oppimateriaalien tarkastelu ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta on tarpeen, sillä ei-heteroseksuaalisille nuorille ei ole olemassa ehkäisyä koskevaa tietoa samassa määrin kuin heteroseksuaalisille nuorille. Tehdessäni alustavaa tiedonhakua tutkimusta varten päädyin lähes väistämättä vain heteroseksuaalista yhdyntää koskevan ehkäisy tiedon pariin, ja rajatessani hakuni tarkemmin ei-heteroseksuaaliseen kontekstiin löytämäni tiedon määrä ja luotettavuus heikkenivät huomattavasti. Suuri osa ei-heteroseksuaalisia suhteita koskevasta ehkäisy tiedosta löytyi esimerkiksi erilaisilta keskustelufoorumeilta, jolloin tiedon luotettavuutta oli haasteellista arvioida. Erityisesti suomenkielistä tietoa oli heikosti saatavilla.

Erityisen hankalaa oli löytää luotettavaa tietoa naisten välisen seksin ehkäisyvaihtoehdoista, joskaan miestenkään välisen seksin ehkäisyvaihtoehdot eivät olleet yhtä selkeästi esillä tai saatavissa yhtä luotettavilta tahoilta kuin heteroseksia koskeva ehkäisy tieto. Kokemukseni mukaan ei-heteroseksuaalisten suhteiden ehkäisyasiat yksinkertaistetaan helposti vain raskauden mahdottomuudeksi (cissukupuolisten naisten tai miesten keskinäisissä suhteissa), minkä lisäksi ehkäisyä puhutaan usein vain miesten välisen seksin yhteydessä, kenties 1980-luvulla alkaneen,

homoihin vahvasti leimautuneen HIV- ja AIDS-epidemian vuoksi (Grmek, 1990, 7-10). Koulujen antaman seksuaalikasvatuksen monimuotoisuuden tarve on huomattu myös virallisilla tahoilla, sillä esimerkiksi Väestöliitto on aloittanut Pirkanmaan Setan kanssa yhteishankkeen, jonka tarkoituksena on muovata koulujen seksuaaliopetuksesta paitsi monimuotoisempaa, myös osallistavampaa ja nuorten toiveita kunnioittavaa.² Seta on myös julkaissut *Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus* (2016) oppaan opettajille, jossa neuvotaan, kuinka seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta voidaan käsitellä koulumaailmassa muun muassa eri oppiaineiden sisällä.

Suomessa opetuksen kehittämisestä vastaa Opetushallitus, jolla on ollut viime vuosina nähtävissä selkeä pyrkimys tasa-arvoisempaan opetukseen ja kouluympäristöön. Opetushallitus on laatinut muun muassa muistion oppimateriaalien tasa-arvoisuudesta (*Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa*, 2011) ja oppaan koulujen tasa-arvosuunnitelmien laatimista varten (*Yhteiseen ymmärrykseen tasa-arvosta*, 2008). Tasa-arvokysymyksiä pohditaan myös Opetushallituksen vuoden 2012 tilannekatsauksessa *Koulu nuorten näkemänä ja kokemana*, jossa on huomioitu esimerkiksi monikulttuurisuuden ja seksuaalisuuksien kysymyksiä. Tilannekatsauksessa heteroseksuaalisuuden ja ei-heteroseksuaalisuuden rinnalla nostetaan esiin nimeltä mainittuna kuitenkin vain homoseksuaalisuus (2012, 26).

Koulutusta järjestävien tahojen on Suomen lain mukaan edistettävä toiminnassaan tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista (laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta §5, 5a, 6, yhdenvertaisuuslaki §6), ja vuodesta 2017 eteenpäin myös peruskoulujen tulee laatia tasa-arvosuunnitelma. Opetushallituksen ja lain linjauksia on tämän tutkimuksen osalta mahdollista tarkastella yläkoulun näkökulmasta. Tämän tutkimuksen kohdalla voidaan esimerkiksi pohtia, vastaavatko yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit Opetushallituksen ohjenuorien mukaista käsitystä tasa-arvosta tai edistävätkö oppimateriaalit tasa-arvoa tai yhdenvertaisuutta.

Seksuaalioikeudet

Lukuisat eri tahot sekä Suomessa että kansainvälisesti, muun muassa Amnesty, Terveystiedon ja hyvinvoinnin laitos (THL), Väestöliitto ja World Association for Sexual Health, ovat julkistaneet listauksensa seksuaalioikeuksista. Seksuaalioikeudet ovat ihmisoikeuksia, jotka perustuvat

² Seksuaaliopetus, joka hengittää ajassa. HundrEd. <https://hundred.fi/news/seksuaaliopetus-joka-hengittaa-tassa-ajassa>. (Viitattu 28.9.2016.)

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien julistuksessa määritellyille periaatteille (THL, 2015). Vaikka tarkka asiasisältö ja muotoilut vaihtelevat hieman, kaikissa julistuksissa esitetään yhdeksi kohdaksi oikeus seksuaalisuutta koskevaan tietoon. Seksuaalisuutta koskeva tieto on seksuaalioikeuksista keskeisin tarkasteltaessa oppimateriaaleja, joiden perimmäinen tarkoitus on nuoren tiedon lisääminen ja nuoren oppiminen. Muita seksuaalioikeuksia ovat muun muassa oikeus omaan seksuaalisuuteen, oikeus seksuaaliterveyspalveluihin, oikeus tasa-arvoon ja syrjimättömyyteen sekä oikeus päättää itse puolisostaan ja lastensa määrästä. (Amnesty, 2015, Väestöliitto, 2016, THL, 2015 & WAS, 2014.)

Ehkäisy tiedon tulisi olla helposti kaikkien saatavilla, mutta nykyiset terveystiedon oppimateriaalit keskittyvät usein lähinnä heteroseksuaalisten kontaktien tutkailuun ja luovat näin epätasa-arvoisen asetelman heteroseksuaalisten ja ei-heteroseksuaalisten nuorten välille. Terveystiedon oppimateriaaleja on tutkimuksissa kritisoitu niiden keskittymisestä heteroseksuaalisiin kontakteihin ja niiden seksinäkemysten penetraatiokeskeisyydestä (esimerkiksi Lehtonen 2003, 24, Jurva 2012, 55). Tämänkaltaisia heteroseksuaalisuutta korostavia materiaaleja voidaan kutsua heteronormatiivisiksi. Erityisesti sukupuolentutkimuksessa käytetyn heteronormatiivisuuden käsitteellä viitataan ajatusmalliin, jossa ”institutionalisoitu heteroseksuaalisuus muodostaa sosiaalisten ja seksuaalisten suhteiden oletusarvoisen, luonnollistetun, ainoan hyväksytyn ja tavoiteltavan mallin” (Rossi, 2006, 19). Heteronormatiivisuus kuvaa yhteiskunnallista ja sosiaalista ajatusta ja oletusta siitä, että kaikki ovat heteroita ja että heterous on tavoiteltavin seksuaalisuuden muoto. Jukka Lehtonen (2012, 22-23) näkee heteronormatiivisuuden sisältävän paitsi normatiivisen heteroseksuaalisuuden, myös sukupuolinnormatiivisuuden, jonka mukaan maailmassa on vain naisia ja miehiä, jotka käyttäytyvät naisille ja miehille tyypillisillä tavoilla.

Opetusmateriaalien heteronormatiivisuus näyttää muodostavan ristiriidan suhteessa seksuaalioikeuksiin sekä Opetushallituksen laatiman perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin, joissa todetaan, että opetuksen tulisi olla arvopohjaltaan muun muassa tasa-arvoa ja ihmisoikeuksia edistävää (2004, 14). Oppimateriaaleja voidaankin tarkastella myös seksuaalioikeuksien näkökulmasta ja tutkia, kuinka oppikirjat mahdollistavat nuorille heidän seksuaalioikeuksiensa toteutumisen.

Hetero- ja ei-heteroseksuaalisuus peruskoulussa

Opetussuunnitelman mukaisten oppimateriaalien voidaan nähdä edustavan virallisuontoista kuvaa seksuaalisuudesta. Oppimateriaaleissa käytetty kieli luo tietynlaista kuvaa tiedosta ja todellisuudesta, joka rakentuu muun muassa oppimateriaalien aihe-, kuva- ja sanavalinnoissa. (Jokinen ym. 2016, 17, 26.) Bildjuschkin ja Malmberg (2007, 7) esittävät seksuaalisuuden ja seksin käsittelemisen pitävän väistämättä sisällään erilaisia arvotuksia, ja jo sanavalinnoista ja opetuksen painotuksista tulee helposti arvolatautuneita. Tutkimuksessani analysoin terveystiedon oppimateriaaleista muun muassa juuri sanavalintoja ja asuiasisältöjä, joita tarkastelemalla tutkin, millaisia määrittelyitä seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja ehkäisy tiedosta terveystiedon oppimateriaalit sekä tuottavat että ylläpitävät.

Terveystiedon oppiaineesta ja oppimateriaaleista sekä erityisesti koulujen seksuaalikasvatuksesta on tehty Suomessa jonkin verran tutkimusta, joskaan laajasta tutkimustrendistä ei voida katsoa olevan kyse. Suurin osa tehdystä tutkimuksesta on yliopistojen pro gradu -töitä, ja vaikka näissä aihevalinnat ovat eronneet omastani, olen saanut näistä tutkimuksista inspiraatiota ja taustatietoa tutkimukseni pohjaksi.

Raisa Jurva analysoi tutkimuksessaan terveystiedon oppimateriaalien heteronormatiivisuutta tyttönäkökulmasta tullen siihen tulokseen, että oppimateriaalit ovat hyvin heteronormatiivisia ja ne luovat seksuaalisuudesta kuvaa kahden toisilleen vastakkaisen sukupuolen, naisen ja miehen, avulla. Terveystiedon oppikirjojen seksuaalikasvatus asettaa tytöt ja pojat dikotomisesti vastakkain, mutta kuitenkin eriarvoisiin asemiin. Opetusmateriaali luo sukupuolille erilaisia käsityksiä muun muassa toisen sukupuolen lähestymisestä, omasta seksuaalisuudesta ja seksiin ja seurusteluun liittyvästä vastuusta. Jurvan tutkimuksen perusteella terveystiedon oppimateriaalien ei voida nähdä pyrkivän edistämään tasa-arvoa, jonka Opetushallitus on määrittänyt yhdeksi opetuksen arvoista perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa. (Jurva 2012, 95-96, Opetushallitus, 2004, 14.)

Anna Mäkisen ja Kirsi Teikarin tutkimus luokanopettajien valmiudesta seksuaalikasvatukseen sijoittui alakoulun viidennelle luokalle. Tutkimuksessa kävi ilmi, että seksiin ja seksuaalisuuden ilmentämiseen liittyvät asiat koettiin vaikeimmiksi opettaa kaikilla seksuaalisuuden ulottuvuuksilla, joiksi tutkimuksessa määritettiin biologinen, psyykinen, eettinen ja kulttuurinen ulottuvuus. Mäkinen ja Teikari esittävätkin, ettei opettajankoulutus anna tuleville opettajille tarpeeksi

tietotaitoa seksuaalikasvatuksen opettamiseen. (Mäkinen & Teikari, 2013, 66-67.) Tilanne lienee yläkoulun osalta parempi, sillä yläkoulussa terveystietoa erillisenä oppiaineena opettavilta opettajilta vaaditaan terveystiedon koulutusta.

Yleisesti koulumaailman heteronormatiivisuudesta on tehty jonkin verran tutkimusta. Opetushallitus myöntää vuoden 2012 tilannekatsauksessaan, että koulumaailman virallinen normi on yhä sitkeästi heteroseksuaalisuus, eikä ei-heteroseksuaalisten oppilaiden ole aina helppo sopeutua koulumaailman käytäntöihin (2012, 26).

Jukka Lehtosen *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa* (2003) on toistaiseksi laajin Suomessa tehty tutkimus ei-heteroseksuaalisten nuorten asemasta koulumaailmassa, joskin tutkimus on jo yli kymmenen vuotta vanha. Lehtonen erittelee tutkimuksessaan kymmenen eri tapaa, joilla koulumaailma ylläpitää heteronormatiivisuutta. Tämän tutkimuksen aihetta eli seksuaalikasvatusta ajatellen erityisesti neljä Lehtosen erittelemää tapaa muodostavat kiinnostavan vertailukohdan terveystiedon oppikirjoille. Lehtonen esittää heteroseksuaalisten suhteiden näyttäytyvän koulumaailmassa ”itsestään selvinä, luonnonlakeihin pohjautuvina ja luonnollisina”, minkä lisäksi heteroseksuaalisuudesta puhuttaessa ”se asetetaan keskeiseksi tai se oletetaan”. Heteroseksuaalisuuden itsestään selvänä näkemisen lisäksi Lehtonen esittää homoseksuaalisuudesta puhuttavan ”marginalisoiden, esittämällä se ongelmaksi, synniksi, sairaudeksi, häiriöksi, välivaiheeksi, naurettavaksi, olemattomaksi, lisämausteeksi, yksityiskohdaksi, säälittäväksi, suvaittavaksi tai yhtä hyväksi ja luonnolliseksi kuin heteroseksuaalisuus”. Lehtonen esittää myös koulujen ylläpitävän kaksinapaista sukupuolijärjestelmää, jossa ”sukupuolet asetetaan toisilleen vastakkaisiksi ja toisiaan täydentäviksi”. (Emt., 237-243.) Lehtosen esittämä kuva siitä, kuinka koulut pitävät heteronormia yllä, muodostuu pitkälti heterouden ja biologisen naiseuden ja mieheyden luonnollisuuden ja yleisyyden kyseenalaistamattomuudesta yhdistettynä siihen, että muita seksuaalisia suuntauksia joko vähätellään tai niiden samanarvoisuutta pyritään erityisesti korostamaan.

Uudempi, Riikka Taavetin ”Olis siistiä, jos ei tartsis määritellä...” (2015) käsittelee yleisemmin sateenkaarinuorten arkea, ja koulu on yksi tutkimuksen osa-alueista. Taavetti kertoo tutkimuksessaan koulusta sateenkaarinuorten näkökulmasta seuraavasti:

Kaikissa tämän tutkimuksen aineistoissa nousee toistuvasti esiin, miten normatiivista koulujen opetus ja etenkin käytetty opetusmateriaali on [...] valinnat, joita opetuksessa

tehdään, pohjautuvat yleensä kyseenalaistamattomaan heteroseksuaaliseen malliin. Jos muita seksuaalisuuden tai sukupuolen mahdollisuuksia käsitellään, ne esitetään poikkeuksina normista. Koulun opetus seksistä ja seksuaalisuudesta ei anna juuri mitään oppilaalle tai opiskelijalle, jolla on suhteita samaa sukupuolta olevien kumppaneiden kanssa. (Taavetti, 2015, 82.)

Taavetti (2015) esittää koulujen ylläpitävän normatiivista yhteiskuntakäsitystä, jolla hän tarkoittaa heteronormin ylläpitoa. Monet Taavetin tutkimuksessa esittämät sateenkaarinuorten haastatteluista otetut lainaukset kuvastavat nuorten näkemyksiä siitä, että kouluissa käsitellään sateenkaari-ihmisiä varsin marginalisoivasti, yleensä joko parilla lauseella mainiten, sivulauseessa tai muuten erikoiseen sävyyn esitellen. Taavetti kuitenkin huomauttaa, että koulu on yksi niistä ei-heteroseksuaalisten nuorten tiloista, joihin voidaan konkreettisesti vaikuttaa päätöksenteolla, esimerkiksi velvoittamalla kouluja tekemään tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmia. Tutkimuksesta kävi myös ilmi, ettei koulu näyttäytynyt sateenkaarinuorille täysin toivottomana, sillä osa haastatelluista nuorista kertoi kokeensa koulun ilmapiirin ja erityisesti tietyt opettajat kannustaviksi. (Emt., 2015, 80-89.)

Edellä esiteltyjen tutkimusten lisäksi usein siteerattu tutkimus ei-heteroseksuaalisten nuorten tilanteesta yläkoulussa on Jari Malisen tutkimus, jossa hän esittää, ettei koulumaailma olisi ei-heteroseksuaalisille nuorille suoraan vahingollinen, vaikkakin vaikea (2005, 68). Malisen tutkimustulosta koulumaailman vaikeudesta tukee myös Katarina Alangon tutkimus sateenkaarinuorista Suomessa, jonka mukaan suuri osa sateenkaarinuorista kokee, etteivät koulujen valmiudet kohdata ei-heteroseksuaalisia ja ei-cissukupuolisia oppilaita olisi kovin hyvät (2014, 44-45). Kaikista tutkimusta ilmenee joko koulujen vahva heteronormatiivisuus tai muu vaikeus suhteessa ei-heteroseksuaalisiin tai ei-cissukupuolisiin nuoriin.

Edellä esitettyjen kaltaiset tulokset kertovat siitä, että koulumaailma on edelleen hyvin heteronormatiivinen, mikä vastaa Opetushallituksen omaa näkemystä suomalaisen koulumaailman tilasta (2012, 26). Tästä syystä onkin kenties hieman yllättävää, ettei opetusmateriaaleja ole tutkittu laajemmin ei-heteroseksuaalisten nuorten tai muiden kuin cissukupuolisten näkökulmasta. Kenties oppikirja-analyysi ja erityisesti terveystieto melko uutena oppiaineena eivät ole vielä kirvoittaneet tutkijoiden kiinnostusta. Aiheen tutkiminen on kuitenkin perusteltua, jotta koulumaailmassa piilevää heteronormia voidaan purkaa yhä laajemmin ja kenties täten saada muutosta aikaan. Oppimateriaaleja tuottavilla kustannusyhtiöillä on ollut

kiinnostusta työn aihetta kohtaan, joten voitaneen olettaa, että tällä tutkimuksella voisi olla myös käytännön sovelluksia terveystiedon oppimateriaalien kehittämisen kannalta.

Tutkimuksen rakenne tulee etenemään terveystiedon oppiaineen ja seksuaalikasvatuksen periaatteiden kuvaamisesta seksuaalisuuden ja sukupuolen suhteen tutkimiseen teoreettisella tasolla. Toisessa luvussa käsittelen terveystiedon historiaa ja nykypäivää Suomessa, minkä lisäksi tarkastelen nykyisen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaisia yläkoulun terveystiedon oppimistavoitteita seksuaaliterveyden näkökulmasta. Kolmannessa luvussa käsittelen seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittelyjen moninaisuutta sekä yleisessä, mutta erityisesti feministisessä teoreettisessa keskustelussa.

Terveystietoa ja seksuaalikasvatusta ja tutkimuksen teoreettista pohjaa käsittelevien lukujen jälkeen esittelen tutkimuksessa käyttämäni diskurssianalyysille pohjaavan metodin luvussa neljä. Tässä luvussa tarkastelen metodologista valintaani ja käyn läpi diskurssianalyysistä käytyä teoreettista keskustelua. Metodiluvun jälkeen esittelen tutkimukseeni valikoituneita yläkoulun terveystiedon oppimateriaaleja sekä niistä tekemiäni havaintoja luvussa viisi. Analysoin oppikirjoja kahdessa eri analyysiluvussa, jotka olen ryhmitellyt aiheittain seksuaalisuutta ja sukupuolta tarkastelevaksi luvuksi ja seksuaalikasvatusta ja ehkäisy tietoa tarkastelevaksi luvuksi. Lopuksi käyn luvussa kuusi läpi tutkimuksen tärkeimmät löydökset ja esitän, kuinka näitä voisi käyttää hyödyksi uusia terveystiedon oppimateriaaleja suunnitellessa ja kehittäessä.

2. Terveystieto, seksuaalikasvatus ja -terveys

Tässä luvussa käsittelen sekä terveystiedon oppiainetta että sen alaisuuteen kuuluvaa seksuaalikasvatusta. Aluksi tarkastelen terveystiedon ja seksuaalikasvatuksen historiaa Suomessa ja kansainvälisesti. Käsittelen seksuaalikasvatuksen ja seksuaaliterveyden määritelmiä ja pohdin, kuinka määrittelyiden erot vaikuttavat koulujen seksuaalikasvatukselliseen sisältöön. Lopuksi tarkastelen, kuinka seksuaalikasvatus toteutuu suomalaisen peruskoulun yläkoulussa.

2.1 Terveystiedon historia ja nykypäivä Suomessa

Varhaisimmat merkinnät terveystiedon kaltaisen aineen opetuksesta Suomessa ovat 1800-luvulta kansanopetuskoulusta, jossa terveyttä koskevaa tietoa, terveysoppia ja ruumiinhoitoa tuli opettaa virallisten oppiaineiden ohella. Terveystietoa on myöhemminkin opetettu usein muiden aineiden, muun muassa biologian, kansalaistaidon, kotitalouden, liikunnan ja uskonnon oppiaineiden alaisuudessa. Itsenäisenä oppiaineena terveystieto on melko uusi, ja opetettavana aineena se on opetettavan tuntimäärän laajuuden ja opettajan terveystiedon aineenopettajaopintojen vaatimuksen kannalta Euroopan mittakaavassa ainutlaatuinen. Terveystiedon yksi osa-alue on seksuaalikasvatus, jonka asiasisältöihin kuuluvat tässä tutkimuksessa tarkastelemani seksuaalisuus, sukupuoli ja ehkäisy tieto. (Kontula & Meriläinen 2007, 40, Opetushallitus 2009, 17-18.)

Terveystiedosta tuli itsenäinen opetettava aine peruskouluun, lukioon ja ammattikoulutukseen virallisesti vuonna 2001, joskin sen opettamisen aloittamisen takarajaksi asetettiin peruskoulujen kohdalla vasta vuoden 2006 syksy. Yläkoulussa terveystiedon opetuksen määrä on kolme vuosiviikkotuntia.³ Hallitus perusteli terveystiedon asemaa itsenäisenä oppiaineena muun muassa myönteisillä terveysvaikutuksilla, sen vaikutuksella kansanterveydelle ja opetuksen selkiyttämisellä valtakunnallisesti määriteltyjen opetuskokonaisuuksien ja tavoitteiden myötä. Terveystiedon itsenäisen oppiaineen asemaa lieene edistänyt myös Maailman terveysjärjestön (World Health Organization, myöhemmin WHO) suositus terveystiedon tarjoamisesta itsenäisenä oppiaineena. (Opetushallitus 2009, 18-22.)

³ Vuosiviikkotunnilla tarkoitetaan aikaa, joka perusopetuksessa käytetään tiettyä opetettavaa ainetta kohtaan. Yksi vuosiviikkotunti vastaa 38 oppituntia.

Seksuaalikasvatus voidaan jakaa kolmeen eri osa-alueeseen: seksuaaliopetukseen, seksuaalineuvontaan ja seksuaalivalistukseen. Olennaisin ero näiden kolmen kesken on se, että seksuaalineuvonta tapahtuu yleensä kahdenkeskisissä vuorovaikutustilanteissa, esimerkiksi terveydenhoitajan, lääkärin tai neuvolan vastaanotolla, kun taas seksuaaliopetus ja -valistus suunnataan lähes aina suuremmille joukoille. Näiden kolmen osa-alueen lisäksi seksuaalikasvatus on mahdollista jakaa viralliseen ja epäviralliseen. Virallinen seksuaalikasvatus sisältää esimerkiksi koulujen ja erilaisten ammattilaisten antaman seksuaalikasvatuksen ja epävirallinen puolestaan esimerkiksi vanhempien antaman seksuaalikasvatuksen. (Kontula & Meriläinen 2007, 9, WHO, 2010, 8.)

Seksuaalikasvatusta alettiin peräänkuuluttaa kansainvälisesti 1970- ja 1980-luvuilla 1970-luvun seksuaalisen vallankumouksen ja uusien, luotettavampien ehkäisymenetelmien tultua tarjolle. WHO esittää näihin aikoihin syntyneen erityisen tarpeen nuorisoa koskevalle seksuaalikasvatukselle, sillä asenteet ja käytänteet olivat murroksessa, ja nuoret aloittivat seurustelu- ja seksielämänsä jo ennen avioliittoa. Virallinen seksuaalikasvatus nähdäänkin hyvänä keinona saavuttaa valtaosa ikäryhmästä, joskin WHO kritisoi siinä monesti esiintyvää uhkakuvien ja riskien painotusta. (WHO, 2010, 3, 9.)

Maailmanlaajuisesti koulujen seksuaalikasvatusta ei ole aina pidetty suotavana tai edes soveliaana, mutta Suomessa tämän kaltaiset asenteet ovat olleet marginaalisia. Seksuaalikasvatukseen liittyvät negatiiviset asenteet juontavat pitkälti yksityisen ja julkisen väliseen kahtiajakoon, jossa seksuaalisuuden ei ole nähty kuuluvan julkisena pidettyyn koulumaailmaan. Toisinaan voi esiintyä myös väärinkäsityksiä seksuaalikasvatuksen luonteesta, minkä lisäksi esimerkiksi uskonnolliset vakaumukset voivat vaikuttaa kielteisiin asenteisiin. (Epstein & Johnson, 1998, 1, WHO, 2010, 3, 10.)

Seksuaalikasvatus voidaan määrittää usein eri tavoin, mutta yksinkertaisimmillaan sillä tarkoitetaan nimensä mukaisesti seksuaalisuuteen liittyvää kasvatustyötä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos määrittelee seksuaalikasvatuksen seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämiseksi ([THL:n kotisivu](#), viitattu 10.4.2015). Väestöliitto avaa seksuaalikasvatusta hieman eri tavoin ja määrittää seksuaalikasvatuksen tavoitteiksi asenteiden, tietojen, taitojen, sukupuolten ja yksilöiden välisen tasa-arvon sekä seksuaaliterveyden edistämisen ([Väestöliiton kotisivu](#), viitattu 10.4.2015). Väestöliiton määritelmä on selkeästi THL:n määritelmää laajempi ja moniulotteisempi,

ja siinä on huomattavissa seksuaalisuuden ymmärtäminen kokonaisvaltaisesti sekä yksilön, kulttuurin että yhteiskunnan näkökulmista.

Seksuaaliterveyden käsite on oleellinen seksuaalikasvatuksesta puhuttaessa, sillä seksuaalikasvatuksella pyritään yleisesti parantamaan seksuaaliterveyttä. Yleisesti käytetty seksuaaliterveyden määritelmä on WHO:n laatima, ja siinä seksuaaliterveys määritellään ”fyysisen, emotionaalisen, henkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaksi suhteessa seksuaalisuuteen; ei siis vain sairauden, sairaalloisuuden tai toimintahäiriön puutteeksi”. WHO:n määritelmä korostaa myönteistä ja kunnioittavaa lähestymistä seksuaalisuuteen ja seksuaalisiin suhteisiin sekä nautinnollisten ja turvallisten seksikokemusten mahdollisuutta ilman pakottamista, syrjintää tai väkivaltaa. WHO:n mukaan seksuaaliterveyden saavuttamiseen ja ylläpitoon vaaditaan ihmisten seksuaalioikeuksien kunnioitusta, suojelua ja toteuttamista. (käännös MH, WHO 2015.) On mahdollista, että THL:n kaltainen seksuaalikasvatuksen terveyttä painottava näkemys voi kaventaa seksuaalisuuden moniulotteista luonnetta supistamalla seksuaalikasvatuksen vain välittömästi ruumiin terveyttä koskeviin asioihin, kuten raskauteen ja seksitauteihin.

2.2 Seksuaalikasvatus terveystiedon oppiaineessa

Tämän tutkimuksen painopiste on seksuaaliopetuksessa, joka yläkoulun tapauksessa käsittää kouluissa tunneilla annettavan seksuaalisuuteen liittyvän opetuksen ja oppimateriaalit. Olen valinnut tarkemman analysoinnin kohteeksi oppimateriaalit, sillä ne ovat kansallisesti kaikille samoja, kun taas opetuksen laatu voi vaihdella koulukohtaisesti. WHO on asettanut standardit Euroopassa tapahtuvalle seksuaalikasvatukselle. Euroopan alueella oleviksi seksuaaliterveyteen liittyviksi haasteiksi WHO mainitsee esimerkiksi sukupuolitautilien tartunnat, mutta myös muun muassa ei-toivotut teini-ikäisten raskaudet ja seksuaalisen väkivallan yleistymisen. Oleellista on huomata, että lapset ja nuoret nähdään seksuaaliterveyden parantamisen kannalta oleellisena viiteryhmänä. (WHO 2010, 3.)

Opettajien järjestö- ja ammattilehti *Opettajan* mukaan koulu on nuorten tärkein seksitiedon lähde. *Opettaja*-lehden teettämän kyselyn mukaan noin 75 prosenttia kyselyyn vastanneista opettajista kokee nuorten tarvitsevan enemmän seksuaalikasvatusta ja yli 20 prosenttia opettajista pitää nuorten tietoja ehkäisystä joko heikkona tai olemattomana. On merkittävää, että erityisesti nuoret opettajat näyttäytyvät kyselyn mukaan kriittisempinä sekä koulujen tarjoamaa seksuaalikasvatusta

että nuorten seksitietoja kohtaan. Vaikka lehden mukaan koulu on nuorten tärkein seksitiedon lähde, kyselyyn vastanneet opettajat pitivät ensisijaisesti vanhempia vastuullisina nuorten seksuaalikasvatuksesta. Tutkimuksessa haastateltujen opettajien mielipide näyttäytyy ristiriitaisena suhteessa siihen, että koulujen seksuaalikasvatuksen määrällä ja laadulla on tilastollisesti ollut selvästi vähentävä vaikutus teini-ikäisten aborttien, raskauksien ja seksitautien määrään. (Opettaja 2008, 12-13, 10-14.)

Terveystiedon oppiaineen lähtökohdat, oppiaineen opetuksen tavoitteet ja oppilaiden osaamistavoitteet on listattu Opetushallituksen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2004, 200-201). Terveystieto on monitieteiselle tietopohjalle perustuva oppiaine, jonka näkemys terveydestä pohjautuu fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn yhdistelmäksi.

Terveystiedon oppiaineen tarkoituksena on perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa määritelty oppilaiden terveyttä, hyvinvointia ja turvallisuutta tukevan osaamisen edistäminen. Terveystiedon opetuksen tehtäväksi on määritelty oppilaiden tiedollisten, sosiaalisten, tunteiden säätelyä ohjaavien sekä toiminnallisten ja eettisten valmiuksien kehittyminen (2004, 200).

Terveystiedon keskeiset sisällöt on jaoteltu neljään kokonaisuuteen, jotka ovat *Kasvu ja kehitys*, *Terveys arkielämän valintatilanteissa*, *Voimavarat ja selviytymisen taidot* sekä *Terveys, yhteiskunta ja kulttuuri*. Tämän tutkimuksen aiheen kannalta olennaisin sisältökokonaisuus, seksuaaliterveys, kuuluu opetussuunnitelmassa kohtaan *Terveys arkielämän valintatilanteissa*, minkä lisäksi *kehittyvä seksuaalisuus* mainitaan kohdassa *Kasvu ja kehitys*. Päättöarvioinnin kriteereissä arvosanan 8 vaatimuksiksi esitetään:

Oppilas tietää seksuaaliterveyden perusteita, tietää raskauden ehkäisyn merkityksen ja menetelmiä sekä osaa pohtia ja perustella vastuullista seksuaalikäyttäytymistä.
(Opetushallitus 2004, 201.)

Muutoin seksuaalisuuteen, seksuaaliterveyteen tai seksuaalikasvatukseen liittyviä asioita ei ole mainittu päättöarvioinnin kriteereissä. On kiinnostavaa, että ehkäisyn suhteen päättöarvioinnin kriteerit huomioivat vain raskauden ehkäisyn, eikä seksitauteja mainita lainkaan. Tartuntatautien suhteen on kuitenkin mainittu yleisimpien tartuntatautien nimeäminen ja niiden ehkäisyn kuvailu esimerkkien avulla, minkä voidaan nähdä kattavan myös seksitaudit.

Tässä luvussa olen tarkastellut terveystiedon historiaa ja seksuaalikasvatusta sekä itsenäisenä käsitteenä että osana terveystiedon oppiainetta. Terveystiedon opetuksella on Suomessa pitkät

perinteet, sillä vaikka siitä tehtiin itsenäinen oppiaine vasta vuonna 2001, viitteitä samankaltaiseen opetukseen löytyy jo 1800-luvulta asti. Opetushallituksen laatimat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet määrittävät seksuaalikasvatuksen osaksi terveystiedon opetusta, joka toteutuu peruskouluissa ennen kaikkea seksuaaliopetuksena. Olennaisimpia huomioita seksuaalikasvatuksen suhteen on käsitteen määrittelyiden eroavaisuus: seksuaalikasvatus voidaan määritellä suppeasti koskemaan vain seksuaaliterveyden edistämistä (THL) tai se voidaan ymmärtää laajempänä yksilöä ja yhteiskuntaa koskevana ilmiönä (Väestöliitto). Käsitteen määrittely vaikuttaa olennaisesti siihen, millaista seksuaalikasvatusta annetaan ja millaista kuvaa seksuaalisuudesta luodaan ja ylläpidetään. Tyypillisesti seksuaalikasvatus on painottanut melko paljon seksin riskejä, esimerkiksi ei-toivottuja raskauksia ja seksitauteja.

3. Seksuaalisuus ja sukupuoli feministisessä keskustelussa

Tutkimukseni keskeisiä teoreettisia lähtökohtia ovat seksuaalisuus, erityisesti ei-heteroseksuaalisuus ja seksuaalikasvatus. Nämä käsitteet sitoutuvat tutkimuksessani keskeisesti toisiinsa, sillä ilman seksuaalisuuden määrittelyä ja käsittelyä ei voisi olla seksuaalikasvatusta sellaisena kuin miksi se on tänä päivänä kehittynyt. Seksuaalikasvatus puolestaan välittää virallisuonteista kuvaa siitä, millainen seksuaalisuus on normien mukaista, toivottavaa ja hyväksyttyä.

Voidaan ajatella, että seksuaalisuus ja siihen liittyvät arvotukset yhteiskunnassa vaikuttavat siihen, miten seksuaalikasvatus kehittyy ja muotoutuu, ja seksuaalikasvatus puolestaan heijastaa näitä normituksia takaisin yhteiskuntaan. Seksuaalikasvatusta voidaan verrata peiliin, joka näyttää yhteiskunnan sellaisena kuin se on, mutta rajaa siitä marginaalit pois omien kehystensä takia. Seksuaalikasvatuksessa näitä peilin konkreettiseen kehykseen verrattavia kehyksiä ovat muun muassa koulujärjestelmä, opetushallituksen ohjeistukset sekä opetusmateriaalit.

Tässä luvussa käsittelen seksuaalisuuden ja sukupuolen käsitteitä teoreettisella tasolla.

Seksuaalisuus määritellään usein tiiviisti sukupuoleen liittyvänä, jolloin myös sukupuolen käsitteen tarkempi määrittely on olennaista sekä seksuaalisuuden käsitteen paremman ymmärtämisen että näiden käsitteiden välisen suhteen tarkastelun kannalta. Käsiteparin välisten yhteyksien tarkastelu ja analysointi ovat tutkimuksen kannalta olennaisia, sillä seksuaalisuudella ja sukupuolella voidaan nähdä olevan hyvin erilaisia yhteyksiä riippuen siitä, mistä lähtökohdista käsitteitä tarkastelee. Käsittelen aluksi seksuaalisuuden ja sukupuolen käsitteellistämisen historiaa ja nykypäivää feministisessä ja queer-teoriassa, minkä jälkeen siirryn tarkastelemaan käsitteiden välistä suhdetta teoreettisessa keskustelussa.

3.1 Seksuaalisuus ja sukupuoli

Seksuaalisuus ja sukupuoli ovat aina olleet olennainen osa feminististä liikettä. Feministiset aktivistit, filosofit ja teoreetikot ovat pyrkineet purkamaan erilaisia normatiivisia käsityksiä sekä seksuaalisuuden että sukupuolen luonteesta. Feministit ovat purkaneet muun muassa käsitystä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta biologisesti essentialistisina, eli ihmisen sisäsyntyisinä ominaisuuksina (esim. Rubin, 1975, Butler, 1990). Seksuaalisuutta voidaan jaotella ja teoretisoida

monin eri tavoin lähestymistavasta riippuen. Seksuaalisuus voidaan nähdä esimerkiksi fysiologis-biologisena, psykologisena tai kulttuuris-yhteiskunnallisena ilmiönä (Lappalainen, 1996, 207). Seksuaalisuudella on useita erilaisia määrittelyjä, ja koska eri määrittelyt eivät aina sovi yhteen toistensa kanssa, seksuaalisuuden käsitteestä ei ole täyttä yhteisymmärrystä. Koska seksuaalisuudella ja sen ymmärtämisen tavoilla on olennainen merkitys seksuaalikasvatuksen kannalta, on käsitteen teoreettiseen historiaan ja nykypäivään syytä perehtyä tarkemmin.

Ranskalaista filosofi Michel Foucault'ta pidetään usein yhtenä kriittisen seksuaalitutkimuksen varhaisimpina johtohahmoina. Foucault näkee seksuaalisuuden historiallisena ilmiönä, joka sai alkunsa 1600-1700 -luvulla, kun seksuaalisuudesta tuli uusi tapa jäsentää tietoa. Foucault esittää seksuaalisuuden olleen vapautuneen keskustelun aihe aina 1800-luvulle asti, jolloin viktoriaaniset arvot siirsivät seksuaalisuuden koteihin ja yksityisen alueelle, jonne se Foucault'n mukaan on sittemmin jäänyt. Foucault näkee seksuaalisuuden rakentuvan diskursseissa, ja esittää seksuaalisuuden diskurssien liittyvän läheisesti vallan tuottamiseen ja ylläpitoon. Foucault'laisittain ajateltuna seksuaalisuus muodostuu siis kielenkäytössä, toiminnassa ja ajattelussa, eikä seksuaalisuutta ole olemassa ilman siitä luotuja ja käytyjä diskursseja. Feministinen teoria on tyypillisesti käsittänyt sukupuolen olevan sosiaalisesti konstruoitua ja Foucault on esittänyt saman ajatuksen seksuaalisuudesta. (Foucault, 1978, 3, 17, Lappalainen, 1996, 2010, Vihlman, 2010, 25.)

1800-luvulla viktoriaaniset arvot sysäsivät seksuaalisuuden tiukasti yksityisen alueelle, ja seksuaalisuuden tieteellinen käsittely saikin alkunsa vasta 1800-luvun lopussa, kun seksologian tieteenala syntyi. Seksologia tutki seksuaalisuutta ennen kaikkea seksuaalisen käyttäytymisen kautta. (Lappalainen, 1996, 207.) 1900-luvun alkupuolelta eteenpäin seksuaalisuuden tieteellinen ja teoreettinen käsittely oli hyvin pitkälti biologian, psykologian, seksologian ja lääketieteen aluetta (Richardson, 2007, 459).

Stevi Jackson ja Sue Scott (2010) ovat kuvanneet seksuaalisuuden käsittelyä tieteessä ja feministisessä liikkeessä teoksessaan *Theorizing Sexuality*. Seksuaalisuuden sosiologinen määrittely sai alkunsa 1960-luvulla, jolloin käsitettä alettiin ymmärtää biologisen selviön asemesta sosiaalisena ilmiönä. 1970-luvulta alkaen erityisesti feministit ovat edistäneet seksuaalisuuden kriittistä analyysiä. 1980-luvulla feministisen teoretisoinnin keskiössä oli erityisesti seksuaalisuuden ja sukupuolen suhde. Käsitteet voitiin nähdä joko analyttisesti erillisinä mutta empiirisesti toisiinsa kietoutuneina tai kokonaan toisistaan irrallisina. Teoretisoinnin yhteydessä

alettiin erottaa *seksuaalisuus* sanan yksikkömuodossa kuvaamaan seksuaalisuutta sosiaalisen elämän aspektina sekä monikkomuotoinen *seksuaalisuudet* korostamaan seksuaalisten identiteettien, elämäntapojen ja käytäntöjen moninaisuutta. (Emt., 5, 24, 26.)

Kuten Foucault esitti 1970-luvulla, seksuaalisuuden voidaan nähdä olevan kulttuurisesti ja historiallisesti konstruoitua, ja Stevi Jackson ja Sue Scott (1996) kuvaavatkin teoksessaan *Feminism and Sexuality* seksuaalisuuden olevan mukautuvaista. Seksuaalisuuden mukautuvaisuudeksi voidaan ymmärtää esimerkiksi muutokset seksuaalisuuden ilmaisemisessa ajan saatossa, seksuaalisuutta kuvaavien kategorioiden lisääntyminen tai vaikkapa ei-heteroseksuaalisten seksuaalisuuksien hyväksyntä niiden sairauksina tai synteinä pitämisen sijaan. Jacksonin ja Scottin mukaan seksuaalisuuden muutokset historian saatossa voidaan nähdä todisteina siitä, että seksuaalisuus tulee todennäköisesti muuttumaan myös tulevaisuudessa. He kuitenkin painottavat, että seksuaalisuus on aina sosiaalisuuden tuotosta. (Emt., 8, 11.)

Samalla tavoin kuin seksuaalisuuden voidaan nähdä olevan konstruoitua ja ympäröivään kontekstiin mukautuvaista, voi myös sukupuolen nähdä olevan konstruoitu ilmiö. Momin Rahman ja Stevi Jackson kattavat sukupuolen feministisen teoretisoinnin historiaa kirjassaan *Gender and Sexuality* (2010), jossa kuvataan myös sukupuolen ja seksuaalisuuden välistä suhdetta. Aikaisimpia sukupuolen sosiaalisen ja kulttuurisen rakenteen huomioita voidaan katsoa olevan feministifilosofi Simone de Beauvoirin kuuluisa lause ”naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan” teoksessa *Toinen sukupuoli* (1949). De Beauvoirin ajatus kuvastaa yksinkertaisuudessaan sitä, kuinka naisuus ei ole biologisesti essentialistinen ominaisuus, vaan jotakin, joka opitaan yhteiskunnan ja sosiaalisen todellisuuden kautta. Rahman ja Jackson (2010, 15-17) esittävätkin de Beauvoirin olleen ensimmäinen feministinen teoreetikko, joka hylkäsi sukupuolen essentialistisen näkemyksen.

De Beauvoir oli aikaansa edellä kuvatessaan sukupuolen sosiaalista luonnetta 1940-luvun loppupuolella, sillä yleisesti sukupuolen konstruoitunutta luonnetta alettiin teoretisoida vasta toisen aallon feministisessä liikkeessä 1960-luvulta eteenpäin. Kaikki toisen aallon aikaiset feministiset liikkeet, mukaan lukien liberaali-, radikaali- ja sosialistifeministit, kantoivat kortensa kekoon *genderin* käsitteen luomisessa, eli sukupuolen sosiaalisen ja kulttuurisen ulottuvuuden käsitteellistämässä. Ensimmäisen teoreettisen mallin biologisen sukupuolen eli *sexin* ja sosiaalisen sukupuolen eli *genderin* välillä esitti Gayle Rubin vuonna 1975. Aiemmin *sex* kuvasi sukupuolta kaikissa sen muodoissa, ja *genderin* käyttöönotto siirsi *sexin* kuvaamaan vain

sukupuolen biologista puolta. Sukupuolen kriittisen tarkastelun ja sen luonnollisuuden kyseenalaistamisen myötä feministit havahtuivat myös seksuaalisuuteen kulttuurisesti, sosiaalisesti ja historiallisesti muuttuvana tekijänä. (Rahman & Jackson, 2010, 24-25, Rubin, 1975.)

1980-luvulla feministisen teorian keskiössä oli muun muassa heteroseksuaalisuuden institutionalisointi. Tällöin syntyi esimerkiksi Adrienne Richin (1980, 13-14) teoretisoima pakollisen heteroseksuaalisuuden (*compulsory heterosexuality*) ajatus. Richin pakollinen heteroseksuaalisuus kuvaa nimensä mukaisesti heteroseksuaalisuuden oletusta ja pakkoa yhteiskunnassa, hieman samalla ajatuksella kuin heteronormatiivisuuden käsite, joskin Richin ajatus heteroseksuaalisuuden pakollisuudesta on heteronormatiivisuuden käsitettä voimallisempi. Rich myös painottaa pakotetun heteroseksuaalisuuden haitallisuutta erityisesti naisten kannalta, joiden hän näkee joutuvan miehisen seksuaalisuuden alistamiksi. 1980-luvulla syntyi myös esimerkiksi Monique Wittigin (1992) teoretisoima heteroseksuaalinen sopimus (*heterosexual contract*), joka kuvaa naisen ja miehen sukupuolia heteroseksuaalisen yhteiskunnan luomina toisilleen vastakkaisina kategorioina. Heteroseksuaaliseen sopimukseen sisältyy ajatus erityisesti naisten heikommasta asemasta yhteiskunnassa muun muassa avioliiton ja lisääntymisen vuoksi. On kiinnostavaa, että sekä Richin että Wittigin teoretisoinnit huomioivat heteroseksuaalisen yhteiskunnan olevan erityisen vahingollinen naisille.

Feministisen teorian heteroseksuaalinen painotus jatkui 1990-luvulle, jolloin teoretisoitiin muun muassa *heteronormatiivisuuden* ja *heterosukupuolen* käsitteet. Heteronormatiivisuus, joka on vakinaistanut paikkansa sukupuolentutkimuksessa ja muilla tieteenaloilla, on alun perin Michael Warnerin (1991) kehittänyt käsite. Heteronormatiivisuudella tarkoitetaan nimensä mukaisesti heteroseksuaalisuuden normia yhteiskunnassa. Warner esittää heterouden normin olevan paitsi läpitunkeva, myös suurelta osin näkymätön (emt., 3). Heteronormatiivisuus esittää oletuksen ihmisten heteroseksuaalisuudesta, johon yhdistyy usein käsitys naisesta ja miehestä toisilleen vastakkaisina sukupuolina. Heteronormatiivisuus kuvaa sitä, kuinka luonnollistettua, oletettua ja jopa tavoiteltua heteroseksuaalisuus on.

Heteronormatiivisuuden lisäksi heteroseksuaalisuutta pohdittaessa mielekkääksi käsitteeksi muodostuu *normatiivinen heteroseksuaalisuus*. Normatiivisella heteroseksuaalisuudella tarkoitetaan yhteiskunnassa normaaleiksi, luonnollisiksi ja toivottaviksi miellettyjä tapoja olla hetero. Schutte (1997, 41) esittää normatiiviseen heterouteen liittyvän säädyllyksiksi katsottujen

seksuaalisuuden toteuttamisen tapojen, ja toisaalta ymmärryksen niistä seksuaalisuuden tavoista ja piirteistä, joita pidetään epänormatiivisina. Normatiiviseen heteroseksuaalisuuteen kuuluvat esimerkiksi ydinperhe, lisääntymishaluisuus ja yksiavioisuus, kun taas epänormatiivista heteroutta voidaan puolestaan nähdä edustavan Salosen (2005, 51) mukaan karrikoidusti esimerkiksi kaupallisen seksin, sadomasokismin, vanhemman naisen ja nuoremman miehen välisen suhteen ja jopa suuseksin. Näiden lisäksi normatiivinen heteroseksuaalisuus sisältää yleensä ajatuksen normatiivisista nais- ja miessukupuolista. Heteronormatiivisuutta voidaan pitää vakiintuneena yhteiskunnallisena tilana, mutta normatiivinen heterous vaihtelee historiallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin mukana. (Jackson & Scott, 2010, 74-75, Salonen, 2005, 51, Schutte, 1997, 41.)

Myerson ja kumppanit (2007, 92) ovat esittäneet, että heteronormatiivisuuteen ja normatiiviseen heterouteen kuuluu tiukasti näkemys siitä, että vain vaginan penetroiminen peniksellä on oikeaa seksiä. Myerson ja hänen kumppaninsa tutkivat useita seksuaalisuuden oppikirjoja, ja totesivat, että suurin osa niistä ylläpitää heteronormatiivista kulttuuria ja dikotomista sukupuolijärjestystä. Myerson ja kumppanit ovat esittäneet monien oppikirjojen tuottavan ja ylläpitävän peniskeskeistä näkemystä seksistä, mikä näkyy oppikirjoissa muun muassa siten, että kaikki turvaseksiä koskeva tieto käsittelee usein vain kondomin käyttöä, jolloin seksuaalisuuden toteuttamisen tavat joihin liittyy penis saavat etuoikeutetun aseman. Kaikki muut tavat harrastaa seksiä täytyy erikseen merkata lingvistisin keinoin, esimerkiksi etuliitteillä kuten anaali- tai suuseksi, sillä sana *seksi* on varattu vain vaginan penetraatiolle peniksellä. (Myerson et al., 2007, 95-96.)

Heteronormatiivisuutta tuntemattomammaksi käsitteeksi on jäänyt Chrys Ingrahamin (1994) kehittänyt heterosukupuoli, joka viittaa heteroseksuaalisuuden piirteeseen, jossa mieheys yhdistetään maskuliinisuuteen ja naiseus feminiinisyyteen. Ingraham kuvaa heterosukupuolta "asymmetrisenä sukupuolten stratifikaationa suhteessa historiallisesti vaihtuviin heteroseksuaalisen patriarkaatin instituutioihin" (käännös MH, 1994, 204). Heterosukupuoli käsittää siis heteronormatiivisuuden alle luokiteltavan sukupuolta jäsentävän ajatuksen, jossa nainen ja mies ovat feminiinisydessään ja maskuliinisuudessaan vastakkaiset. Ingraham (emt., 203-204) esittää, että nimeämällä ja tunnistamalla heterosukupuolen normi voidaan seksuaalisuuden ja sukupuolen suhdetta jäsenellä tarkemmin.

1990-luvun sukupuolen teoretisoinneista tunnetuin lienee filosofi Judith Butlerin 1990 julkaisema teos *Gender Trouble* (suom. Hankala sukupuoli). Muutama vuosikymmen aiemmin Rubin (1975) esitti sukupuolen olevan jaettavissa biologiseen sexiin ja yhteiskunnalliseen genderiin, mutta Butler esitti teoksessaan, että sekä sex että gender ovat molemmat historiallisesti ja yhteiskunnallisesti konstruoituja. Butlerin ajatus poikkeaa Rubinista siinä, että myös ”biologinen sukupuoli” nähdään sosiaalisesti luotuna ilmiönä, naisen ja miehen tapauksessa XY- ja XX-kromosomipareina ja vastakkaisina, yhteensopivina sukueliminä, joiden avulla on mahdollista lisääntyä. Butlerin ajatusta puoltaa muun muassa se, etteivät kaikki ihmiset sovi kromosomeiltaan tai kehoiltaan naisen ja miehen kategorioihin, vaan tosiasiallinen ruumiiden määrittämä sukupuoli on tätä kaksijakoa moninaisempi. On myös huomattava, etteivät kaikki kulttuurit jaa länsimaista binääristä sukupuolikäsitystä. Esimerkiksi Etelä-Aasian alueella tunnettu hijra-sukupuolikategoria tunnistetaan juridisesti muun muassa Bangladeshissa, Intiassa, Nepalissa ja Pakistanissa⁴. Butler esittää sukupuolen muodostuvan toistuvista performansseista, toistoteoista, joilla yksilöt jatkuvasti määrittävät sukupuoltaan suhteessa yhteiskunnallisiin normeihin.

Erityisesti feministi-, homo- ja lesbotutkijat ovat kehittäneet sellaista seksuaalisuuden tutkimusta, joka poikkeaa seksologiasta, jossa tutkimuksen painot ovat olleet seksuaalisuuden biologiassa ja psykologiassa. Perinteinen seksologia asetti seksuaalisuuden ja seksuaalisen käytöksen lääketieteellisen katseen kohteeksi ja loi seksuaalisuuksista, esimerkiksi homoseksuaalisuudesta, sosiaalisia kategorioita. Tämä kategorisointi loi kuitenkin mahdollisuuden myös vastarinnalle, esimerkiksi homojen vapautusliikkeelle. Nykyisessä seksuaalisuutta käsittelevässä teoreettisessa keskustelussa on edetty huomattavasti seksologisesta perinteestä, ja sosiaalisille ja kulttuurisille tekijöille on annettu enemmän painoarvoa. On kuitenkin huomattava, että vaikka erityisesti feministiset tutkijat suhtautuvat vanhempaan seksologiseen tutkimukseen kriittisesti, seksologia alana ei ole kuitenkaan hävinnyt, ja seksologista tutkimusta tehdään edelleen. (Jackson & Scott 1996, 1-2, 9.)

Seksuaalisuuteen liittyy olennaisena osana seksuaalinen suuntautuminen, jonka Katarina Alanko (2014, 18) on määritellyt kyvyksi tuntea seksuaalista tai emotionaalista vetoa ihmisiin heidän sukupuolensa perusteella. Seksuaalinen suuntautuminen voidaan luokitella eri tavoin, joista Alangon (emt., 18) mukaan yleisin on seksuaalisuuden kolmijako heteroseksuaaliin,

⁴ The Guardian. 16.4.2014. Hijra: India's third gender claims its place in law. <https://www.theguardian.com/society/2014/apr/16/india-third-gender-claims-place-in-law>. Viitattu 1.2.2017.

homoseksuaaliin ja biseksuaaliin ihmisiin. Nämä kategoriat perustuvat ajatukselle vain kahdesta sukupuolesta, naisesta ja miehestä, eivätkä sen vuoksi kata kaikkia seksuaaliseen suuntautumisen muotoja. Todellisuudessa seksuaalinen suuntautuminen on tätä kolmijakoa laajempi, alati muuttuva kenttä, jolle voidaan sijoittaa hetero-, homo- ja bi-seksuaalisten lisäksi esimerkiksi a- ja panseksuaaliset ihmiset sekä queeriksi itsensä määrittelevät yksilöt. Nykypäivän individualistisessa ja kapitalistisessa yhteiskunnassa seksuaalista suuntautumista kategorisoidaan kuitenkin jatkuvasti yhä tarkkarajaisempiin luokituksiin. Vaikka tämä voidaan nähdä selkeästi individualismin aikakauden tuotteena, voidaan kuitenkin myös pohtia, voidaanko esimerkiksi medikalisaatiolla eli ihmiselämään liittyvien ilmiöiden tuomisella lääketieteen pariin nähdä yhteyttä tähän ilmiöön. Samalla tapaa kuin medikalisaatio luo yhä tarkempia diagnooseja ihmiselämän eri piirteille, luovat nuoret yhä tarkempia kategorioita kuvaamaan kokemuksiaan. Molemmissa ilmiöissä on kyse elämän jakamisesta yhä pienempiin luokituksiin, eräänlainen kokemusten perinpohjainen analysointi ja kategorisointi.

Uusia luokituksia löytää erityisesti sosiaalisesta mediasta, jossa ihmiset saattavat määritellä hyvin tarkasti sekä sukupuolen kokemuksensa että seksuaalisen suuntautumisensa ja luovat uusia kategorioita kuvaamaan kokemuksiaan. Erityisesti teini-ikäisten ja nuorten aikuisten suosima blogipohja Tumblr on yksi otollisista paikoista huomata seksuaalisuuden ja sukupuolen kategorioiden jatkuva laajeneminen. Eräs sivuston käyttäjä on koonnut yhteen listauksen eri sukupuolista ja seksuaalisista suuntautumisista selityksineen, ja tällä listalla on jopa 21 seksuaalisuutta ja 14 sukupuolen kokemusta kuvaavaa kategoriaa⁵. Edellä mainittujen seksuaalikategorioiden lisäksi mainitaan muun muassa demi- ja polyseksuaalisuus sekä homo- ja heterojoustavuus ('flexibility')⁶. Kaikkia näitä kategorioita voidaan käyttää kuvaamaan sekä seksuaalista että vain romanttista viehätystä käyttämällä etuliitteen jälkeen joko sanaa seksuaalinen tai romanttinen. Sukupuolista kokemusta kuvaavia kategorioita olivat muun muassa a-, bi-, demi- ja polysukupuoli⁷.

⁵ Orientation and gender identity. <http://mmikan.tumblr.com/post/125794304036/heres-information-about-sexualromantic>. Viitattu 10.10.2016.

⁶ Demiseksuaalinen tarkoittaa ihmistä, joka kokee viehätystä vasta muodostettuaan yhteyden toiseen ihmiseen. Polyseksuaalisuudella tarkoitetaan kiinnostusta useisiin sukupuoliin (huom. ei vastaa polyamorian käsitettä). Joustavuuden käsitellä voidaan kuvata ihmistä, joka voi tilanteesta riippuen kokea viehätystä oman seksuaalisen suuntautumisensa ulkopuolelta.

⁷ Asukupuolinen ei koe identifioituvansa mihinkään sukupuoleen tai kokee olevansa sukupuoleton. Bisukupuolinen kokee identifioituvansa sekä naiseksi että mieheksi, ja voi vaihdella näiden kahden välillä tai olla molempia. Demisukupuolinen kokee osittaista samastumista tiettyyn sukupuolikategoriaan, tyypillisesti naiseen tai mieheen.

Uusien, entistä tarkkarajaisempien seksuaalisuuden tai sukupuolen kategorioiden suhteen on kiinnostavaa huomata, etteivät kaikki suhtaudu näihin kategorioihin samalla tavoin. Internetin keskustelupalstoilla käydään uusista kategorioista jatkuvaa keskustelua ja niiden suhteen on huomattavissa selkeää jakaumaa. Jotkut edustavat aktiivisesti uusia kategorioita ja identifioituvat niiden mukaan, toiset puolestaan esittävät uusien kategorioiden luomisen olevan erikoisuudentavoitteluun verrattavissa oleva prosessi ja he näkevät nämä kategoriat ennen kaikkea keinoina erottua tyypillisistä seksuaalisuuden ja sukupuolen kategorioista. Queer-teoreettisesta näkökulmasta on kiinnostavaa pohtia, mikä saa ihmiset määrittelemään kokemuksiaan yhä tarkempiin kategorioihin, sillä esimerkiksi juuri queer pyrkii välttämään erilaisia kategorioita ja määrittelyitä konsanaan. Yhä tarkemmat kategoriat näyttäytyvät ristiriitaisena myös tässä tutkimuksessa käsittelemieni tutkimustulosten kanssa, joiden mukaan nuoret määrittelevät itseään yhä useammin joko hyvin laveasti tai eivät ollenkaan (Taavetti, 2015, Diamond, 2008, Bildjuschkin & Malmberg, 2001).

Tyypillisesti seksuaalista suuntautumista on pidetty yksilön elämän melko varhaisessa vaiheessa syntyneenä, muuttumattomana ominaisuutena, joka vaikuttaa yksilön romanttiseen elämään, viehtymyksiin ja fantasioihin. Suurin osa seksuaalista suuntautumista koskevasta tutkimuksesta perustuu miesten kokemuksiin, ja näiden tutkimusten tulosten on nähty olevan sovellettavissa kaikkiin sukupuoliin. Nykyisin eri sukupuolten seksuaalista suuntautumista on kuitenkin ryhdytty tutkimaan myös toisistaan eriävinä ilmiöinä.

Lisa M. Diamond (2008, 2-3, 65, 84) on tutkinut seksuaalista suuntautumista ja sen muutoksia naisissa. Diamond käyttää seksuaalisessa suuntautumisessa tapahtuvista muutoksista käsitettä *sexual fluidity*, jonka olen suomentanut seksuaaliseksi mukautuvaisuudeksi. Diamond käsittää seksuaalisuuden mukautuvuuden tilannekohtaiseksi joustavuudeksi seksuaalisessa vastaanottavuudessa ja herkkydessä. Diamond käsittelee seksuaalista mukautuvuutta ennen kaikkea naistyyppillisenä piirteenä ja pohjaa tämän tutkimukseensa, jossa haastateltiin eri lailla seksuaalisuutensa määrittäneitä naisia 10 vuoden pitkittäistutkimuksessa. Diamond huomasi naisten seksuaalisuuden poikkeavan miesten seksuaalisuudesta olennaisesti siten, että naisten seksuaaliset tunteet ja viehätykset saattoivat vaihdella tilannekohtaisesti, kun taas miesten seksuaalisuus pysyi useammin muuttumattomana. Suuri osa Diamondin tutkimista naisista raportoi muutoksista seksuaalisuudessaan, ja useiden seksuaalinen identifikaatio muuttui useasti tutkimuksen aikana. Diamond esittääkin, että naisten seksuaalisen orientaation lisäksi heidän

seksuaalisiin tuntemuksiinsa vaikuttaa myös eräänlainen kyky tai herkkyys seksuaaliseen mukautuvuuteen, esimerkiksi tilanne- tai tunnekohtaisten tekijöiden seurauksena. Diamond on esittänyt tutkimukseensa pohjaten, etteivät nykynuoret kokisi enää tarvetta jäykkään seksuaalisen suuntautumisen kategorisointiin, vaan korostaisivat omaa kokemustaan. Kiinnostavasti myös Diamondin tutkimuksessa mukana olleiden naisten suosituin seksuaalista identiteettiä kuvaava kategoria oli määrittelemätön ('unlabeled'). (Emt., 75, 258.)

Tässä luvussa olen käsitellyt seksuaalisuuden ja sukupuolen käsitteitä erityisesti feministisessä teoreettisessa keskustelussa. Seksuaalisuuden kriittinen teoreettinen käsittely sai alkunsa Foucault'sta, joka esitti seksuaalisuuden diskurssien olevan suhteessa yhteiskunnalliseen valtaan. Seksuaalisuudesta käyty keskustelu on ollut melko usein liitoksissa seksuaaliseen suuntautumiseen, ja muun muassa Rich, Ingraham ja Diamond ovat käsitelleet seksuaalisuutta tästä näkökulmasta. Sukupuoli on perinteisesti ollut feministisen ajattelun olennaisin tukipilari, ja myös suuri osa feministisestä teoriasta kietoutuu sukupuolen ympärille. De Beauvoirista alkaen feministit ovat kyseenalaistaneet sukupuolen luonnetta sekä sosiaalisena että biologisena konstruktiona. Kenties tunnetuin sukupuolta uudelleen määritellyt tutkija on Butler, jonka näkemys sukupuolen performatiivisesta luonteesta on noussut hyvin tunnetuksi viime vuosikymmenten aikana. Feministinen teoreettinen keskustelu onkin aktiivisesti muokannut käsityksiämme seksuaalisuudesta ja sukupuolesta. Seuraavassa luvussa tarkastelen, kuinka feministinen ja queer-teoria ovat käsitelleet ja purkaneet sukupuolen ja seksuaalisuuden suhdetta.

3.2 Seksuaalisuuden ja sukupuolen suhde

Kun teoretisoidaan seksuaalisuutta, sukupuolta on useimmiten melko vaikea ohittaa. Edes seksuaalisuutta ei ole voitu määritellä tieteessä täysin yksimielisesti, ja seksuaalisuuden ja sukupuolen välisen suhteen määrittely on vielä haastavampaa. Sekä sukupuolta että seksuaalisuutta tulkitaan monesti essentialistisesta näkökulmasta. Essentialismilla tarkoitetaan uskoa sisäsyntyisiin kategorioihin, tässä yhteydessä miehiin ja naisiin. Essentialistinen näkemys yhdistää sukupuolen ja seksuaalisuuden biologian tasolla ja näkee nämä selvästi toisiinsa liittyvinä käsitteinä: naisiksi ja miehiksi syntyneet yksilöt muodostavat suhteita vastakkaisen sukupuolen edustajiin. Essentialismi pohjaa vahvasti biologiseen determinismiin, toisin sanoen ruumiiden nähdään määrittävän yksilön kehitystä: naiset katsotaan XX-kromosomisiksi yksilöiksi, joilla on

vagina, kohtu ja munasarjat, kun taas miehet nähdään XY-kromosomisina yksilöinä, joilla on penis ja kivekset. Biologis-essentialistisen näkökannan mukaan seksuaalinen suuntautuminen määritellään sukupuolibinääriä mukaillen, jolloin yksilö voi olla kiinnostunut joko vastakkaisesta sukupuolesta, samasta sukupuolesta tai molemmista sukupuolista. (DiQuinzio, 1993, 2.)

Essentialistinen näkemys ymmärtää sukupuolet toisiaan täydentäviksi ja luo näin komplementaarista sukupuoli- ja seksuaalisuusjärjestystä. Maria Vihlman (2010) on käsitellyt dikotomista sukupuolijärjestelmää arjen itsestäänselvyytenä, joka tulee esille vain tilanteissa, joissa yksilö joutuu kyseenalaistamaan käsitystään joko omasta tai toisen sukupuoli-identiteetistä. Vihlman kuvaa sukupuolen itsestäänselvyttä seuraavasti:

Sukupuoli näyttäytyy arjen itsestäänselvyytenä, intensiivisessä läsnäolossaan jopa paradoksaalisesti piiloutuvana. [...] Sukupuoli muuttuu näkyväksi lähinnä vain silloin, kun kohtaamme arkipäiväisestä sukupuolikuvastosta poikkeavan tilanteen [...]. Arkiset sukupuolen tulkinnat tehdään usein vaistonvaraisesti ja tiedostamatta, ulkoisiin merkkeihin tukeutuen. Tulkintaa ohjaavat kulttuuriset periaatteet kaksinapaiselle akselille asettuvasta sukupuolijärjestyksestä, jossa miesten ja naisten katsotaan olevan keskenään erilaisia toisiaan täydentävällä, suvunjatkamiseen assosioituvalla tavalla. (Emt., 18.)

Myös Marko Salonen (2005) on esittänyt sukupuolen olevan tiukasti kiinni biologiassa ja naisen ja miehen kategorioissa, vaikka ihmiset ymmärtäisivätkin sukupuoliroolien historiallisen ja kulttuurisen luonteen. Salonen esittää sukupuolen olevan ihmisten mielikuvissa muuttumaton määre:

Yksiselitteisyyden lisäksi sukupuolen ajatellaan olevan ihmisen pysyvä ominaisuus, eikä sen tavallisesti oleteta muuttuvan elämän aikana. (Emt., 27.)

Jackson ja Scott (2010, 2) ovat määritelleet sukupuolta hieman samoin, esittäen sukupuolen olevan perustavanlainen sosiaalinen jako ja kulttuurinen erontekijä. Dikotominen näkemys sukupuolesta on usein näkyvillä paitsi arjessa, myös tieteessä, ja se on juurtunut hyvin syvälle yhteiskuntaan ja kulttuuriin.

Käsitteinä seksuaalisuus limittyy usein sukupuolen kanssa. Sukupuolen ja seksuaalisuuden käsitteiden väliset suhteet ovat ongelmallisia sekä teoreettisella että poliittisella tasolla. Diane Richardson (2007, 457) kuvaakin käsitteiden välisen suhteen olevan yksi feministisen ja queer-teorian jatkuvia kamppailuja. Seksuaalisuus ja sukupuoli on nähty analyyttisesti sekä toisistaan riippuvaisina että riippumattomina, ja molempien käsitteiden on esitetty olevan loogisesti toistaan edeltäviä. Richardson (emt., 464, 466) esittää kärjistäen feminististen tutkijoiden näkevän

käsitteet toisiinsa liittyvinä, ja queer-tutkijoiden puolestaan käsittelevän niitä toisistaan analyyttisesti erillisinä.

Richardson (2007, 466, 470) itse esittää, että seksuaalisuus ja sukupuoli voivat olla sekä toisistaan analyyttisesti erillisiä että toisiinsa liittyviä käsitteitä. Richardson käyttää käsitteiden välisen suhteen kuvaamiseen rantaviivan metaforaa: veden ja maan suhde on jatkuvassa liikkeessä historiallisissa ja paikallisissa konteksteissa samoin kuin seksuaalisuuden ja sukupuolenkin suhde. Rantaviivan metafora kattaa nopeat ja hitaammat muutokset, sillä uusia rantaviivoja voi syntyä ja vanhoja hävitä samoin kuin seksuaalisuuksia ja sukupuoliakin. Richardson kuitenkin näkee, että rantaviivalla voi nähdä olevan eräänlaista ennalta-arvattavuutta, *patterned fluidity*, joka kuvaa, kuinka osaa rantaviivan muutoksiin liittyvistä ilmiöistä voidaan ennakoida, toisia taas ei.

Tutkimukseni koskee usein yhteiskunnallisesti marginalisoitua ryhmää: nuoria, jotka eivät identifioitu heteroseksuaalisiksi. Ei-heteroseksuaalisia ihmisiä niputetaan usein erilaisiksi ryhmiksi. Yleisimmin ei-heteroseksuaalisista ihmisistä käytetään suomenkielisessä keskustelussa käsitettä *seksuaalivähemmistö*. Tämä käsite tuo esiin ryhmän suhteellisen pienuuden ja täten korostaa ja ylläpitää ryhmän asemaa yhteiskunnallisessa marginaalissa. Ei-heteroseksuaaliset ihmiset niputetaan usein yhteen myös ei-cissukupuolisten ihmisten kanssa, esimerkiksi lyhenteissä HLBTIQ (suomenkielisessä keskustelussa) tai LGBT tai LGTBIQ+ (englanninkielisessä keskustelussa).

Ei-heteroseksuaalisten ja ei-cissukupuolisten ihmisten lukemiseen saman kategorian alle voidaan nähdä olevan useita syitä. Teoreettisesti voidaan katsoa, että seksuaalisuus ja sukupuoli nähdään usein toisiinsa tiukasti liittyvinä ilmiöinä. Voidaan myös nähdä, että ei-heteroseksuaalisilla ja ei-cissukupuolisilla ihmisillä on vahva yhteiskunnallinen yhteys, sillä molemmat ryhmät ovat joutuneet, ja joutuvat edelleen, taistelemaan saadakseen heteroseksuaalisten ja cissukupuolisten kanssa tasa-arvoiset oikeudet yhteiskunnassa. Ei-heteroseksuaaliset ja ei-cissukupuoliset ovat monesti käyneet yhteiskunnallista taisteluaan yhteisvoimin, minkä vuoksi ryhmät voidaan helposti lukea kuuluvan saman vähemmistökategorian alle⁸.

Tässä tutkielmassa käytän nuorista, jotka identifioivat itsensä muiksi kuin heteroseksuaalisiksi käsitettä *ei-heteroseksuaalinen*. Olen valinnut käsitteen korostaakseni seksuaalisuuden monimuotoisuutta ja mukautuvuutta ja voidakseni keskustella eri seksuaalisten suuntausten

⁸ Historiallisena esimerkkinä muun muassa Stonewallin mellakat Yhdysvalloissa, nykyisin muun muassa Pride-kulkueet.

edustajista yhdellä käsitteellä. Ehkäisyä koskevaa tietoa ajatellen on huomioitava, etteivät erilaiset seksin harrastamisen tavat ole suoraan yhteydessä seksuaalisiin suuntauksiin, minkä takia en näe ei-heteroseksuaalisuuden kokemusten tarkempaa määrittelyä tutkimukseni kannalta olennaisena kysymyksenä.

Bildjuschkin ja Malmberg (2001, 121) kertovat huomanneensa, että monet nuoret eivät luokittele itseään mihinkään tiettyyn seksuaalisuuden kategoriaan, vaan identifioituvat nimenomaan ei-heteroseksuaalisuuden käsitteen alle, jolloin seksuaalisuutta ei tarvitse tarkentaa kuin sen verran, ettei ole "täydellisesti heteroseksuaalinen". Myös Taavetti (2015, 33-34) on todennut tutkimuksessaan joidenkin sateenkaarinuorten välttelevän tarkkarajaisia kategorioita niin seksuaalisuuden kuin sukupuolenkin suhteen, ja osa kertoi kokevansa tällaiset kategoriat rajoittaviksi ja ilmiöiden luonnetta yksinkertaistaviksi. Ei-heteroseksuaalisuuden käsite näyttäytyy tämänkaltaisten tutkimustulosten valossa nuorten omia kokemuksia tukevana käsitevalintana. Myös Diamondin (2008) esittämät tutkimustulokset määrittelemättömän kategorian suosiosta tutkiensa naisten keskuudessa osoittavat samaan suuntaan. Ei-heteroseksuaalisen käsitteen käyttäminen tutkimuksessa ei kuitenkaan tarkoita, että pitäisin seksuaalisuuden kategorioita merkityksettöminä tai etten kunnioittaisi yksilöiden omaa identifioitumista.

Käyttämällä käsitettä ei-heteroseksuaalinen tyypillisesti käytetyn seksuaalivähemmistö-käsitteen sijasta pyrin välttämään marginalisoivaa kieltä ja vaikutusta, sillä yhtenä tutkimuksen tavoitteena on selvittää, kuinka terveystiedon oppimateriaalit voisivat paremmin ottaa huomioon ei-heteroseksuaalisia nuoria, ei marginalisoida heitä entisestään. Samasta syystä käytän tutkimuksessa myös käsitettä ei-cissukupuolinen käsitteen sukupuolivähemmistö sijasta, ja vältän kielenkäytössä tyypillisesti esiintyvää essentialistista yleistystä, jonka mukaan kaikilla naisilla ja miehillä on keskenään samanlaiset genitaalit. Kielenkäytöllä voidaan sekä vahvistaa että purkaa vallalla olevia normeja, ja tämän tutkimuksen suhteen pidän tärkeänä, ettei käyttämäni kieli tue minkään ihmisryhmän marginalisaatiota tai jopa sortoa.

Joillekin lukijoille ajatus eri seksuaalisuuksien käsittelystä käsitteen 'ei-heteroseksuaalinen' alla voi tuntua samanlaiselta yhteen nitomiselta kuin HLBT, LGBT tai seksuaalivähemmistöjen käsitteiden käyttö. Tämän tutkimuksen yhteydessä olen valinnut käsitteen, joka koskisi pelkästään muita kuin heteroseksuaaliseksi identifioituvia nuoria. HLBT ja LGBT sisältävät molemmat myös muut kuin cissukupuoliset ihmiset, jotka olen pääsääntöisesti rajannut tutkimukseni ulkopuolelle.

Tutkimukseni kontekstissa eri seksuaalisuuden kategorioiden luetteleminen ei olisi mielekästä, ja seksuaalivähemmistöjen käsite marginalisoisi ryhmää entisestään. Valitsemani ei-heteroseksuaalisuuden käsite ei ole täydellinen, sillä se rinnastaa ryhmän vahvasti heteroseksuaaliin ja luo näin tarpeetonta dikotomista jakoa eri seksuaalisuuksien välille. Käytössä olevista käsitteistä ei-heteroseksuaalinen tuntuu kuitenkin vähiten ongelmalliselta.

Jukka Lehtonen (2003) käyttää ei-heteroseksuaalisuuden käsitettä omassa tutkimuksessaan laatusanana pikemmin kuin identiteetin kategoriana. Lehtonen käsittää ei-heteroseksuaalisiksi ihmiset, joilla on joko seksuaalisia tunteita ja/tai tekoja omaa sukupuoltaan edustavia yksilöitä kohtaan ja/tai jotka identifioituvat ei-heteroseksuaalisiksi, esimerkiksi homoiksi, lesboiksi tai biseksuaaleiksi. Lehtosen määritelmä ei-heteroseksuaalisuudesta ja vastaavasti heteroseksuaalisuudesta laatusanana mahdollistaa tutkimuksen saavuttavan myös ne nuoret, jotka esimerkiksi identifioituvat joko heteroiksi tai ei-heteroiksi, mutta eivät toimi näiden kategorioiden tyypillisesti oletetuilla tavoilla. Esimerkiksi heteroseksuaalisiksi itsensä identifioivalla nuorella voi olla seksuaalisia tunteita omaa sukupuoltaan edustavia yksilöitä kohtaan, mutta hänen itseidentifikaatiotaan kunnioittaen häntä ei tule pitää muuna kuin heteroseksuaalisena. Ei-heterouden käsite laadullisena kuvaajana voi kuitenkin tavoittaa juuri esimerkissä kuvatun kaltaisia tapauksia, joissa identifikaatio poikkeaa siitä, mitä kenties pidettäisiin ulkoapäin määriteltynä tyypillisempänä. Ei-heterouden käsite mahdollistaa seksuaalisuuden käsittelyn kategorisoimatta yksilöitä tarpeettomasti ulkoapäin kategorioihin, joihin he eivät välttämättä itse identifioitu, ja mahdollistaa seksuaalisuuden mukautuvan olemuksen sisällyttämisen tutkimukseen. (Lehtonen, 2003, 33-34.)

Tässä luvussa olen käsitellyt seksuaalisuuden ja sukupuolen välistä teoreettista suhdetta. Monesti sekä seksuaalisuus että sukupuoli nähdään biologisperustaisina, jolloin nainen ja mies yhdistyvät hetero-, homo-, ja biseksuaalien kategorioihin. Tällaisissa näkemyksissä seksuaaliset kategoriat ovat sukupuoleen perustuvia, ja tällöin käsitteet ovat toisiinsa kietoutuneita. Richardsonia lainaten olen esittänyt, että feministiset teoreetikot näkevät käsitteet usein suhteessa toisiinsa ja queer-teoreetikot puolestaan toisistaan irrallisina. Richardson on itse käsitellyt käsitteiden välistä problematiikkaa rantaviiva-metaforan avulla, jolla hän kuvaa seksuaalisuuden ja sukupuolen suhteen välisiä vaihteluita, joista osa on ennakoitavissa ja osa arvaamattomissa.

Lopuksi analysoin tutkimuksessani käyttämiäni käsitteitä. Koska tarkastelen oppikirjojen tekstiä ja sanavalintoja hyvin tarkasti, koen tarpeelliseksi, että avaan myös itse tässä tutkimuksessa käyttämiäni käsitteitä. Tässä luvussa reflektoin valitsemiani käsitteitä ja pohdin tutkimuksen aihepiirin yhteydessä käytettyjä käsitteitä ja niiden käytön mahdollisia seurauksia. Jo diskurssianalyysistä inspiraationsa saanut tutkimusmetodini painottaa kielen tietoa ja todellisuutta rakentavaa ja ylläpitävää luonnetta, joten haluan tietoisesti tämän tutkimuksen kirjoitusasussa purkaa ei-heteroseksuaalisia nuoria ja yksilöitä mahdollisesti entisestään marginalisoivaa kieltä.

4. Aineisto ja analyysitapa

Käsittelen tässä luvussa tutkimuksen metodologista viitekehystä, tutkimukseni aineistoa ja tutkimuskysymyksiä. Aluksi esittelen tutkimuskysymykseni, minkä jälkeen tarkastelen tutkimusaineistoani ja tutkimukseni metodologiaa. Tutkimuksen metodologia on saanut vahvasti vaikutteita diskurssianalyysistä, joten käsittelen tässä luvussa diskurssianalyysin teoreettista pohjaa ja perustelen metodologisen lähestymistapani valintaa.

4.1 Tutkimuskysymykset

Tässä pro gradu -tutkimuksessa tarkastelen yläkoulun terveystiedon oppimateriaaleja ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Tutkimustehtäväni on selvittää, kuinka yläkoulun terveystiedon oppikirjat ottavat huomioon ei-heteroseksuaalisia nuoria niiden seksuaalisuutta, sukupuolta ja ehkäisy tietoa koskevissa luvuissa. Tutkimusta ohjaavat tutkimuskysymykseni, jotka ovat 1) kuinka suomalaisen peruskoulun yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit käsittelevät ja määrittävät seksuaalisuutta ja sukupuolta ja 2) millaista tietoa ehkäisystä yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit tarjoavat ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni lähestyvät tutkimukseni aihetta ensin laajemmasta ja teoreettisemmasta näkökulmasta, josta näkökulma tarkentuu seksuaalikasvatuksen ehkäisy tietoa koskevaan osuuteen. Tarkastelemalla oppikirjoja tutkimuskysymysteni kautta pyrin hahmottelemaan ja nimeämään terveystiedon oppikirjoissa esiintyviä seksuaalisuutta, sukupuolta ja ehkäisy tietoa koskevia diskursseja. Tutkimuskysymysteni ulkopuolelle rajautuvat muun muassa yksittäisten koulujen ja terveystietoa opettavien opettajien vaikutukset terveystiedon oppimateriaaleihin sekä terveystiedon oppituntien sisältöön.

Tarkastelen tutkimusmateriaalejani, kolmea terveystiedon oppikirjaa, sekä niiden sisältämän tekstin (asiasisällöt, sanavalinnat) että tekstin yhteydessä esiintyvän kuvituksen osalta. Kuvituksen voidaan katsoa olevan osa opetettavaa asiasisältöä, sillä se tukee tekstiä ja elävöittää opetettavaa asiaa, ja tällöin sen sivuuttamista voitaisiin verrata osan oppisisällöstä sivuuttamiseen. Analyysini pääpaino on kuitenkin oppikirjojen tekstuaalisessa sisällössä, sillä suuri osa käsitteiden määrittelyistä, jotka ovat tutkimukseni keskiössä, tapahtuvat juuri tekstiosioissa.

Lähestyn ensimmäistä tutkimuskysymystäni, seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittelyä terveystiedon oppikirjoissa, kielen ja diskurssin kautta. Aloitan tutkimuskysymyksen analyysini samasta lähtökohdasta kuin tämän tutkimuksen teoreettisen luvun, eli tutkin, kuinka terveystiedon oppimateriaalit määrittävät sukupuolta, seksuaalisuutta ja niiden suhdetta. Tarkastelen, millaisia määrittäviä oppikirjat antavat käsitteille ja millaiseksi käsitteiden välinen suhde muodostuu oppikirjoissa. Vertailen oppikirjoissa muodostettuja sukupuolen ja seksuaalisuuden määrittelyjä teorialuvussa käsittelemiini feministisen teorian sukupuolen ja seksuaalisuuden määrittelyihin. Analysoin myös, millaista kuvausta ei-heteroseksuaalisuudesta oppikirjoissa muodostetaan niissä käytetyn kielen ja kuvituksen myötä ja kuinka ei-heteroseksuaaliset ihmiset paikantuvat oppikirjoissa suhteessa heteroseksuaaliin ihmisiin.

Toista tutkimuskysymystäni lähestyn tarkastelemalla terveystiedon oppikirjojen seksuaalikasvatusta ja -terveyttä koskevia osioita niiden tarjoaman ehkäisy tiedon kannalta ja analysoimalla, millaisena oppikirjojen ehkäisyä koskeva tieto näyttäytyy ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Tarkastelen, millaisia seksin harrastamisen tapoja terveystiedon oppikirjoissa esitellään ja kuinka ehkäisyä on käsitelty näiden tapojen yhteydessä. Analysoin, kuinka oppikirjojen seksuaalikasvatus ottaa huomioon ei-heteroseksuaaliset nuoret ja tarkastelen niitä diskursseja, joiden avulla ei-heteroseksuaalisia nuoria ja heidän ehkäisyn tarpeitaan käsitellään oppikirjoissa.

4.2 Oppikirjat tutkimusaineistona

Aineistoni koostuu kolmesta yläkoulun terveystiedon oppikirjasta, jotka ovat Navigaattori, Voimaa ja Vire. Kaikki oppikirjat ovat tarkoitettu koko yläkoulun ajalle, seitsemänneltä luokalta yhdeksännelle luokalle asti. Olen saanut oppikirjat käyttööni tutkimusta varten niiden julkaisijoilta ja jokainen teoksista on ollut tutkimuksen aloitushetkellä, vuoden 2015 keväällä, julkaisijan uusin terveystiedon oppikirja.

Navigaattori on Sanoma Pro Oy:n julkaisema terveystiedon oppikirja, jonka ovat kirjoittaneet Lasse Kangas, Pirjo Orkovaara, Maiju Hassinen, Minna Löytty-Rissanen, Susanna Ruuhilahti ja Hanna Villa. Navigaattori on julkaistu vuonna 2014. Navigaattorissa on 371 sivua, joista tarkastelen tässä tutkimuksessa 28 sivua.

Voimaa on myös Sanoma Pro Oy:n julkaisema terveystiedon oppikirja, jonka ovat kirjoittaneet Marjo Hannukkala, Tuula Orkola, Miikka Peltomaa ja Paula Reinikkala. Voimaa on julkaistu vuonna 2014. Voimaa-oppikirjassa on yhteensä 306 sivua, joista tarkastelen tässä tutkimuksessa 34 sivua.

Vire on kustannusosakeyhtiö Otavan julkaisema terveystiedon oppikirja, jonka ovat kirjoittaneet Anu Immonen, Ilkka Laasonen, Anita Pohjanlahti ja Seija Sihvola. Vire on julkaistu vuonna 2008, ja se on tarkastelemistani oppikirjoista vanhin. Vire-oppikirjassa on yhteensä 300 sivua, joista tarkastelen tässä tutkimuksessa 29 sivua.

Oppikirjat muodostuvat luvuista, joissa käsitellään tyypillisesti yhtä aihepiiriä kerrallaan. Oppikirjojen luvut koostuvat tekstistä, kuvituksesta ja tehtävistä. Suurin osa tekstistä on oppikirjoille tyypillistä, asiapitoista leipätekstiä, jota värittävät muun muassa tilastot sekä nuorten näkökulmista esitetyt kertomukset. Kuvitus on värikästä ja siinä sekoittuvat piirretyt kuvat ja valokuvat. Tehtävät on tyypillisesti sijoitettu lukujen loppuun, poikkeuksena Vire, joka tarjoaa kolme tehtäväkirjaa jokaiselle yläkoulun vuosiluokalle.

Useaa eri oppikirjaa tarkastelemalla on mahdollista saada laajempi käsitys terveystiedon oppimateriaalien yleisestä linjasta. Vaikka aineistoni on lähtökohtaisesti jokainen oppikirja kokonaisuutena, olen rajannut tarkasteluni käsittelemään oppikirjojen seksuaalisuutta, sukupuolta, seksiä ja ehkäisy tietoa koskevia lukuja. Aineiston rajaaminen johtuu suoraan tutkimuskysymyksistäni, mutta sitä tukee myös oppikirjojen rakenne, jossa seksuaalisuutta, sukupuolta ja seksuaalikasvatuksen ja ehkäisy tiedon aiheita käsitellään omissa luvuissa ja osioissa, jolloin rajaamista voidaan perustella myös aineiston kannalta. Esittelen aineistona käyttämieni oppikirjojen lukujen tarkat sivunumerot aineistoanalyysin yhteydessä luvuissa 5.1 ja 5.2.

4.3 Diskurssianalyttinen lähestymistapa

Tutkimukseni perustuu oppikirja-analyysille, jota voidaan käyttää yläkäsitteenä eri metodein tehtävälle oppikirjojen tarkastelulle. Tyypillisiä oppikirja-analyysissä käytettyjä metodeja ovat esimerkiksi diskurssianalyysi ja sisällönanalyysi⁹. Oppikirja-analyysia voidaan täydentää myös

⁹ Diskurssianalyttistä lähestymistapaa oppikirja-analyysissä on käyttänyt muun muassa Raisa Jurva (2012), kun taas sisällönanalyysiä metodina on käyttänyt esimerkiksi Veronika Honkasalo (2013).

esimerkiksi kuva-analyysillä, mikäli oppimateriaaleissa käytettävää kuvitusta halutaan tarkastella tarkemmin.

Tässä tutkimuksessa käyttämäni metodi lainaa aineksiaan diskurssianalyysiltä ja on luonteeltaan laadullinen. Diskurssianalyysi perustuu ajatukselle siitä, että kieli ja sen käyttötavat paitsi heijastavat sosiaalista todellisuutta, myös rakentavat sitä. Diskurssianalyysi ei ole itsessään metodina kovin selkeärajainen, vaan enemmänkin "väljä teoreettinen viitekehys", kuten diskurssianalyysistä useita teoksia kirjoittaneet Jokinen, Juhila ja Suoninen (2016, 25) toteavat. Valitsin metodologiseksi inspiraatiokseni ja lähtökohdakseni juuri diskurssianalyysin, sillä olen kiinnostunut niistä yhteiskunnallisista keskusteluista eli diskursseista, joita oppikirjat tukevat, rakentavat ja ylläpitävät. Tutkin, kuinka oppikirjat käyttävät valtaa esimerkiksi sana- ja kuvavalinnoissaan sekä siinä, millaista asiasisältöä oppikirjat tarjoavat ja millainen materiaali jää niiden ulkopuolelle.

Diskurssianalyysi luo hyvän pohjan tällaisten kysymysten tarkastelulle, sillä diskurssianalyysi tuottaa paitsi tietoa kielestä todellisuuden heijastajana, myös sen rakentajana ja ylläpitäjänä. Tekstit ovat täynnä kirjoittajiensa tekemiä valintoja aina aiheista yksittäisiin sanoihin asti, ja näiden valintojen myötä kirjoittajat harjoittavat valtaa rakentamalla sosiaalista todellisuuttamme. Jokinen ja kumppanit (1999, 165) esittävät diskurssianalyysissä olennaista olevan valtasuhteiden paljastamisen, itsestäänselvyyksien kyseenalaistamisen ja tilan tekemisen vaihtoehtoisille diskursseille ja tiedolle. Tässä tutkimuksessa tarkastelen ja pyrin tunnistamaan erilaisia oppikirjojen käyttämiä seksuaalisuuden ja sukupuolen sekä seksin ja ehkäisy tiedon diskursseja.

Diskurssianalyysissä tarkasteltavia kuvauksia kutsutaan *selonteoiksi*, joiden voidaan nähdä ylläpitävän kulttuuria kolmella eri tasolla: 1) ylläpitämällä niitä konventionaalisia rakenteita, joiden noudattamista tai joista poikkeamista ne perustelevat, 2) ylläpitämällä niitä diskursseja joihin ne viittaavat tai vetoavat ja 3) tuottamalla symbolisia ja aineellisia, usein vaikeasti pääteltävissä olevia seurauksia. Tämän tutkimuksen oppimateriaaliaineiston kannalta on merkityksellistä huomioida, että selonteot aloitetaan usein tutuimmasta, houkuttelevimmasta tai kannatetuimmasta vaihtoehdosta erityisesti silloin, jos kohdejoukko ei ole tuttu. Suomen yläkoululaisten laajuinen kohdejoukko ei voi olla kirjoittajille tuttu, joten on oletettavaa, että selonteoissa käytetään juuri edellä kuvatun kaltaista järjestystä. (Jokinen ym. 2016, 235, 1999, 20, 22.)

Diskurssianalyysillä voidaan nähdä olevan itseisarvo tiedon tuottajana (Jokinen ym. 2016, 455). Tarkastelen tutkimuksessani sitä, millaista tietoa ja todellisuutta yläkoulun terveystiedon oppikirjat luovat. Diskurssianalyysissä kieltä tai sen käyttäjiä ei nähdä niinkään tiedon lähteinä kuin sosiaalisen todellisuuden muovaajina. Tässä tapauksessa näen oppikirjat sosiaalisen todellisuuden luojina siten, että ne tuottavat virallisuonteista, oletetun faktapohjaista kuvaa siitä, mitä seksuaalisuus ja sukupuoli ovat ja millaista ehkäisyä eri seksuaalisuuksia ja sukupuolia edustavat yksilöt tarvitsevat. Käsitän oppikirjojen luoman tiedon ja todellisuuden muotoutuvan sekä kirjojen tekstisisällössä ja kuvituksessa että siinä, mitä oppikirjoista on jätetty pois.

Diskurssianalyysissä kiinnitetään huomiota paitsi säännönmukaisuuksiin, myös poikkeuksiin, jotka usein vahvistavat niitä. Jokinen ja kumppanit (2016, 451, 1999, 235) esittävät, että analyttisesti tärkeimmät sisällöt voivat löytyä juuri sanavalinnoista, vihjailuista ja pienistä yksityiskohdista, ei niinkään painokkaammin lausutuista sisällöistä. Oppikirjoissa on mahdollisuus luoda eriarvoistavaa kulttuuria, toiseuden kokemuksia ja alisteisia asemia, minkä lisäksi oppikirjoja tarkasteltaessa on syytä huomioida niiden kielenkäytön hierarkkinen asema. Peruskoulussa oppikirjoja käytetään opetuksessa ikään kuin neutraaleina totuuksina, eikä niitä useinkaan kyseenalaisteta oppilaiden toimesta eikä niiden kyseenalaistamista useinkaan suvaita tai siihen kannusteta opettajien toimesta.

Haasteita metodologiselle lähestymistavalleni muodostaa terveystiedon oppikirjojen ehkäisy tietoa koskevien osioiden faktapohjaisuus. Seksuaalisuuden ja sukupuolen määrittelyistä voi olla useita näkemyksiä, mutta esimerkiksi erilaiset ehkäisyn muodot ovat hyvin pitkälle faktoja, joiden todenperäisyyttä ei juuri voida kyseenalaistaa. Ehkäisy tietoa koskeviin osioihin olen soveltanut diskurssianalyysivaikutteista metodiani niin, että olen kiinnittänyt huomiota erityisesti siihen, millaisia asioita oppikirjat ovat jättäneet pois asiasisällöistään. Oppikirjoissa esitetystä materiaalista olen tehnyt päätelmiä paitsi sen perusteella, mitä faktoja niissä on esitetty, myös sen perusteella, millaiset faktat ovat jääneet niiden ulkopuolelle. Diskurssianalyysi painottaa yhtä lailla esitettyjen kuin esittämättä jätettyjen asioiden merkitystä, ja tämän vuoksi oppikirjoissa esiintyvät hiljaisuudet voidaan nähdä merkittävinä.

Kirsi Juhila (2016, 145) on käsitellyt diskurssianalyttisestä näkökulmasta viranomaispuheen totuutta tuottavia rakenteita, jota hän kutsuu *faktuaalistamiseksi*. Juhila esittää, että ihmiset uskovat ristiriitaisistakin asioista olevan saavutettavissa aina jokin tiedon ydin, jota ihmiset tämän

essentialistisen tietokäsityksen valossa haluavat saavuttaa. Juhila esittää, että erilaisilla faktuaalistamisstrategioilla tiedosta ja kielestä on mahdollista muovata totuusarvoiltaan niin suuria, että niistä muodostuu itsestään selviä. Juhilan mukaan faktuaalistamisstrategioita voidaan tarkastella vallankäyttönä. Vaikka Juhilan artikkeli koskee viranomaisten puhetta, voidaan faktuaalistamista pohtia myös koulujen oppimateriaaleissa, jotka pohjautuvat viranomaisten, tässä tapauksessa Opetushallituksen, asettamiin linjauksiin. Oppikirjojen materiaalit eivät välttämättä tuo esille ristiriitaisia tai kovin monimutkaisia näkemyksiä esimerkiksi sosiaalisesta todellisuudesta, jolloin voidaan ajatella, että niissä esitetyt tietyt näkemykset ovat faktuaalistettuja. (Emt., 146-147.)

Juhila on eritellyt faktuaalistamisstrategiat kuuteen kategoriaan, jotka ovat: itse todettuun vetoava strategia, vaihtoehdottomuusstrategia, kvantifioiva strategia, sosiaalsiin normeihin tukeutuva strategia ja asiantuntijuusstrategia. Oppikirjoissa voidaan huomata esimerkkejä kaikista näistä strategioista. Minämuotoiset kertomukset ja tilastot voidaan nähdä itse todettuun vetoavina ja kvantifioivina strategioina ja oppikirjojen luonne asiantuntijoiden kirjoittamana tekstinä voidaan nähdä asiantuntijuusstrategiana. Se, että oppikirjat esittävät usein vain tietyn, enemmistön kokemukseen perustuvan asiaintilan, esimerkiksi heterosuhteet, voidaan nähdä sekä vaihtoehdottomuusstrategiana että sosiaalsiin normeihin tukeutuvana strategiana. (Emt., 151.)

Oppikirjojen sisältöjä faktuaalistavat niiden luonne koululaitoksen tarjoamana tietona ja se, että opettajat tai oppilaat eivät välttämättä tule kyseenalaistaneeksi oppikirjojen sisältöä. Viranomaiset joutuvat usein perustelemaan kantaansa ja vakuuttamaan kuulijat sen todenperäisyydestä, mutta oppikirjojen ei yleensä tarvitse erikseen vakuuttaa lukijoitaan faktapitoisuudestaan.

Faktuaalistamisen eri strategiat antavat kuitenkin mahdollisuuden tarkastella faktapohjaista tietoa diskurssianalyttisin keinoin, sillä ne mahdollistavat ymmärryksen siitä, kuinka faktapohjaisestakin tiedosta voidaan valita vain tiettyjä osia ja kuinka faktuaalistamisen strategioilla valitusta tiedosta voidaan muokata itsestäänselviä totuuksia.

Tarkastelen aineistoani pääasiallisesti kahdella eri tasolla, jotka ovat asiasisältöjen sekä sanavalintojen ja muotoilujen tasot. Asiasisällön tasolla tutkin oppikirjojen sisältämää tietoa, kun taas sanavalintojen ja muotoilujen tasolla tarkastelen, kuinka oppikirjojen asiasisällöt esitetään kirjoissa konkreettisesti lause- ja sanatasolla. Asiasisältöjen tasolla pohdin esimerkiksi, miten oppikirjat käsittelevät ja määrittelevät seksuaalisuutta ja sukupuolta, kun taas sanavalintojen ja

muotoilujen osalta tarkastelen muun muassa oppikirjojen käyttämiä käsitteitä, sanavalintoja ja lauseiden muotoiluja.

Liisa Tainion (2002, 51) mukaan tekstintutkimuksessa voidaan sanoa, että kaikissa teksteissä on nähtävissä omanlaisensa maailmankuva, joka rakentuu kirjoittajan tekemistä valinnoista. Tekstissä tehdyt valinnat tai valitsematta jättämiset ilmentävät Tainion mukaan aina tekstin maailmankuvaa, minkä lisäksi teksteissä saattaa näkyä erilaisia hierarkioita, jotka ikään kuin pujahtavat tekstiin kirjoittajan tarkkaavaisuudesta huolimatta. Diskurssianalyysin kannalta tämänkaltaiset tahattomat tapaukset ovat erityisen kiinnostavia, sillä diskurssianalyysi pyrkii huomioimaan juuri tekstien pieniä vivahteita, kuten sanavalintoja ja tekstin yleisestä linjasta poikkeavia tapauksia. Tässä tutkimuksessa näkyy todennäköisesti oma maailmankuvani, johon on vahvasti vaikuttanut taustani feministinä, sukupuolentutkimuksen opiskelijana ja kieltä ja kirjallisuutta tutkineena humanistina. Erityisesti ruohonjuuritason feministisen aktivismin liikehdinnän seuraaminen muun muassa internetin keskustelupalstoilla on vaikuttanut paljon kieltä ja eri käsitteitä koskevaan ajatteluuni ja kielenkäytön sensitiivisyyden ymmärtämiseen. Oma maailmankuvani vaikuttaa analyysiini siten, että suhtaudun oppikirjoissa tehtyihin valintoihin, muun muassa sana- ja kuvitusvalintoihin, todennäköisesti kriittisemmin kuin feministiseen tai queer-teoriaan ja käsitekeskusteluun perehtymätön lukija.

Käytännössä analyysimetodini perustuu tarkkaan lähilukemiseen, jonka avulla tekemiäni huomioita analysoin diskurssianalyttisellä otteella. Aloitin analyysini lukemalla aluksi jokaisen oppikirjan seksuaalikasvatusta käsittelevät ja sivuavat luvut, minkä perusteella tein lopullisen tutkimusaineistoni rajauksen. Tutkimusaineistoni koostuu seksuaalisuutta, sukupuolta, seksiä ja ehkäisy tietoa käsittelevistä luvuista, jotka esittelen tarkemmin luvuissa 5.1 ja 5.2. Rajaukseni ulkopuolelle jäivät muun muassa luvut, joissa käsitellään esimerkiksi ihastumista, rakastumista tai seurustelua, sillä nämä luvut eivät sisällöltään vastanneet tutkimuskysymyksieni asetteluja.

Tutkimusmateriaalien selkiytyttyä luin valitsemani luvut useaan otteeseen saadakseni yleiskäsityksen jokaisen kirjan seksuaalikasvatuksellisesta linjasta. Oppimateriaaleissa tarkastelin tekstiä aluksi oppikirjojen ja niiden lukujen asiasisällön osalta, kiinnittäen sitten tarkempaa huomiota tekstin yksityiskohtiin, kuten sanavalintoihin, tekstin sävyyn ja luvuissa käytettyyn kuvitukseen. Tarkastelin esimerkiksi, mitä seksuaalisen suuntautumisen kategorioita oppikirjoissa tuotiin esille ja millaiseen tapaan niistä puhuttiin. Huolellisen tarkastelun jälkeen erittelin

analyysini jokaisesta oppikirjasta tutkimuskysymysten mukaisiin omiin lukuihinsa, jotka ovat seksuaalisuus ja sukupuoli ja ehkäisy tieto. Jaottelin seksuaalisuutta, sukupuolta ja ehkäisy tietoa koskevat luvut niin, että seksuaalisuutta käsitteenä käsittelevät luvut sijoitin seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevään analyysilukuun 5.1, kun taas varsinaista seksiä käsittelevät luvut sijoitin lukuun 5.2. Analyysiluvuissa vertailin jokaisesta oppikirjasta samankaltaisia määrittelyitä ja käsittelytapoja siinä määrin kuin se oli mahdollista ja vertailin oppikirjojen yleisiä linjauksia toisiinsa. Oppikirjojen linjauksista tekemistäni huomioista hahmottelin kirjoille ominaisia diskursseja, joiden avulla pyrin selkiyttämään, millaiset teemat nousevat terveystiedon oppikirjoissa esille seksuaalisuutta, sukupuolta ja ehkäisy tietoa koskevista luvuista. Nämä diskurssit tuovat esiin oppikirjojen asiasisällöstä ilmeneviä asenteita ja arvoja.

Käytän tutkimuksessa laajasti aineistosta poimittuja lainauksia, joiden valintaan ovat vaikuttaneet pääasiallisesti seuraavat periaatteet: 1) aineistossa esiintyvät tutkimusaiheiden käsittelytavat ja 2) aineistossa esiintyvät poikkeukset tyypillisestä asiasisällöstä. Olen valinnut jokaisesta oppikirjasta seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevät luvut, joista otettujen lainauksien myötä eri oppikirjoja on mahdollista vertailla toisiinsa. Nostan työssäni esiin myös oppikirjoissa esiintyviä määrittelyitä, jotka näyttäytyvät poikkeuksellisinä joko suhteessa kyseisen oppikirjan tai kaikkien kolmen oppikirjan esittämiin käsityksiin.

5. Oppikirjojen analyysi

Tarkastelen seuraavaksi aineistooni kuuluvia kolmea yläkoulun terveystiedon oppikirjaa (Navigaattori, Voimaa ja Vire) kahden eri aihekokonaisuuden näkökulmasta. Luvussa 5.1 tarkastelen, kuinka oppimateriaaleissa käsitellään ja käsitteellistetään seksuaalisuutta ja sukupuolta. Tutkin, kuinka oppikirjat määrittelevät näitä käsitteitä ja analysoin, millaista diskurssia kirjat niistä rakentavat. Tutkimukseni tarkoituksena on analysoida oppikirjoja erityisesti ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta ja analyysissäni tulen tarkastelemaan, millaisia kuvauksia ei-heteroseksuaalisuudelle kirjoissa annetaan ja millaiseksi nämä kuvaukset muodostuvat suhteessa heteroseksuaalisuuden kuvauksiin. Hahmottelen analysoimani materiaalin perusteella, millaisia seksuaalisuuden ja sukupuolen diskursseja oppikirjoissa esiintyy.

Analyysini toisessa osassa, luvussa 5.2, tarkastelen tarkemmin oppikirjojen seksuaalikasvatusmateriaaleja ja ehkäisyttietoa koskevaa asiasisältöä. Tutkin, millaista tietoa kirjat antavat ehkäisystä ja seksitaudeista ja tarkastelen tätä tietoa erityisesti suhteessa ei-heteroseksuaalisten nuorten ehkäisyttiedon tarpeisiin. Tarkastelen, millaista tietoa kirjat antavat aiheesta ja erityisesti millainen tieto jää kirjojen ulkopuolelle. Analyysini perusteella hahmottelen, millaisia ehkäisyttiedon diskursseja oppikirjoissa esiintyy.

5.1 Seksuaalisuuden ja sukupuolen käsittely aineistossa

Aloitan aineistanalyysin käsittelemällä kahta uusinta kirjaa, Navigaattoria (2014) ja Voimaa (2014) ja siirryn näistä hieman vanhempaan Vire-julkaisuun (2008). Käsittelemäni aluksi kirjakohtaisesti sekä seksuaalisuutta että sukupuolta käsittelevät luvut, minkä jälkeen teen yhteenvedon kirjojen käsittelytapojen ja määrittelyiden yhteneväisyyksistä ja eroista. Tarkastelen aiheita oppikirjakohtaisesti, sillä tämä antaa paremmat mahdollisuudet hahmottaa kunkin yksittäisen kirjan tapaa käsitellä tarkastelemiani aiheita. Jokaisen kirjan seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevien lukujen otsikoiksi olen valinnut kirjan yleistä linjaa kuvaavan lainauksen.

5.1.1 Navigaattori

Navigaattori käsittelee seksuaalisuutta ja sen eri muotoja neljässä eri luvussa, jotka ovat *Ihanan tukala seksuaalisuus* (89-92), *Seksuaalisuuden sanakirja* (93-95, 168-169, kaksi samannimistä lukua) ja *Voimaa seksuaaliseen kasvuun* (252-254). Yhteensä seksuaalisuutta käsitellään 12 sivulla.

Sukupuolta Navigaattori käsittelee kolmessa luvussa, *Kehon muutokset nuoruudessa* (82-88), *Seksuaalisuuden sanakirja* (93-95) ja *Voimaa seksuaaliseen kasvuun* (252-243). Yhteensä sukupuolta käsitellään 13 sivulla.

”Seksuaalisuus muuttuu läpi elämän”

Navigaattorin ensimmäisen seksuaalisuutta käsittelevä luku, *Ihanan tukala seksuaalisuus* (2014, 89-92), määrittelee seksuaalisuuden henkilökohtaiseksi ja helposti haavoittuvaksi alueeksi. Ensimmäisenä seksuaalisuutta käsittelevänä lukuna se avaa keskustelua seksuaalisuudesta nuorten näkökulmasta pohtimalla kiinnostusta seksuaalisuuteen, seksuaalisuuteen liittyviä tunteita sekä kosketusta ja ulkonäköä. Luku kertoo seksuaalisuuden olevan tunteita ja ajatuksia herättävä aihe ja kannustaa nuoria hyväksymään ja pohtimaan seksuaalisuuteen liittyviä tuntemuksiaan – sekä iloisia että tukalia – ja ymmärtämään, että ne ovat tavanomaisia. Luku neuvoo nuorta pohtimaan aihetta:

On aika tavallista, että seksiin tai seksuaalisuuteen liittyvät asiat hämmentävät, joskus jopa ahdistavat. [...] Tällaisia tunteita ja ajatuksia on tärkeää pohtia yhdessä muiden kanssa ja oman uskontonsa tai perheensä arvostuksia huomioiden, mutta silti omaa omaatuntoaan ja sisintään kuunnellen ja kunnioittaen. (Kannas ym. 2014, 90.)

Luku määrittelee seksuaalisuuden henkilökohtaiseksi asiaksi, jonka suhteen tulee kuunnella itseään ja omia tuntemuksiaan. Luvussa myös huomioidaan, ettei yksilön seksuaalisuus muodostu tyhjiössä, vaan siihen voivat vaikuttavaa myös yksilön ulkopuoliset tekijät. Tässä luvussa seksuaalisuutta käsitellään varsin yleiseltä kannalta, eikä Navigaattori tarjoa vielä suoria määritelmiä aiheesta.

Seuraava seksuaalisuutta käsittelevä luku, *Seksuaalisuuden sanakirja* (2014, 93-95), on nimensä mukaisesti sanakirjan tapaan muodostettu luku, jossa määritellään seksuaalisuuteen liittyviä käsitteitä. Määriteltäviä käsitteitä ovat muun muassa seksuaalisuus, seksuaalinen moninaisuus ja sukupuoli. Luku esittää, ettei seksuaalisuudelle käsitteenä ole yhtä oikeaa selitystä, mutta seksuaalisuutta määritellään muutoin seuraavasti:

Seksuaalisuus on tärkeä ja myönteinen osa ihmistä syntymästä kuolemaan. Seksuaalisuus kehittyy ja muuttuu läpi elämän tulematta koskaan valmiiksi, ja siksi sitä pitää välillä pysähtyä pohtimaan. [...] Seksuaalisuuteen vaikuttavat perhe, ystävät, media, uskonto, kulttuuri, lakipykälät, arvot ja normit. Seksuaalisuuteen saattaa liittyä halu harrastaa seksiä, mutta ilman sitäkin ihminen on seksuaalinen. Seksuaalisuuteen kuuluu mahdollisuus kokea mielihyvää. (Kannas ym. 2014, 93.)

Seksuaalisuuden sanakirja määrittelee seksuaalisuutta tarkemmin kuin *Ihanan tukala seksuaalisuus*, mutta asiasisältö on samankaltainen molemmissa luvuissa. Molemmissa luvuissa seksuaalisuus nähdään alati muuttuvaksi, prosessimaiseksi ominaisuudeksi, joka vaihtelee yksilöittäin ja on siksi henkilökohtainen. Seksuaalisuuteen nähdään vaikuttavan yksilöä ympäröivien tekijöiden, joita *Seksuaalisuuden sanakirja* esittelee vielä aiempaa lukua laajemmin. *Seksuaalisuuden sanakirjassa* esitetty seksuaalisuuden näkemys vastaa myös edellisessä luvussa esitettyjä ajatuksia siitä, että seksuaalisuus voidaan kokea eri tavoin, ja että aihetta on hyvä pohtia.

Seksuaalisuuden sanakirja käsittelee seksuaalista moninaisuutta, jota määritellään aluksi historiallisesta ja kulttuurisesta näkökulmasta:

Seksuaalinen moninaisuus koskettaa kaikkia ihmisiä. Eri maissa ja eri historian aikoina seksuaalisuuteen ja seksuaaliseen suuntautumiseen on liitetty monia eri merkityksiä. Moninaisuus ei tarkoita vain seksuaalista suuntautumista, vaan se pitää sisällään monenlaisia asioita liittyen kulttuuriin, uskontoon, terveyteen tai sairauteen ja vammaisuuteen. (Kannas ym. 2014, 94.)

Luku jatkaa seksuaalisen moninaisuuden käsittelyä sukupuolen käsitteen avulla:

Seksuaalisuudeltaan ihminen voi suuntautua miehiin, naisiin, miehiin ja naisiin, tai enemmän miehiin kuin naisiin tai toisinpäin. On myös ihmisiä, jotka eivät kiinnostu seksuaalisesti kummastakaan sukupuolesta. (Kannas ym. 2014, 94.)

Luku ei avaa seksuaalista moninaisuutta suoraan käsittelemällä seksuaalisen suuntautumisen kategorioita, vaan aihe yhdistetään sekä historiaan ja ympäröivään yhteiskuntaan että yksilön ruumiiseen. Seksuaalista suuntautumista määritellään binäärisen sukupuolijärjestyksen avulla, jolloin seksuaalisuus kietoutuu olennaisesti sukupuolen määritteeseen. Luvussa selitetään erikseen vielä käsitteet heteroseksuaali, homoseksuaali, biseksuaali ja kummastakaan sukupuolesta kiinnostumaton yksilö. Se, ettei yksilö kiinnostu kummastakaan sukupuolesta voidaan tulkita joko aseksuaalisuudeksi tai vaihtoehtoisesti kiinnostukseksi sukupuoleltaan ei-normatiivisiin henkilöihin. Lisäksi luvussa mainitaan mahdollisuus olla määrittelemättä itseään:

On ihmisiä, jotka eivät määrittele itseään mihinkään edellisistä, koska eivät koe tarpeelliseksi määritellä omaa seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoltaan. (Kannas ym. 2014, 94.)

Navigaattori määrittelee seksuaalisuutta kolmen kategorian avulla, joiden lisäksi vaihtoehtoksi esitetään määrittelemättömyys. Määrittelemättömyys antaa mahdollisuuden queer-tulkinnalle, sillä käsitteenä queer sisältää juuri täyden määrittelemättömyyden ajatuksen.

Seksuaalinen suuntautuminen määrittyy Navigaattorissa seksuaalisen vetovoiman tai ihastumisen sekä yksilön itsemäärittelyn perusteella seuraavan esimerkin kaavaa noudattaen:

heteroseksuaali – henkilö, joka tuntee seksuaalista vetovoimaa tai ihastuu muun kuin oman sukupuolensa edustajaan ja määrittelee itsensä heteroseksuaaliksi. (painotus alkuperäinen, Kannas ym. 2014, 94.)

Luku esittää seksuaalisen suuntautumisen olevan yhteydessä ihmisen sukupuolen määrittelyyn. Navigaattori selittää samalla kaavalla hetero-, homo- ja biseksuaalin käsitteet, jotka kaikki rakentuvat kaksinapaisen sukupuolijärjestyksen sisällä (yksilö viehättyy joko samasta, eri tai molemmista sukupuolista). Hetero-, homo- ja biseksuaalisuuden käsitteleminen vastaa Alangon (2014, 18) esittämää seksuaalisuuden kolmijakoa, joka on hänen mukaansa yleisin tapa, jolla seksuaalista suuntautumista hahmotetaan sekä mediassa että tutkimuksissa. Vaikka Navigaattori käyttää seksuaalisuuden kolmijakoa, se ei kuitenkaan käytä sukupuolibinääriä toistavaa kieltä seksuaalisten suuntautumisten kuvauksissaan, vaan käyttää sensitiivisempiä ja monitulkintaisempia käsitteitä ”muun kuin oman sukupuolensa edustajaan” ja ”oman sukupuolensa edustajaan” (Kannas ym. 2014, 94).

Navigaattori kuvaa seksuaalisuuden mukautuvaa ja prosessinomaista luonnetta esittämällä seksuaalisten tunteiden voivan vaihdella elämän aikana:

Ihmisen elämänvaiheiden myötä kokemukset ja tuntemukset voivat muuttua ja vaihtua. Samalla ihmisellä voi olla esim. ei-heteroseksuaalista käyttäytymistä ja kuitenkin heteroseksuaalisia tunteita tai toisin päin. (Kannas ym. 2014, 94.)

Navigaattorin määritelmä näkee seksuaalisuuden muuttuvana ja erittelee käyttäytymisen ja tunteet seksuaalisuuden muodoiksi, jotka eivät välttämättä kohtaa tyypillisesti ymmärretyllä tavalla, jossa tietynlaiset seksuaaliset tunteet johtavat tietynlaiseen seksuaaliseen käyttäytymiseen (esimerkiksi heteroseksuaalisilla on vain heteroseksuaalisia suhteita ja kohtaamisia). Kokonaisuudessaan luvun luoma näkemys seksuaalisuudesta on hyvin joustava ja sen voidaan nähdä mukailevan aiemmin luvussa 3.1 käsiteltyä Lisa M. Diamondin (2008) ajatusta seksuaalisuuden mukautuvaisuudesta, jonka mukaan seksuaalisuus voi muuttua ja vaihdella eri elämänvaiheissa ja eri ihmisiä kohdatessa.

Navigaattorin toinen *Seksuaalisuuden sanakirja* -niminen luku (2014, 168-189) tuo esille erilaisia seksuaalisuuteen liittyviä ilmiöitä ja käsitteitä. Näitä käsitteitä ovat muun muassa seksuaalioikeudet, turvaseksi ja yhdyntä, joista kahta jälkimmäistä käsittelen tarkemmin seksuaalikasvatusta ja ehkäisy tietoa käsittelevässä luvussa 5.2. Luku määrittelee seksuaalioikeuksien perustuvan YK:n ihmisoikeuksien julistukseen ja kuvailee niiden merkitystä seuraavasti:

Seksuaalioikeuksilla on haluttu nostaa esiin seksuaalisuuteen liittyvien asioiden erityinen merkitys ihmisen terveydelle. (Kannas ym. 2014, 168.)

Luku ei listaa eri seksuaalioikeuksia tarkemmin, vaan tuo ainoastaan esiin, että seksuaalioikeuksia on olemassa, ja että ne lisäävät paitsi yksilön oikeuksia, myös velvollisuuksia. Nuoren seksuaalisia oikeuksia käsitellään myöhemmin luvussa *Lemmiskelyä vai seksiä* (170-172), jossa oikeuksia on myös listattu. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisimmiksi oikeuksiksi muodostuvat: ”oikeus asianmukaiseen tietoon ja monipuoliseen seksuaalikasvatukseen”, ”oikeus tasa-arvoon, vapauteen ja suvaitsevaisuuteen” ja ”oikeus seksuaaliseen vapauteen, oikeus ilmaista seksuaalisia taipumuksiaan” (Kannas ym. 2014, 172).

Navigaattorin viimeinen seksuaalisuutta käsittelevä luku on *Voimaa seksuaaliseen kasvuun* (2014, 252-254). Luvussa esitetään, että seksuaalisuus voi tarkoittaa jokaiselle hieman eri asioita ja että seksuaalisuus muuttuu eri elämänvaiheissa. Luku käsittelee aihetta seuraavasti:

Seksuaalisuus muuttuu, kun ihminen muuttuu ja se näyttäytyy erilaisena, kun on lapsi, nuori, aikuinen, keski-ikäinen tai seniori-ikäinen. Erityisiä muutoksen aikoja ovat murrosikä, parisuhde, sairastuminen tai vammautuminen, ikääntyminen, raskaus, itsenäistyminen, itsensä erilaiseksi kokeminen ja oman seksuaalisen suuntautumisen pohtiminen. (Kannas ym. 2014, 252.)

Navigaattori ottaa huomioon lukuisia elämänvaiheita ja erilaisia tilanteita elämässä ja esittää kaikkien näiden voivan vaikuttaa yksilön seksuaalisuuteen omilla tavoillaan. Luku toteaa seksuaalisen minäkuvan löytymisen voivan viedä aikaa ja esittää sen selkiytyvän usein vasta yli 20-vuoden iässä. Luvussa korostetaan, ettei omaa seksuaalisuutta tarvitse koskaan määritellä pysyvästi, vaan seksuaalinen suuntautuminen ja sen kokemus voi ”vaihdella, häilyä tai muuttua eri elämänvaiheissa ja erilaisia kokemuksia, henkilöitä ja ajatusmaailmoita kohdatessa” (Kannas ym. 2014, 252). Kuten aiemmat seksuaalisuutta käsittelevät luvut Navigaattorissa, myös tämän luvun käsitys seksuaalisuudesta on samankaltainen Diamondin (2008) seksuaalisen mukautuvuuden ajatuksen kanssa.

Luku käsittelee seksuaalisuutta myös mahdollisten ongelmatilanteiden näkökulmasta. Luku kertoo, että yhteiskunnan tiukat normit ja esimerkiksi heteronormatiivisuus voivat vaikeuttaa oman seksuaalisuutensa kohtaamista tai oman seksuaalisen minäkuvan rakentamista. Navigaattori on oppikirjoista ainut, jossa käsitellään heteronormatiivisuutta:

Heteronormatiivisuus pitää sisällään kaavamaisia käsityksiä sukupuolirooleista, siitä mitä on olla mies tai nainen. Se, mikä sukupuolille on sallittua, toivottua tai paheksuttavaa, on kulttuuri- ja aikasidonnaista. Sukupuoliroolit ovat usein tiedostamattomia ja niihin sisältyy usein oletus jokaisen ihmisen heteroseksuaalisuudesta. Tätä oletusta kutsutaan heteronormatiivisuudeksi.

(Kannas ym. 2014, 253.)

Heteronormatiivisuuden käsittelyn voidaan nähdä tukevan Navigaattorin linjaa, jonka mukaan seksuaalisuus ei ole ihmisen staattinen ominaisuus, vaan se muovautuu sekä yksilön ajatusmaailman ja elämäkokemuksien että yhteiskunnan vaikutusten myötä.

Heteronormatiivisuuden ajatuksen esitleminen auttaa lukijaa ymmärtämään, kuinka yhteiskunta voi vaikuttaa seksuaalisuuteen ja siihen liittyviin ajatuksiin ja oletuksiin.

Kokonaisuutena Navigaattori käsittelee seksuaalisuutta varsin laaja-alaisesti. Seksuaalisuus esitetään toisaalta henkilökohtaisena asiana, toisaalta jonakin, johon ympäröivät ihmiset ja yhteiskunta voivat vaikuttaa. Seksuaalisuuden kehitykseen nähdään vaikuttavan useiden eri tekijöiden, ja seksuaalisuus esitetään alati muuttuvana, prosessinomaisena ilmiönä. Sekä seksuaalisuus että seksuaalinen suuntautuminen nähdään luvussa 3.1 esitellyn Diamondin (2008) ajatuksia mukaillen mukautuvina, eikä seksuaalista suuntautumista yhdistetä suoraan seksuaaliin haluihin, tunteisiin tai toimintaan. Seksuaalisia suuntautumisia esitellään heteroseksuaalisuuden lisäksi homo- ja biseksuaalisuus, joiden lisäksi mainitaan mahdollisuus olla kiinnostumatta kummastakaan sukupuolesta sekä mahdollisuus olla määrittelemättä itseään. Navigaattori esittää seksuaalisuuden olevan yhteydessä sukupuoleen ja näkee käsitteet siten toisiinsa kietoutuneina. Oppikirja kuitenkin huomauttaa, että sekä seksuaalisuuden että sukupuolen määrittelyt voivat olla hyvin moninaisia.

”Mies tai nainen, molempia tai ei mitään näistä”

Navigaattorin ensimmäinen sukupuolta käsittelevä luku, *Kehon muutokset nuoruudessa* (2014, 82-88), käsittelee nuoren kehossa murrosiässä tapahtuvia muutoksia. Luku käsittelee sukupuolta biologisen kehityksen kautta, ja murrosiässä tapahtuvien muutoksien kerrotaan johtuvan hormonitoiminnan muutoksista. Kehon ulkoisten muutosten kerrotaan tapahtuvan noin 10-16

vuoden iässä ja näitä muutoksia käsitellään luvussa tyttöjen ja poikien näkökulmasta. Luku ei määrittele sukupuolta, vaan käsittelee sitä suoraan tyttöjen ja poikien kategorioina, joiden nähdään rakentuvan ihmisen biologiassa. Tässä luvussa Navigaattori esittää sukupuolen itsestään selvänä kategoriana, joka juontaa suoraan nais- ja miesruumiista. Näkemys vastaa luvussa 3.1 esiteltyä Vihlmanin (2010, 18) näkemystä sukupuolen hahmottamisesta jokapäiväisessä elämässä kaksinapaisena, suvun jatkamisen kannalta komplementaarisena järjestelmänä. Itsestään selvänä esittäytyvää sukupuolta ei tarvitse erikseen selittää, sillä näkemyksen mukaan on olemassa vain biologisesti vastakkaiset ja dikotomisesti järjestyvät nainen ja mies.

Luku käsittelee nuoruudessa tapahtuvia muutoksia ruumiillisina, ja lähes jokaisessa alaluvussa on mainittu erikseen kuinka eri asiat vaikuttavat tyttöihin ja poikiin. Tämänkaltaista käsittelytapaa voidaan pitää biologisesti essentialistisena, sillä se olettaa, että kaikilla tytöillä ja naisilla sekä pojilla ja miehillä on samantyyppiset, naisille ja miehille ominaiset genitaalit ja kromosomit ja että sukupuoli olisi todennettavissa näiden perusteella.¹⁰ Luvun kuvitus esittää läpileikatut piirroskuvat sekä ”miehen sukuelimistä” että ”naisen sukuelimistä”, mikä lienee kirjan selkein yksittäinen esimerkki biologisesti essentialistisesta sukupuolinäkemyksestä. Murrosiässä tapahtuvia muutoksia ei kuitenkaan esitetä absoluuttisesti tietyllä tapaa tapahtuviksi, vaan luku kertoo esimerkiksi:

Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että pojille kasvaa lihasmassaa ja hartialinja levenee. Tytöille kehoon ilmaantuu pyöreyttä rintoihin, vatsan alueelle, lantioon ja reisiin. (painotus MH, Kannas ym. 2014, 82.)

Vaikka sana ”yksinkertaistaen” voi tuntua pieneltä, kuvaa se kuitenkin hyvin sitä, kuinka suoraviivaisesti murrosiässä tapahtuvia muutoksia yleensä esitetään, ja sanavalinnan voidaan nähdä haastavan tyypillistä tapaa kertoa murrosiän muutoksista. Ruumiillisten muutosten takana kerrotaan olevan perintötekijöiden, ja luku kehottaakin nuoria olematta vertailematta itseään toisiin, sillä kehitys tapahtuu yksilöllisesti. Nais- ja miessukupuolet yhdistetään kuitenkin Navigaattorissa tietynlaisiin ruumiisiin ja ruumiin muotoihin. (Kannas ym. 2014, 82.)

Vaikka luku käsittelee sukupuolta biologisesti dikotomisesta näkökulmasta, pyrkii luku tästä huolimatta ruumiillisen monimuotoisuuden huomioimiseen ja arvostamiseen tytön ja pojan

¹⁰ Essentialismilla tarkoitetaan filosofista näkemystä, jonka mukaan jokaisella asialla, esineellä tai olennolla tulee olla tietyt ominaisuudet, jotka ovat olennaisia sen identiteetille tai olemukselle. Tässä tapauksessa essentialistinen käsitys olettaa, että kaikilla naisilla on naisen sukuelimiksi mielletyt sukuelimet (vagina, kohtu, munasarjat ja -johtimet jne.) ja XX-kromosomit ja miehillä miehen sukuelimiksi mielletyt sukuelimet (penis, kivekset, siemenjohdin jne.) ja XY-kromosomit.

kategorioiden sisällä. Luku kuvailee muun muassa yksilöiden välistä sukuelinten erilaisuutta ja kertoo, millaista karvoitusta voi tulla mihinkin. Luvussa käytetään sanaa ”sukuelin” sukupuolielimen sijaan, ja voidaan katsoa, että kyseinen sanavalinta tukee ymmärrystä sukupuolesta kahta ”puolikasta” moninaisempaan ilmiönä.¹¹ Moninaisten ruumiiden korostaminen ja erilaisuuden hyväksyntä voidaan nähdä haluna tukea nuoren positiivisen kehokuvan syntyä ja itsensä hyväksymistä, vaikka se tapahtuukin pääsääntöisesti kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän näkökulmasta. (Kannas ym. 2014, 82-88.)

Navigaattori käsittelee sukupuolta seuraavaksi luvussa *Seksuaalisuuden sanakirja* (2014, 93-95). Luku määrittää sukupuolen käsitettä sanakirjamaiseen tapaan, ja määrittely poikkeaa edeltävästä luvusta siten, että sukupuoli esitetään biologiaan pohjautuvia nais- ja miessukupuolia moninaisempaan:

Ihminen voi kokea olevansa joko mies tai nainen, molempia tai ei mitään näistä. Vaikka sukupuoli on tiukasti sidoksissa kehoomme, se on enemmän kuin biologiaa ja geenejä. Ihmiset eivät aina ole geenienkään perusteella naisia tai miehiä. (Kannas ym. 2014, 93.)

Luku korostaa sukupuolen kokemuksen moninaisuutta, mutta linkittää sukupuolen kuitenkin tiukasti kehoon. Se, kuinka tiukasti keho liittyy sukupuoleen ja mitä tällä tarkoitetaan, ei kuitenkaan käy luvusta selväksi. Voidaan pohtia, tarkoittaako kehon yhteys sukupuoleen esimerkiksi sitä, että enemmistö ihmisistä kokee olevansa cissukupuolisia, vai kenties sitä, että sukupuoli määritellään usein dikotomisen nainen-mies -jatkumon kautta, oli sukupuolen kokemus sitten millainen tahansa (esim. juridinen sukupuoli voi Suomessa olla vain nainen tai mies). Luku huomioi myös sen, etteivät kaikki ole geeneiltään naisia tai miehiä, jonka voidaan nähdä olevan viittaus intersukupuolisiin ihmisiin.

Luku jatkaa sukupuolen käsittelyä yhdistämällä sukupuolen yhteiskunnan normeihin. Sukupuolen ja yhteiskunnan odotusten suhdetta käsitellään seuraavasti:

Sukupuoleen liittyy ajatuksia, tunteita ja ympäristön oletuksia tietynlaisesta käyttäytymisestä. Sukupuolen ajatellaan helposti vaikuttavan esimerkiksi ihmisen harrastuksiin, toimintatapoihin tai vaikkapa kiinnostuksen kohteisiin. (Kannas ym. 2014, 93.)

Navigaattori yhdistää näin sukupuolen yhteiskunnalliseen kehykseen ja esittää, että sukupuoli voi aiheuttaa erilaisia ajatuksia ja oletuksia yksilön toiminnasta. *Navigaattori* käsittelee myös

¹¹ Suomen kielessä sana *sukupuoli* viittaa vahvasti kahteen puolikkaaseen, naiseen ja mieheen, jotka ikään kuin täydentävät toisensa. Näkemys kahdesta sukupuolesta on vahvan dikotominen ja yhteydessä biologiseen essentialismiin.

seksuaalisuutta samanlaisesta lähtökohdasta, sillä se käsittelee paitsi heteronormatiivisuuden käsitettä, myös muun muassa perheen ja uskonnon vaikutusta seksuaalisuuteen. Lisäksi ajatus sukupuolesta naisia ja miehiä moninaisempänä ilmiönä jatkaa linjaa, jossa yksilöiden monimuotoisuutta käsitellään ja tuetaan, oli kyse sitten kehojen, seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolen eroista ja kokemuksista. Sukupuolen moninaisuutta, esimerkiksi trans-identiteettejä¹² tai intersukupuolisuutta, ei mainita luvussa nimeltä, vaan sukupuolen mahdolliset muut määrittelyt jätetään avoimeksi. Luvussa mainitaan kuitenkin, että kaikki eivät ”koe tarpeelliseksi määritellä omaa [...] sukupuoltaan” (Kannas ym. 2014, 94). Erilaisia sukupuolen kokemusta kuvaavia käsitteitä käsitellään tarkemmin seuraavassa sukupuolta tarkastelevassa luvussa *Voimaa seksuaaliseen kasvuun*.

Viimeisimpänä Navigaattori käsittelee sukupuolta luvussa *Voimaa seksuaaliseen kasvuun* (2014, 252-254). Luku kuvaa sukupuolen muuttuvaa luonnetta samoin kuin se kuvasi seksuaalisuutta, eli toteamalla, ettei sukupuoli ole ihmisen pysyvä ominaisuus, vaan se voi muuttua tai häilyä eri elämänvaiheissa, eikä sitä tarvitse ”löydä lukkoon” (Kannas yms. 2014, 252). Tämänkaltaisen näkemys sukupuolesta on normista poikkeava, sillä kuten Salonen (2005, 27) on esittänyt, sukupuoli nähdään yleisesti yksilön pysyvänä ominaisuutena. Navigaattorin näkemystä sukupuolen muuttuvaisuudesta on hyvin kiinnostava, sillä se haastaa biologisperustaisen sukupuolinäkemys, jossa sukupuoleen synnyttään.

Luvussa käsitellään sukupuolta myös sen moninaisuuden näkökulmasta, jota käsitellään seuraavasti:

Ihminen voi kokea, tuntea ja määritellä omaa sukupuoltaan monin tavoin. Erityisen näkyväksi moninaisuuden tekevät ne ihmiset, jotka haastavat biologisperustaisen, perinteisen ajatuksen naisesta ja miehestä. (Kannas ym. 2014, 254.)

Navigaattori tuo esille Vihlmanin (2010, 18) esittämän ajatuksen siitä, että ei-normatiivisesti sukupuoltaan toteuttavat ihmiset tuovat helposti esille sukupuolijärjestyksemme kaksinapaisuuden. Ylläolevan lainauksen alle on luvussa sijoitettu erilaisia sukupuolen kokemusta kuvaavia käsitteitä ja kuvia sukupuolta epänormatiivisesti toteuttavista ihmisistä. Esitellyt käsitteet ovat transvestiitti, transgender, transsukupuolinen, nainen/mies ja sukupuolijaon ulkopuolelle jättäytyvä, minkä lisäksi samassa kohdassa esitetään käsitteet homoseksuaali, biseksuaali, heteroseksuaali ja aseksuaali. Kuvissa esiintyvät henkilöt poikkeavat joko cisnormatiivisesta tai

¹² Käytän trans-etuliitettä kattokäsitteenä trans-alkuisille ei-normatiivisen sukupuolen kategorioille, esimerkiksi transgendereille, transsukupuolisille, transvestiiteille jne.

stereotyyppisestä feminiinisen tai maskuliinisen ulkomuodon jaottelusta joko ruumiillisella olemuksellaan tai tyyllillään. Luvun kuvitukseen sisältyvät muun muassa androgynin näköinen henkilö, pukuun pukeutunut naisoletettu ja punaperuukkinen miesoletettu. Voidaan ajatella, että kuvitus yhdessä eri käsitteiden kanssa on tarkoitettu herättämään oppilaiden ajatuksia siitä, että ihmisten sukupuolta ei ole mahdollista määritellä tai tietää vain heitä katsomalla. Luku ei selitä käsitteitä, mutta tämä johtune luvun lopussa olevasta tehtävästä numero 2, jossa oppilasta pyydetään selvittämään, mitä luvussa esitetyt käsitteet tarkoittavat. Tehtävä 2 ja siihen liittyvät käsitteet ovat ainoa kohta, jossa ei-heteroseksuaaliset ja ei-cissukupuoliset yksilöt yhdistetään oppikirjassa toisiinsa eikä ryhmien yhteen niputtaminen ole yhtä voimakasta kuin Vire- ja Voimaa-oppirjoissa.

Kokonaisuutena Navigaattorin luoma kuva seksuaalisuudesta ja sukupuolesta on toisaalta moninaisuutta arvostava ja korostava, toisaalta perinteistä biologis-determinististä määrittelyä toistava. Oppikirjan alkupuolen luvut, kuten *Kehon muutokset nuoruudessa* ja osittain ensimmäinen *Seksuaalisuuden sanakirja*, toistavat kaksinapaista, biologispohjaista käsitystä (hetero)seksuaalisuudesta ja sukupuolesta, mikä vastaa hyvin esimerkiksi Lehtosen (2003) ja Jurvan (2012) tutkimustuloksia koulumaailman heteronormatiivisesta luonteesta. Näissä kappaleissa voidaan nähdä paitsi heteronormatiivisuutta ylläpitävää sisältöä, myös sisältöä, joka määrittää sukupuolen itsestäänselväksi, kaksinapaiseksi nais-mies -jatkumoksi.

Navigaattorin myöhemmissä luvuissa seksuaalisuutta ja sukupuolta käsitellään kuitenkin huomattavasti laajemmin, erilaisia kokemuksia esiin tuoden ja seksuaalisuuden ja sukupuolen muuntuvaisuutta korostaen. Navigaattorin näkemys seksuaalisuudesta muistuttaa hyvin paljon luvussa 3.1 esiteltyä Diamondin (2008) näkemystä seksuaalisesta mukautuvuudesta, tosin sillä erolla, että Navigaattori esittää seksuaalisen mukautuvuuden olevan kaikille yhtä lailla mahdollista, kun Diamond puolestaan näkee sen nais erityisenä piirteenä. Erityistä Navigaattorissa on sukupuolen muuntuvaisuuden esiin tuominen, joka poikkeaa selkeästi biologispohjaisesta sukupuolikäsityksestä. Sekä sukupuolen että seksuaalisuuden voidaan Navigaattorin mukaan nähdä olevan yhteydessä paitsi yksilöön itseensä, myös häntä ympäröivään yhteiskuntaan. Navigaattorin voidaan tältä osin nähdä tiedostavan kulttuuristen ja yhteiskunnallisten diskurssien vaikutuksen molempiin ilmiöihin ja osaltaan pyrkivän purkamaan yhteiskunnallisia normituksia muun muassa kuvaamalla heteronormatiivisuutta ja sen tuomia ongelmia.

Navigaattori esittää, että seksuaalisuus on sidoksissa sukupuoleen ja sen määrittelyyn ja näkee käsitteet toisistaan riippuvaisina ja toisiinsa kiinnittyneinä. Kirjassa käsitellään seksuaalisuutta ja sukupuolta osittain päällekkäin, esimerkiksi niin, että sukupuolen moninaisuudesta kertovalla sivulla on esitetty myös seksuaalista moninaisuutta kuvaavia käsitteitä. Tämä lienee seurausta tyypillisestä tavasta niputtaa ei-heteroseksuaaliset ja ei-cissukupuoliset ihmiset yhdeksi HLBTQIA+-ryhmäksi, vaikka sukupuolen kokemuksella ei välttämättä ole merkitystä yksilön seksuaaliseen suuntautumiseen.

Vaikka Navigaattori käsittelee seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta arvostavaan sävyyn, voidaan kirjan taiton suhteen nähdä ongelmallisena se, että luvussa *Seksuaalisuuden sanakirja* käsitellään samalla aukeamalla sekä seksuaalisia suuntauksia että seksuaalista häirintää ja väkivaltaa. Asioiden esittäminen samalla aukeamalla luo helposti negatiivisia mielikuvia. Kenties seksuaalista väkivaltaa on haluttu käsitellä jo aiemmin, sillä kirjan kokonaan aiheelle omistettu luku, *Seksuaalinen ja parisuhdeväkivalta*, on vasta kirjan loppupäässä. (Kannas ym. 2014, 93-95.)

5.1.2 Voimaa

Voimaa on jakanut seksuaalisuutta käsittelevät luvut asiakokonaisuuden IV *Kasvu ja seksuaalisuus* alle. Tämän kohdan alla on kolme seksuaalisuutta käsittelevää lukua: *Syntynyt seksuaaliseksi* (120-123), *Seksuaalinen suuntautuminen* (128-131) ja *Haavoittuva seksuaalisuus* (152-155). Yhteensä seksuaalisuutta käsitellään 12 sivulla.

Voimaa käsittelee sukupuolta luvuissa *Matkalla mieheksi ja naiseksi* (114-119) ja *Seksuaalinen suuntautuminen* (128-131). Luku *Seksuaalinen suuntautuminen* käsittelee myös ei-cissukupuolisuutta, vaikka luvun nimi viittaakin seksuaaliseen suuntautumiseen. Yhteensä sukupuolta käsitellään 10 sivulla.

”Välillä voi ihastua tyttöihin, välillä poikiin”

Voimaa aloittaa seksuaalisuuden käsittelemisen luvussa *Syntynyt seksuaaliseksi* (2014, 120-123). Luku käsittelee seksuaalisuutta, seksuaaliterveyttä ja seksuaalisuuden kehittymistä. Voimaa määrittelee seksuaalisuutta seuraavasti:

Seksuaalisuus on osa ihmisen elämää. Se on myös osa ihmisen terveyttä.

Seksuaalisuus on osa ihmisen fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista persoonaa alkaen syntymästä ja jatkuen läpi elämän. Seksuaalisuus ilmenee ihmisen ajatuksina, fantasioina ja tunteina. Siihen voi liittyä läheisyyttä tai ihmissuhteita. (Hannukkala ym. 2014, 120.)

Luku jakaa seksuaalisuuden kolmeen osaan: fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen puoleen.

Fyysiseen puoleen luetaan ”esimerkiksi sukupuoli ja fyysinen kehitys”, psyykkiseen puoleen liitetään ”kokemus omasta seksuaalisuudesta” ja sosiaalinen puoli sisältää puolestaan ”yleisesti hyväksytyjä sääntöjä ja tapoja” eli seksuaalisuuden normeja (Hannukkala ym. 2014, 120).

Navigaattorin tapaan myös Voimaa näkee seksuaalisuuden ja sukupuolen olevan yhteydessä toisiinsa, joskin Voimaa määrittelee näiden yhteyden tiiviimmäksi käsittämällä sukupuolen yhtenä seksuaalisuuden osana, kun Navigaattori puolestaan esitti tälle näkemykselle myös vaihtoehtoja (esimerkiksi täysi määrittelemättömyys).

Voimaa kertoo seksuaalisuuden muuttuvan ja kehittyvän ihmisen elämän aikana ”**järjen, tunteiden ja biologian**”¹³ tasolla, ja esittää seksuaalisuuden kehitykseen vaikuttavan esimerkiksi seuraavien tekijöiden:

- Oma kasvu ja kehitys, asenteet itseä ja muita kohtaan, tunteet
 - Ihmiset, joiden seurassa elää, seurustelu, parisuhde
 - Arvot, ihanteet, uskonto, kulttuuri
 - Ympäristö, yhteiskunta, lait ja mainonta
- (Hannukkala ym. 2014, 121.)

Sekä Navigaattori että Voimaa näkevät ympäristön vaikuttavan seksuaalisuuteen, ja molemmat oppikirjat esittävät samantapaiset listaukset eri seksuaalisuuteen vaikuttavista tekijöistä. Listassa esiintyvistä, henkilökehitykseen ja yhteiskuntaan liittyvistä tekijöistä huolimatta seksuaalisuuden muutokset liitetään Voimaa -oppikirjassa kuitenkin melko voimakkaasti biologiseen kehitykseen, ei niinkään esimerkiksi seksuaaliseen identifiikaatioon tai seksuaalisuuden mukautuvaan luonteeseen. Luku käsittelee seksuaalisuuden biologiaa seuraavasti:

Biologinen seksuaalisuus kehittyy ihmisestä riippumatta, mutta tunteiden hallintaan ja järjen käyttöön nuori voi itsekään vaikuttaa. (Hannukkala ym. 2014, 121.)

Luku ei tarkenna, mitä biologisella seksuaalisuudella tarkoitetaan, mutta voidaan olettaa, että se määritetään esimerkiksi murrosikään liittyviksi kehon muutoksiksi tai yksilöiden tuntemiksi seksuaalisiksi haluiksi tai suuntautumisiksi. Biologisen seksuaalisuuden ajatus yhdistää oppikirjan näkemyksen seksuaalisuuden ja (biologisen) sukupuolen yhteydestä yhä lujemmaksi.

¹³ Voimaa-oppikirjan teksteissä sanoja on usein lihavoitu. Tästä esimerkistä eteenpäin kaikissa Voimaa-oppikirjan lainauksissa olevat lihavoinnit ovat oppikirjan alkuperäisiä tyylikeinoja.

Voimaa käsittelee seksuaalisuuden kehitystä seksuaalisen minäkuvan käsitteen avulla, jonka se määrittelee seuraavasti:

Seksuaalinen minäkuva tarkoittaa ihmisen käsitystä omasta seksuaalisuudestaan. Se kehittyy ja muuttuu vuosien kuluessa. [...] Kun on sinut oman seksuaalisuutensa kanssa, siitä muodostuu voimavara, josta saa iloa koko elämään. (Hannukkala ym. 2014, 120.)

Seksuaalisuuden minäkuvan määritelmään ei ole luettu mukaan yksilöä ympäröivän yhteiskunnan ja ihmisten vaikutusta, vaan määritelmä kohdistuu yksilön sisäisen seksuaalisuuden käsittelyyn ja määrittelyyn. Seksuaalisen minäkuvan kerrotaan kehittyvän ja muuttuvan ihmisen kehittyessä ja muuttuessa, ja seksuaalisuus nähdään voimavarana. Navigaattori kertoi seksuaalisen minäkuvan kehittymisen ongelmista esimerkiksi heteronormatiivisuuden takia, mutta Voimaa ei huomioi tällaisia kysymyksiä.

Syntynyt seksuaaliseksi -luvun lopussa on lyhyt *Tavoitteena terveys* -niminen tiivistelmä, jossa kerrataan seksuaalisuuden määritelmiä ja seksuaalisuuden kehittymistä seuraavin toteamin:

- Seksuaalisuus on osa persoonallisuutta.
 - Seksuaalisuuden kehittyminen omassa tahdissa mahdollistaa turvallisen matkan kohti aikuisuutta ja eheää seksuaalisuutta.
 - Omien arvojen selkeytyminen sekä sosiaaliset taidot ja tunnetaidot tukevat seksuaalisuutta.
 - Oman seksuaalisuuden kokeminen myönteisenä ja hyväksyttävänä asiana on tärkeä osa ihmisen terveyttä ja hyvinvointia.
- (Hannukkala ym. 2014, 123.)

Seksuaalisuus nähdään eri tekijöiden myötä kehittyvänä (myönteisenä) ominaisuutena, joka on osa ihmisen persoonallisuutta. Kokonaisuudessa Voimaa antaa kuvan seksuaalisuudesta monitahoisena ominaisuutena, jonka kehittymiseen vaikuttavat useat eri tekijät aina biologiasta omiin sosiaalisiin taitoihin. Sekä Navigaattori että Voimaa esittävät seksuaalisuuden olevan elämän läpi kehittyvä ominaisuus. Navigaattorin näkemys vastaa kuitenkin enemmän Diamondin (2008) näkemystä mukautuvasta seksuaalisuudesta, kun taas Voimaa käsittelee seksuaalisuuden kehittymistä lähinnä eri ikävaiheissa.

Voimaa jatkaa seksuaalisuuden käsittelyä luvussa *Seksuaalinen suuntautuminen* (2014, 128-131), joka nimensä mukaisesti käsittelee seksuaalista suuntautumista. Luku kuvaa seksuaalisen suuntautumisen kehittymistä seuraavasti:

Osa ihmisistä kiinnostuu eroottisesti tytöistä, pojista tai molemmista sukupuolista. Seksuaalisuuden kehittyessä on tavallista, että ihmisen kiinnostuksen kohteet voivat vaihdella. (Hannukkala ym. 2014, 128.)

Seksuaalisten tunteiden kerrotaan voivan vaihdella seksuaalisuuden kehittyessä, ja rivien väleistä voi lukea ajatuksen, jonka mukaan seksuaalisuus myös valmistuisi jossain vaiheessa. Seksuaalisen mukautuvaisuuden huomioiminen vain seksuaalisuuden kehittymisen vaiheessa poikkeaa Navigaattorista, sillä Navigaattori esittää seksuaalisuuden olevan koko elämän läpi jatkuva prosessi, joka ei tule tai jonka ei tarvitse tulla valmiiksi. Voimaa esittää, että seksuaalinen suuntautuminen on jotain, joka selkeytyy iän myötä:

Jokaisen tulisi kyetä elämään ja toteuttamaan seksuaalisuuttaan niin, että omien kokemusten pohjalta seksuaalinen suuntautuminen vähitellen selkiytyy ja seksuaalinen minäkuva vahvistuu. (Hannukkala ym. 2014, 128.)

Voimaa näkee seksuaalisen suuntautumisen vakiinnuttuaan pysyvänä ominaisuutena, joka vahvistuu yksilön elämän ja hänen seksuaalisten kokemustensa pohjalta.

Seksuaalisuuden kehittymisen lisäksi luku määrittelee seksuaalista suuntautumista:

Ihmisen seksuaalista suuntautumista ei vielä määrää se, että vain ajattelee jotakuta ihmistä tai ihastuu tähän. Seksuaalisesta suuntautumisesta kertoo se, keneen ihmiseen läheisyyden ja hellyyden tarpeet sekä seksuaaliset halut kohdistuvat ja kenen kanssa ne toteutuvat. (Hannukkala ym. 2014, 128.)

Seksuaalisen suuntautumisen määrittäjinä katsotaan oppikirjan määrittelyssä kuuluvan tunteiden, halujen ja näiden toteutumisen. Monesti seksuaalisen suuntautumisen määrittelyyn luetaan mukaan myös itseidentifikaatio, ja esimerkiksi Navigaattori määrittää seksuaaliseen suuntautumiseen kuuluvan halujen, tunteiden ja yksilön oman identifikaation (2014, 94). Identifikaatio on monesti tärkeä osa ihmisen seksuaalista minäkuva, ja on kiinnostavaa pohtia, miksi Voimaa on jättänyt sen pois omasta määritelmästä.

Seksuaalisen identifikaation huomiotta jättämisen lisäksi on kiinnostavaa, että Voimaa esittää yhtenä seksuaalisen suuntautumisen määrittäjänä olevan sen, kenen kanssa toteuttaa omia tunteita ja halujaan. Tämän lausuman myötä oppikirja tuo esiin näkemyksen siitä, että seksuaalinen identiteetti ikään kuin varmistuisi vasta sitä vastaavien seksuaalisten kokemusten myötä. Tällaisen näkökulman voidaan katsoa väheksyvän seksuaalisten halujen, tunteiden ja identifikaation merkitystä ja unohtavan sen, etteivät kaikki välttämättä harrasta koskaan seksiä missään muodossa. Voidaan jopa pohtia, synnyttävätkö seksuaaliset teot seksuaalisen suuntautumisen määrittäjinä keinoitekoisen todistetaakan yksilön suuntautumisesta, sillä kaikki ei-heteroseksuaalista seksiä harjoittavat eivät välttämättä koe itseään ei-heteroseksuaalisiksi ja päinvastoin.

Seksuaalinen suuntautuminen -luku esittää lopussa olevassa tiivistelmässä vielä toisen, leipätekstistä eroavan määritelmän seksuaalisesta suuntautumisesta:

Seksuaalinen suuntautuminen tarkoittaa sitä, ketä kohtaan ihminen tuntee läheisyyden tarvetta ja seksuaalista vetovoimaa. (Hannukkala ym. 2014, 131.)

Tämä määritelmä on edellä käsiteltyä suppeampi, minkä selittää se, että kyseessä on luvun tiivistelmä. Tässä määritelmässä ei ole ristiriitaisena näyttäytyvää seksin harrastamisen myötä syntyvää määrittäjää, muttei myöskään yksilön identifiointia.

Käsiteltyään seksuaalista suuntautumista yleisesti, Voimaa esittelee eri seksuaalisuuden suuntautumisen kategorioita. Luku esittää seksuaalisen suuntautumisen vaihtoehtoisiksi heteroseksuaalisuuden, homoseksuaalisuuden, biseksuaalisuuden ja transsuuntautuneisuuden. Heteroseksuaalisen yksilön kerrotaan olevan ”ihminen, joka ihastuu vastakkaista sukupuolta olevaan ihmiseen”, ”samasta sukupuolesta kiinnostunutta” kuvataan homoseksuaaliksi ja biseksuaalin kerrotaan olevan ihminen, joka ”voi tuntea vetoa molempiin sukupuoliin tai hän saattaa kokea, että kumppanin sukupuolella ei ole väliä”. Transsuuntautuneen kerrotaan puolestaan olevan yksilö, joka ”ihastuu ja rakastuu pääasiallisesti transihmisiin”. Voimaa selittää tässä kohtaa myös transihmisen käsitteen, jota käsittelemme tarkemmin sukupuolta koskevassa luvussa. (Hannukkala ym. 2014, 129.) Seksuaalisten suuntautumisten kategoriat poikkeavat tyypillisestä Alangon (2014, 18) teoretisoimasta seksuaalisuuden kolmijaosta siten, että mukaan on nostettu myös transsuuntautuneisuus.

Voimaa kertoo seksuaalivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä olevan 5-15 prosenttia suomalaisista.

Seksuaalivähemmistöihin luku katsoo kuuluvan kahdessa eri määritelmässä seuraavien:

Homoseksuaalit miehet eli **homot**, homoseksuaalit naiset eli **lesbot** ja **transihmiset**.

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvat muun muassa homo- ja biseksuaalit sekä transihmiset.

(Hannukkala ym. 2014, 130-131.)

Nämä määritelmät poikkeavat jossain määrin luvussa aiemmin esitellyistä seksuaalisten suuntautumisen kategorioista, sillä näihin määritelmiin on otettu mukaan myös lesbot ja transihmiset, mutta toisaalta aiemmin mainitut transsuuntautuneet eivät ole mainittuina näissä määritelmissä. Luvun sisällä on siis nähtävissä ristiriitaisuutta sen suhteen, ketkä määritellään seksuaalivähemmistöihin kuuluviksi. Transihmisten sisällyttäminen seksuaalivähemmistöihin on erikoinen valinta, sillä transihmiset ovat ei-cissukupuolisia, eivät ei-heteroseksuaalisia. Kenties laaja-alainen HLBTQIA+-ryhmittäminen, josta mainitsin luvussa kolme ja myös Navigaattorin

analyysissa, on johtanut ajatukseen, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt olisivat samaa vähemmistöä.

Toinen oppikirjojen kontekstissa kiinnostava valinta on transsuuntautuneisuuden esille nostaminen. Transsuuntautuneisuuden mainitseminen on oppikirjojen kontekstissa poikkeuksellista, sillä sekä Navigaattori että Vire käyttävät tyypillistä seksuaalisuuden kolmijakoa (hetero-, bi- ja homoseksuaalisuus), joskin Navigaattori esittää myös mahdollisuuden olla näiden määritelmien ulkopuolella. Transsuuntautuneisuus lienee muutoinkin eräs vähemmän tunnetuista seksuaalisen suuntautumisen muodoista¹⁴, joten on kiinnostavaa, että juuri tämä käsite on valittu oppikirjaan. On myös huomattava, että kyseinen käsite on saanut viime aikoina kritiikkiä erityisesti feministi- ja transaktivistien keskusteluissa sekä aihetta koskevassa tutkimuksessa¹⁵. Käsitettä on kritisoitu siitä, että se asettaisi transihmiset fetisoivalla tavalla cissukupuolisten, usein cismiesten, seksuaalisen halun kohteiksi erityisesti heidän ruumiidensa vuoksi. Kritiikki kohdistuu eritoten ihmisiin, jotka hakevat nimenomaisesti transkumppania välittämättä liiemmin potentiaalisen kumppanin persoonasta.

Voimaa kuvaa seksuaalista kasvua vaihteluiden ajaksi, johon voivat vaikuttaa paitsi edellä esittämäni seksuaalisuuden kehittymiseen liittyvät muutokset, myös ympäristön seksuaalisuuteen suhtautuminen.

Seksuaalinen suuntautuneisuus ei aina selkiydy nuoruudessa. Mikäli **ympäristö** estää tai vaikeuttaa seksuaalisuuden toteuttamista esimerkiksi nimitellen, uhkaillen, rajoittaen tai syrjien, näkemys omasta seksuaalisesta minäkuvasta siirtyy myöhemmäksi. (Hannukkala ym. 2014, 129.)

Seksuaalisuuden kehitykseen katsotaan vaikuttavan myös ympäristön, jonka vaikutukset esitetään lähinnä negatiivisina mahdollisuuksina, jotka voivat hidastaa seksuaalisen minäkuvan syntyä. Negatiivisten vaikutusten esitetään epäsuorasti kohdistuvan ei-heteroseksuaalisiin ihmisiin, sillä voidaan olettaa, etteivät heteroseksuaaliset ihmiset koe suuntautumisestaan syrjintää.

Navigaattori selitti ympäristön negatiivisia vaikutuksia heteronormatiivisuuden käsitteen avulla (2014, 253), Voimaa puolestaan jättää ympäristön negatiivisen vaikutuksen tarkemmin selittämättä, vaikka huomioi sen vaikutuksen seksuaalisuuden kehittymiseen. Luku kuitenkin

¹⁴ Esim. Seksuaalinen suuntautuminen. Seta. <http://seta.fi/seksuaalinen-suuntautuminen/>. (Viitattu 20.10.2016.)

¹⁵ Esim. Tompkins, Avery Brook (2014) "There's No Chasing Involved": Cis/Trans Relationships, "Tranny Chasers," and the Future of a Sex-Positive Trans Politics. *Journal of Homosexuality*, 61:5, 766-780.

painottaa yksilön seksuaalisten ajatusten ja tunteiden olevan ”täysin turvallisista, sallittuja ja arvokkaita” ja huomauttaa, että ”saman sukupuolen edustajaan ihastuminen voi hämmästyttää, mutta samalla se on aivan normaalia seksuaalisuuden kehittymistä” (Hannukkala ym. 2014, 128.). Ei-heteroseksuaalisten tunteiden tulkitseminen kehitysvaiheena voidaan nähdä ongelmallisena, koska kehitysvaiheeseen sisältyy ajatus siitä, että vaihe menee lopulta ohi. Myös Lehtonen (2003, 243) näkee ei-heteroseksuaalisten tunteiden esittämisen ohimenevänä kehitysvaiheena olevan yksi koulujen heteronormatiivisuutta ylläpitävä tapa. Usein ei-heteroseksuaalisia tunteita tulkitaan lopulta ohi menevinä, eikä esimerkiksi merkkeinä ei-heteroseksuaalisesta seksuaalisesta suuntautumisesta. Tulkinta lienee lukijasta riippuvainen, mutta sen monitulkintaisuus on tärkeää huomioida.

Ei-heteroseksuaalisten ihmisten yhteiskunnallisia ongelmia käsitellään myös seuraavasti:

Suomessa laki turvaa **ihmisoikeudet**, esimerkiksi oikeudet elämään, henkilökohtaiseen turvallisuuteen ja tasa-arvoisuuteen. Kaikilla pitäisi olla mahdollisuus elää näiden oikeuksien mukaan riippumatta esimerkiksi sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, uskonnosta tai etnisestä taustasta. Se, mitä yhteiskunnassa **arvostetaan**, määrää suhtautumistavan muun muassa seksuaalivähemmistöjen oikeuksiin. Kun ihmisoikeuksia pidetään tärkeinä, saavat myös vähemmistöt elää yhteiskunnan **yhtenäisinä** ja arvostettuina jäseninä. (Hannukkala ym. 2014, 130.)

Voimaa määrittelee aluksi lain turvaavan kaikkien ihmisoikeudet, mutta toteaa kuitenkin esimerkiksi yhteiskunnan tasa-arvoisuuden riippuvan yhteiskunnan arvostuksista, toisin sanoen normeista. Vaikka luvun tarkoitus lienee ihmisoikeuksien kunnioituksen tärkeyden korostaminen, voidaan sen kuitenkin nähdä korostavan ympäristön arvomaailman vaikutusta siihen, toteutuvatko nämä ihmisoikeudet. Yhteiskunnan arvomaailma voikin todella vaikuttaa lain takaamista ihmisoikeuksista huolimatta ei-heteroseksuaalisten ihmisten elämään ja heidän tasa-arvon kokemuksiinsa. Yksinkertaisina esimerkkeinä toiminevat muun muassa tasa-arvoisen avioliittolain ympärillä pyörivä jatkuva keskustelu ja lakiin liittyvät kansalaisaloitteet. Tutkimusta kirjoittaessani vuonna 2016 tasa-arvoinen avioliittolaki on jo hyväksytty eduskunnassa, mutta sitä vastustava kansalaisaloite keräsi ahkerasti nimiä jo hyväksytyn lain purkamiseksi.

Viimeinen seksuaalisuutta käsittelevä luku, *Haavoittuva seksuaalisuus* (2014, 152-155), käsittelee seksuaaliterveyttä, seksuaalioikeuksia ja seksuaalista kaltoinkohtelua. Nuoren seksuaalioikeuksien kerrotaan olevan osa ihmisoikeuksia ja niiden tavoitteeksi esitetään seksuaaliterveyden tukeminen. Seksuaaliterveys jaetaan fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin, samaan tapaan kuin Voimaa jakaa seksuaalisuuden kolmeen osaan. Luvussa kerrotaan seksuaaliterveyden

tarkoittavan kykyä ”nauttia omasta seksuaalisuudesta ilman riskiä väkivallasta, seksitaudeista tai ei-toivotusta raskaudesta” (Hannukkala ym. 2014, 152).

Luku listaa nuorten seksuaalioikeuksia laajasti ja jakaa nämä oikeudet kuuteen eri kategoriaan, jotka ovat: oikeus elämään, oikeus nauttia seksuaalisuudesta, oikeus tietoon seksuaalisuudesta, oikeus suojella itseään ja tulla suojelluksi, oikeus seksuaaliterveydenhuoltoon ja oikeus osallistua. Jokaisesta kategoriasta esitetään esimerkkioikeuksia, joista tämän tutkimuksen näkökulmasta tärkeimmiksi nousevat:

- Nuori saa tietoa ehkäisymenetelmistä, seksitaudeista, omista oikeuksistaan, seksiin liittyvistä riskeistä sekä turvallisesta ja tyydyttävästä seksuaalisuudesta ymmärrettävässä muodossa.
 - Nuorille tarjotaan neuvontaa, ehkäisyvälineitä ja lääkkeitä sopivissa paikoissa, sopivaan aikaan ja sopivalla hinnalla.
 - Nuorella on oikeus suojella itseään suunnittelemattomalta raskaudelta, seksitaudeilta ja seksuaaliselta hyväksikäytöltä.
- (Hannukkala ym. 2014, 153.)

Näiden lisäksi luku kertoo erikseen jokaisen oikeudesta ruumiilliseen koskemattomuuteen sekä opastaa toimimaan tilanteissa, joissa tätä koskemattomuutta on loukattu.

Voimaa käsittelee seksuaalisuutta selkeästi eri painotuksia käyttäen kuin Navigaattori. Voimaa-oppikirjan määritelmä seksuaalisuudesta pohjautuu enemmän kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän kautta rakentuvaksi ilmiöksi, jota korostavat kirjan sanavalinnat, esimerkiksi ”osa ihmisistä kiinnostuu eroottisesti tytöistä, pojista tai *molemmista* sukupuolista” tai ”ihminen, joka ihastuu *vastakkaista* sukupuolta olevaan ihmiseen” (korostukset MH, Hannukkala ym. 2014, 129). Voimaa esittää seksuaalisen kehityksen tapahtuvan ihmisen eliniän aikana, mutta kuitenkin niin, että seksuaalisuuden voidaan katsoa jossain vaiheessa vakiintuvan ja ottavan pysyvän muodon esimerkiksi seksuaalisen suuntautumisen muodossa. Navigaattori esitti seksuaalisen suuntautumisen voivan olla häilyvä ja muuttuvainen, kun taas Voimaa selittää muutoksia seksuaalisten ajatusten ja tunteiden kohteissa seksuaalisuuden yhtenä mahdollisena kehitysvaiheena.

Navigaattori ja Voimaa poikkeavat toisistaan myös siinä, kuinka oppikirjat määrittävät seksuaalisen suuntautumisen. Voimaa näkee seksuaalisen suuntautumisen koostuvan joko siitä ”keneen ihmiseen läheisyyden ja hellyyden tarpeet sekä seksuaaliset halut kohdistuvat ja kenen kanssa ne toteutuvat” tai pelkästään siitä ”ketä kohtaan ihminen kokee läheisyyden tarvetta ja seksuaalista

vetovoimaa” (Hannukkala ym. 2014, 128, 131). Voimaa määrittää seksuaalista suuntautumista kahdella hieman toisistaan poikkeavalla tavalla, kun Navigaattori puolestaan määrittää seksuaalisen suuntautumisen muodostuvan seksuaalisesta vetovoimasta tai ihastuksesta sekä itsemäärittelystä (2014, 94). Olennaisin ero oppikirjojen välillä on Voimaa-oppikirjan esittämä seksuaalisten halujen toteutuminen ja Navigaattorin esittämä itsemäärittäminen.

Itsemäärittämisellä tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, mihin seksuaalisen suuntautumisen kategoriaan yksilö itse kokee identifioituvansa ja mihin hän määrittelee itsensä kuuluvaksi. Voimaa esitti seksuaalisen suuntautumisen vaihtoehtoisiksi hetero-, homo- ja biseksuaalisuuden sekä transsuuntautuneisuuden.

”Oppia nauttimaan omasta naisen tai miehen vartalosta”

Voimaa aloittaa sukupuolen käsittelyn luvussa *Matkalla mieheksi ja naiseksi* (2014, 114-119).

Samaan tapaan kuin Navigaattorissa, myös Voimaa-oppikirjassa ensimmäinen sukupuolta käsittelevä luku tarkastelee murrosiässä tapahtuvia kehon muutoksia tyttöjen ja poikien näkökulmasta. Sukupuoli näyttäytyy luvussa kaksinapaisena, mikä näkyy selkeästi jo luvun rakenteessa, joka jakautuu kahteen alalukuun: *Naisellisia muutoksia* ja *Miehisiä muutoksia* (Navigaattorissa alaluvut on nimetty esimerkiksi ”Rinnat”, ”Karvoitus” ja ”Sukuelimet”, 2014, 83). Näissä luvuissa esitellään puberteetin kehoon tuomia muutoksia selkeästi tyttöjen ja poikien biologisista lähtökohdista. Luvussa sukuelimet esitellään naisen ja miehen sukuelimiksi, ja kehon muutoksista kerrotaan genitaalilähtöisesti. Tätä lukua edeltävä luku, *Murrosikä muutoksia täynnä* (2014, 110-113), käsitteli muutoksia yleisellä ja henkisellä tasolla keskittymättä lainkaan sukupuoleen.

Naiselliset muutokset sisältävät luvun mukaan rintojen kasvun, pituuskasvupyrähdysten, häpykarvoituksen kasvamisen ja kuukautisten alkamisen. Miehisiin muutoksiin kuuluvat puolestaan kivesten kasvu, häpykarvoituksen kasvaminen, siemensyöksyt, äänenmurros ja mahdollisesti rintarauhasten turpoaminen. (Hannukkala ym. 2014, 114-8.) Navigaattori käytti biologisten muutosten absoluuttisuutta lieventävää kieltä käsitellessään murrosiän tuomia muutoksia kehoissa, esimerkiksi kertomalla kuinka muutokset tapahtuvat *yksinkertaistaen* tietyillä tavoilla, mutta Voimaa esittää muutokset usein absoluuttisina. Esimerkiksi:

Tytön vartalo saa kaarevat, **naiselliset muotonsa** murrosiässä, mikä johtuu rasvan määrän lisääntymisestä rintojen ohella erityisesti reisissä, lantiolla ja pakaroissa. (Hannukkala ym. 2014, 114.)

Luku esittää, että kaikkien tyttöjen vartalo kehittyisi kaarevan naiselliseksi, vaikka kehojen moninaisuus ei välttämättä tuo samanlaisia muutoksia kaikille. Kiinnostavaa on, että poikien ruumiillista kehitystä ei kuvata samalla tavoin koko vartalon tasolla, vaan se keskittyy enemmän tiettyihin kehityksen askeliin, esimerkiksi kivesten kehittymiseen tai karvoituksen alkamiseen.

Merkittävä huomio Voimaa-oppikirjan suhteesta sukupuoleen on, että kirja ei määrittele lainkaan sukupuolen käsitettä, vaan käsittelee sukupuolta luonnollistettuna biologisena ominaisuutena, naiseutena ja mieheytenä. Sukupuoli näyttäytyy biologisena selviönä, paitsi silloin, kun sitä käsitellään ei-cissukupuolisuuden näkökulmasta. Luvussa *Seksuaalinen suuntautuminen* (2014, 128-131) käsitellään lyhyesti transihmisiä, joista kerrotaan seuraavasti:

Transihmisiä ovat muun muassa transsukupuoliset ihmiset, jotka kokevat olevansa väärän sukupuolen kehossa ja haluavat korjata tai ovat korjanneet sukupuolensa vastaamaan kokemustaan. Transihmisiin kuuluvat myös esimerkiksi transvestiitit, jotka haluavat pukeutumisellaan tuoda esiin vastakkaisen sukupuolen piirteitä itsessään. (Hannukkala ym. 2014, 129.)

Transihmisyyttä käsitellään osana kaksinapaista sukupuolijärjestelmää, minkä lisäksi transsukupuoleen liitetään vahvasti lääketieteelliset korjaukset. Sanavalinnat korostavat jälleen sukupuolen kaksinapaisuutta, esimerkkinä ”vastakkainen sukupuoli” (Hannukkala ym. 2014, 129). Vaikka sekä Voimaa että Navigaattori käsittelevät sukupuolta murrosiässä tapahtuvien biologisten muutosten kautta, kokonaisuudessaan Voimaa-oppikirjan näkökulma on huomattavan erilainen kuin Navigaattorin, joka korostaa sekä seksuaalisuuden että sukupuolen moninaisuutta.

Seksuaalisuutta ja sukupuolta käsiteltiin sivumäärällisesti Voimaa-oppikirjassa lähes saman verran kuin Navigaattorissa, mutta Voimaa käsitteli aihetta suppeammin. Voimaa ei selkeästi määrittellyt seksuaalisuuden käsitettä, ja seksuaalisesta suuntautumisesta se esitti kaksi hieman toisistaan poikkeavaa käsitettä, joista toiseen kuuluivat seksuaalisten ja romanttisten tunteiden kohteet ja se, kenen kanssa nämä tunteet toteutuvat, toiseen vain ensin mainitut. Seksuaalisiksi suuntautumisiksi Voimaa esitti hetero-, homo- ja biseksuaalisuuden sekä transsuuntautuneisuuden ja nimesi seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluvaksi myös transihmiset. Sukupuolta Voimaa tarkasteli murrosiässä tytöille ja pojille tapahtuvina muutoksina, eikä sukupuolta määritelty muutoin kuin ei-cissukupuolisuuden, tässä tapauksessa transihmisten, kannalta. Oppikirjan tapa käsitellä sukupuolta vastaa hyvin Vihlmanin (2010, 18) esittämää ajatusta sukupuolen itsestäänselvydestä, josta havahdutaan vain silloin, kun joku tekee särön tähän vaikutelmaan.

Navigaattorissa esiteltiin useita eri käsitteitä ja määrittelyitä seksuaalisuuteen ja sukupuoliin liittyen ja kyseenalaistettiin heteronormatiivista ajattelutapaa, ja tähän verrattuna Voimaa käsitteli seksuaalisuutta ja sukupuolta melko pinnallisesti. Seksuaalisuutta ja sukupuolta ei juuri määritelty muuta kuin ei-normatiivisten kokemusten, eli ei-heteroseksuaalisten ja ei-cissukupuolisten ihmisten avulla. Verrattuna Navigaattoriin Voimaa vaikuttaakin verrattain heteronormatiiviselta ja seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta yksinkertaistavalta. Tämä tulee esille paitsi oppikirjan asiasisällöstä, myös siinä esiintyvistä sanavalinnoista.

5.1.3 Vire

Vire käsittelee seksuaalisuutta asiakokonaisuudessa *Iloa ja vastuuta seksistä*, johon kuuluva luku *Seksuaalisuus – Suuri voimavara* (150-154) käsittelee seksuaalisuutta yleisellä tasolla.

Kokonaisuudessaan seksuaalisuutta käsitellään viidellä sivulla.

Sukupuolta käsitellään Vireessä luvussa *Kaiken muuttava murrosikä* (143-149), jossa käsitellään sukupuolta lähinnä murrosiän tuomien muutoksien näkökulmasta. Sukupuolta käsitellään myös luvussa *Seksuaalisuus – suuri voimavara* (150-154). Yhteensä sukupuolta käsitellään 12 sivulla.

”Ulkonäkö ei kerro todellisesta seksuaalisuudesta”

Vireen ensimmäinen seksuaalisuutta käsittelevä luku, *Seksuaalisuus – suuri voimavara* (2008, 150-154), esittää seksuaalisuuden olevan osa ihmisen ”identiteettiä eli omaa minäkuva” (Immonen ym. 2008, 150). Luku määrittelee seksuaalisuutta tarkemmin seuraavasti:

Jokaisella meistä on oma seksuaalisuutemme. Se on hyvin yksityinen osa, jonka merkitys hyvinvoinnissa on suuri. Seksuaalisuus kehittyy ihmisen mukana. Sen merkitys vaihtelee elämän eri vaiheissa. (Immonen ym. 2008, 150.)

Luku määrittelee seksuaalisuuden henkilökohtaiseksi asiaksi, joka on jokaisella omanlaisensa ja joka kehittyy elämän mittaan. Kaikki kolme oppikirjaa ymmärtävät seksuaalisuuden jossain määrin muuttuvaksi ja prosessiluontoiseksi elämän osa-alueeksi, minkä lisäksi seksuaalisuus nähdään henkilökohtaisena, yksityisenä asiana. Ensimmäinen seksuaalisuutta tarkasteleva luku kiinnittää huomion myös Vireen toteavaan tyyliin kertoa asioista usein hyvin lyhyillä, monesti sivulauseettomilla virkkeillä.

Tekstin ohella palapelipaloista muodostuva kuva havainnollistaa kuutta eri seksuaalisuuden osa- aluetta, jotka ovat Vireen mukaan: seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli, kohtaamiset toisten

kanssa, välittäminen, erotiikka sekä suvun jatkaminen (Immonen ym. 2008, 150). Kuten Navigaattori ja Voimaa, myös Vire yhdisti seksuaalisuuden yhdeksi osaksi sukupuolen ja näkee käsitteet täten toisiinsa kiinnittyneinä. Vireen tapa yhdistää suvun jatkaminen selkeästi osaksi seksuaalisuutta poikkeaa selkeästi muiden kirjojen linjoista, vaikka kaikki kirjat käsittelevätkin lasten saamista ja raskautta.

Luku esittää seksuaalisuuden näkyvän ihmisen ”ajatuksissa, fantasioissa ja tekemisissä” (Immonen ym. 2008, 150). Seksuaalisuuden näkymisestä yksilön ulkopuolelle kerrotaan seuraavasti:

Selvimmän seksuaalisuus tulee esiin arvomaailmassasi, asenteissasi ja parisuhteissasi. [...] Jokainen tuo omaa seksuaalisuuttaan esiin omalla tavallaan. Toiset haluavat tuoda sen esille hyvin voimakkaasti esimerkiksi pukeutumisellaan, käytöksellään tai puheessaan. On kuitenkin muistettava, että seksuaalisuus on ennen kaikkea sisäinen ominaisuus. (Immonen ym. 2008, 150.)

Vire määrittää seksuaalisuuden näkyvän ihmisissä eri tavoin, sekä sisäisesti esimerkiksi arvomaailmassa ja asenteissa että ulkoisesti esimerkiksi käytöksessä ja puheessa. Luku korostaa seksuaalisuuden olevan toisaalta ulospäin näkyvää, toisaalta hyvin henkilökohtaista.

Seksuaalisuus – suuri voimavara esittää nimensä mukaisesti seksuaalisuuden ja erityisesti erotiikan yksilön voimavaraksi. Seksuaalisuuden henkinen ja fyysinen puoli nähdään positiivisten tuntemusten lähteenä:

Ihastuminen synnyttää paljon positiivisia tuntemuksia, samoin rakastuminen. [...] Nämä intiimit, eroottiset hetket hyväilyineen tai rakasteluineen tuovat paljon lisäenergiaa päivään. Yhtä lailla **fantasiointi** eli omat kuvitelmat eroottisista hetkistä tai itsetyydytys antavat usein ihmiselle ”lisäpotkua”.¹⁶ (Immonen ym. 2008, 151.)

Seksuaalisuus sekä itsenäiset ja kumppanin kanssa koetut hetket nähdään ihmisen voimavarana, josta voi saada energiaa ja hyvää mieltä. Seksuaalisuuden näkeminen positiivisena ja tärkeänä osana elämää on yhteistä kaikille oppikirjoille, vaikkakin jokainen kirjoista käsittelee myös seksuaalisuuteen liittyviä ongelmia.

Vire luo kuvaa seksuaalisuudesta ennen kaikkea ihmisen yksityisenä asiana, mutta luvussa huomioidaan myös yhteiskunnan ja ympäristön vaikutus seksuaalisuuteen, samoin kuin Navigaattori- ja Voimaa-oppikirjoissa. Luku esittää yksilön ulkopuolisten ilmiöiden vaikuttavan seksuaalisuuteen seuraavasti:

Seksuaalisuuteen vaikuttaa myös kulttuuri.

¹⁶ Vire käyttää lihavointia osana tekstiä. Kaikki lainauksissa esiintyvät lihavoinnit ovat alkuperäisiä tyylikeinoja.

Kulttuurin lisäksi seksuaalisuuteen ja sen esille tuomiseen vaikuttaa paljon uskonto.
(Immonen ym. 2008, 151.)

Luvussa käsitellään myös erilaisten mediatuotteiden, kuten mainosten ja pornon, mahdollisia vaikutuksia seksuaalisuuteen. Median antamat vaikutukset nähdään ennen kaikkea seksuaalisuuden kuvaa vääristävinä.

Mainoksia tai tv-ohjelmia katselemalla tulee helposti sellainen kuva, että vain nuoret, kauniit, seksuaalisuuttaan esille tuovat ihmiset pärjäävät ja nauttivat elämästä. (Immonen ym. 2008, 152.)

Luvussa käsitellään erityisesti tyttöjen ja naisten kokemia ulkonäköpaineita, ja Vire pyrkii painottamaan *luonnollisen* tai *todellisen* seksuaalisuuden merkitystä muun muassa seuraavilla lauseilla:

Seksuaalisuutta ei voi ostaa. Ilman silikonirintoja, rasvaimua tai trimmattuja lihaksiakin pärjää mainiosti ja voi suuresti nauttia omasta luonnollisesta seksuaalisuudestaan.

Naiset ajattelevat, että jos olisin hoikempi tai minulla olisi suuremmat rinnat, näyttäisin paremmalta ja miehet pitäisivät minusta enemmän.

Ulkonäkö ei kerro todellisesta seksuaalisuudesta.

(Immonen ym. 2008, 152.)

On kiinnostavaa, että Vire tuntuu yhdistävän autenttisen seksuaalisuuden luonnolliseksi määriteltyn ruumiiseen, jota ei ole muokattu esimerkiksi kauneuskirurgian keinoin. Luku pyrkii toisaalta osoittamaan, millaisia paineita mediakuvastot voivat luoda seksuaalisuudelle, toisaalta taas tuomaan esiin, ettei ulkomuoto vaikuta seksuaalisuuteen.

Yhtä lailla myös vanhat ja "rumat" ihmiset ovat seksuaalisia.
(Immonen ym. 2008, 152.)

Vaikka luku pyrkii osoittamaan, ettei ulkonäöllä ole merkitystä seksuaalisuudelle, eriyttää se kuitenkin ihmisiä yhteiskunnallisten kauneusnormien mukaan esimerkiksi rumiin ihmisiin, vaikka käyttääkin sanaa lainausmerkeissä. Myös vanhat ihmiset eriytetään ryhmäksi, jonka seksuaalisuutta halutaan erikseen todistaa.

Vire käsittelee luvussa *Seksuaalisuus – suuri voimavara* myös seksuaalista suuntautumista. Luku määrittää seksuaalisen suuntautumisen seuraavasti:

Seksuaalinen suuntautuminen on iso osa seksuaalisuutta. Seksuaalisten tunteiden kohde ja se, millaisista asioista saa mielihyvää, kertoo seksuaalisen suuntautumisen.
(Immonen ym. 2008, 153.)

Vireen mukaan seksuaalinen suuntaus muodostuu seksuaalisten tunteiden kohteesta sekä siitä, mistä asioista saa seksuaalista mielihyvää. Seksuaalisen mielihyvän yhteys seksuaaliseen suuntautumiseen on kiinnostavaa, sillä tällaisten lausumien voidaan nähdä yksinkertaistavan eri seksuaalisia suuntauksia edustavien yksilöiden seksitapoja (esimerkiksi että kaikki homoseksuaalit harjoittaisivat anaalihdyntää). Onkin hieman haastavaa ymmärtää, mitä Vire tarkalleen ottaen tarkoittaa seksuaalisen suuntautumisen ja seksuaalista mielihyvää tuottavien asioiden yhteydellä. Vireen määrittely eroaa Navigaattorista siten, ettei se ota huomioon yksilön itsemäärittelyä, ja Voimaa-oppikirjan määrittelystä siten, ettei se mainitse seksuaalisten tunteiden toteuttamista. On kiinnostavaa, että jokaisen oppikirjan määritelmä seksuaalisesta suuntautumisesta poikkeaa toisistaan, vaikka kaikille kirjoille on yhteistä seksuaalisten tunteiden ja halujen kohteen näkeminen osana seksuaalista suuntautumista. Määritelmien erilaisuudet kuvastavat hyvin luvussa 3.1 käsittelemääni problematiikkaa siitä, kuinka seksuaalisuuden yksiselitteinen määrittely on tuottanut tieteessä päänvaivaa.

Luku esittää seksuaalisuuden suuntautumisen muodoiksi heteroseksuaalisuuden, homoseksuaalisuuden ja lesbouden sekä biseksuaalisuuden, jotka selitetään seuraavasti:

Yleisesti yhteiskunnassa hyväksytty ja yleisin seksuaalinen suuntautuminen on **heteroseksuaalisuus**. Siinä tunteiden kohteena on vastakkaista sukupuolta oleva henkilö. **Homoseksuaalisuudessa** tunteiden kohteena on samaa sukupuolta oleva henkilö. Jos kyseessä ovat naiset, voidaan puhua **lesboista**. Osa ihmisistä tuntee vetoa niin samaa kuin eri sukupuolta oleviin henkilöihin. Heitä kutsutaan **biseksuaaleiksi**. (Immonen ym. 2008, 153.)

Vire esittää seksuaalisen suuntautumisen määrittyvän kaksinapaisessa sukupuolijärjestelmässä, jota vahvistavat sanavalinnat kuten ”vastakkaista sukupuolta”. Vireen käyttämä seksuaalisuuden kolmiosainen malli on kaikista kirjoista tyypisteyin kuvaus eri seksuaalisista suuntautumisvaihtoehdoista, mutta toisaalta tämä Alangon (2014, 18) esittämä seksuaalisuuden kolmimalli on yleisesti käytetyin malli seksuaalisuuden kuvaamiseen mediassa ja tutkimuksessa. Seksuaalisen suuntautumisen kerrotaan olevan suuri osa seksuaalisuutta ja se onkin edellisen aukeaman palapelikuvassa nostettu yhdeksi seksuaalisuuden osa-alueista. Luvun mukaan noin 10-20 prosenttia ihmisistä on joko ”homo- tai biseksuaaleja” (Immonen ym. 2008, 153). Luku poikkeaa hieman Voimaa-oppikirjassa esitetystä luvusta, joka on 5-15 prosenttia (Hannukkala ym. 2014, 130).

Vire käsittelee seksuaalisen suuntautumisen kehitystä seuraavasti:

Se [seksuaalinen suuntautuminen] voi vaihdella eri elämänvaiheissa. Varsinkin nuorilla on usein tunteita niin samaa sukupuolta kuin vastakkaista sukupuolta olevia kohtaan. Tämä ei kuitenkaan kerro vielä mitään seksuaalisesta suuntautumisesta, vaan on normaali kehitysvaihe oman seksuaalisuuden etsinnässä. (Immonen ym. 2008, 153.)

Vire näkee seksuaalisen suuntautumisen olevan häilyväinen ja esittää sen voivan muuttua elämän aikana. Vaikka Vire käyttää luvussa selitysmallia, jonka mukaan nuoruudessa koetut samaan sukupuoleen kohdistuvat seksuaaliset tunteet eivät vielä kerro ihmisen seksuaalisesta suuntautumisesta, yhdistää se väitteeseen myös toisen puolen, vastakkaiseen sukupuoleen kohdistuvat seksuaaliset halut. Tyypillisesti nuoruuden seksuaalista viehätystä samaan sukupuoleen voidaan pitää ohimenevänä vaiheena, mutta Vire esittää saman väitteen myös vastakkaisen sukupuolen suhteen.

Vire painottaa luvussa tasa-arvoista kohtelua kaikille seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta. Luku ei mainitse heteronormatiivisuutta kuten Navigaattori, mutta se mainitsee heteroseksuaalisuuden olevan ”yleisesti yhteiskunnassa hyväksytty ja yleisin seksuaalinen suuntautuminen”. Luku kuitenkin esittää, että myös ”homo- ja biseksuaalisuus on hyvin yleistä”. (Immonen ym. 2008, 153-154.) Luku painottaa kaikkien seksuaalisten suuntautumisten olevan yhtä arvokkaita:

Mikään seksuaalisista suuntauksista ei ole toistaan parempi. Niinpä ihmisiä ei tulisi arvostella heidän seksuaalisen suuntautumisensa perusteella. Jokaisella on oikeus tulla kohdelluksi samalla tavalla, oli hänen seksuaalinen mieltymyksensä mikä tahansa. (Immonen ym. 2008, 153.)

Vire esittää myös, että ”homo- ja biseksuaaleja usein arvostellaan ja syrjitään heidän seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi” (Immonen ym. 2008, 153). Vaikka luku korostaa seksuaalisten suuntautumisten tasa-arvoa, jää lukijalle kuva ei-heteroseksuaalisten ihmisten heikommasta asemasta yhteiskunnassa. Voidaan kuitenkin ajatella, että luvun antama kuva ei-heteroseksuaalisten ihmisten kohtaamasta epätasa-arvosta on melko realistinen vielä 2010-luvullakin.

Luvussa kerrotaan myös nuorten seksuaalioikeuksista. Vire esittelee nuorten seksuaalioikeuksia hieman Voimaa-oppikirjaa suppeammin, ja esitetyistä oikeuksista tämän tutkimuksen kannalta tärkeimmiksi nousevat ”oikeus tietoon seksuaalisuudesta” ja ”oikeus seksuaaliterveydenhuoltoon” (Immonen ym. 2008, 151.) Vireen listaus on tyyliältään hyvin tiivistetty, ja se vastaa melko paljon Navigaattorin listausta.

Vire käsittelee seksuaalisuutta koskevassa luvussa myös pedofiliaa ja inestsiä. Kaikki oppikirjat puhuvat jossain määrin seksuaalirikoksista, mutta Vireen suhteen ongelmallisena voidaan nähdä, että näitä esitellään samalla sivulla ei-heteroseksuaalisuudesta ja ei-cissukupuolisuudesta kertomisen jälkeen. Samalla sivulla, jossa kuvataan sekä seksuaalirikoksia että epänormatiivisia seksuaalisuuksia ja sukupuolia, ainut kuvitus kuvaa miesoletettua henkilöä naisille tyypillisissä vaatteissa ja meikeissä, ja kuvan voidaan olettaa esittävän transvestiittia miestä. Ei-heteroseksuaalisuuden ja ei-cissukupuolisuuden sekä seksuaalirikosten peräkkäinen esitleminen kirjassa voi muodostua ongelmalliseksi, sillä se luo helposti mielikuvaa epänormatiivisten seksuaalisuuksien ja sukupuolten laittomuudesta tai moraalittomuudesta, vaikka luvun sisältö ei muutoin tukisi tällaisia miellelyhtymiä. Ongelmallisena näyttäytyvä taitto ei ole vain Vireen ongelma, sillä samanlainen mielikuvien vääristymisen mahdollisuus esiintyy myös Navigaattorissa, jossa seksuaalisia suuntautumisja ja seksuaalista häirintää ja väkivaltaa käsiteltiin samalla aukeamalla. (Immonen ym. 2008, 153-154.)

Vireen tarjoama kuva seksuaalisuudesta muodostuu yksityiseksi, henkilökohtaiseksi asiaksi, jota tosin voivat muokata ulkopuolelta tulevat paineet tai ristiriidat, esimerkiksi yhteiskunnan ulkonäölliset ihanteet tai uskonto. Luku esittää toisaalta seksuaalisuuden olevan jotakin luonnollista, sisimmästä kumpuavaa todellista seksuaalisuutta, mutta käyttää toisaalta enemmän tilaa korostaakseen seksuaalisuuden mahdollisia ongelmakohtia positiivisten puolten sijaan. Luvun tarjoama kuva seksuaalisuudesta jää kenties tarkoitusta ristiriitaisemmaksi ja jopa negatiivisesti latautuneeksi.

”Tytöstä naiseksi, pojasta mieheksi”

Vire käsittelee sukupuolta pääasiallisesti luvussa *Kaiken muuttava murrosikä* (2008, 143-149), jossa aihetta tarkastellaan murrosiän tuomien muutosten näkökulmasta. Luvussa selkeimmin sukupuolta käsittelevät kaksi alalukua, jotka on nimetty *Tytöstä naiseksi* ja *Pojasta mieheksi*, samaan tapaan kuin Voimaa-oppikirjassa. Luvut käsittelevät tyttöjen ja poikien murrosiässä kokemia muutoksia ja niiden kuvituksessa esitellään piirroksissa sekä naisen että miehen sukuelimiä. Luvuissa ei suoraan määritellä sukupuolta, mutta tyttöjen ja poikien fyysisten erojen syiksi kerrotaan hormonitoiminnan muutokset, jotka ovat sukupuolilla erilaiset:

Murrosiän laukaisevat hormonitoiminnan muutokset, joiden seurauksena tytön munasarjat alkavat erittää **estrogeenia** ja pojan kivekset **testosteronia**. (Immonen ym. 2008, 143.)

Murrosiän muutoksia käsitellään biologiasta kumpuavina ja ruumiillisina, ja ne erotellaan sukupuolikohtaisesti:

Tytöillä estrogeenin erittyminen munasarjoista saa aikaan naiselle tyypillisen ruumiinmuodon ja muut **sukupuoliominaisuudet** sekä sukukypsyyden. Murrosiässä tytön rinnat kasvavat, lantio levenee ja vyötärö kaventuu. (Immonen ym. 2008, 143.)

Pojilla testosteroni saa pituus- ja lihaskasvun lisäksi aikaan miehille tyypilliset sukupuoliominaisuudet. Parta alkaa kasvaa, sukupuolielinten ympärille ja kainaloihin muodostuu **karvoitusta**, ja sitä saattaa ilmestyä myös esimerkiksi rintaan. [...] Sukukypsyys ilmenee pojilla siemensyöksynä. (Immonen ym. 2008, 145.)

Vire kuvaa muutoksia ennen kaikkea ulkonäöllisinä, vaikka myös sukukypsyyden saavuttaminen mainitaan. Luku näkee tytön ja pojan kaksinapaisen sukupuolijärjestyksen mukaisesti ainoana sukupuolina.

Murrosiässä tapahtuvia muutoksia käsitellään luvussa myös psyykkiseltä kannalta. Luku esittää, että murrosiässä ihmisille muodostuu oma minäkuva sekä seksuaalinen minäkuva.

Murrosiässä luodaan [...] minäkuva. Samalla muodostuu myös **seksuaalinen minäkuva**. Useimmat kiinnostuvat toisesta sukupuolesta. Koetaan ensimmäiset ihastukset, suudelmat ja ehkäpä jo seurustellaan. (Immonen ym. 2008, 146.)

Seksuaalista minäkuvaa kuvataan suhteessa seksuaaliseen suuntautumiseen ja ensimmäisiin seksuaalisiin tunteisiin ja kokemuksiin. Luku kietoo toisiinsa sekä ruumiissa ja psyydessä koetut murrosiän tuomat muutokset että seksuaalisuuden muotoutumisen ja vahvistaa näin oppikirjassa esiintyvää näkemystä, jossa seksuaalisuus ja sukupuoli ovat sidoksissa toisiinsa.

Vire käsittelee ei-normatiivisia sukupuolen kokemuksia luvussa *Seksuaalisuus – suuri voimavara* (2008, 150-154) transsukupuolisuuden ja transvestiittien näkökulmasta. Transsukupuolisen kerrotaan olevan ihminen, joka kokee olevansa ”toista sukupuolta kuin hänen fyysinen sukupuolensa on” ja transvestiitin kerrotaan olevan transsukupuolinen, joka ”toteuttaa omaa minäänsä pukeutumalla toisen sukupuolen edustajaksi, joko jatkuvasti tai vain satunnaisesti” (emt., 153). Erityisesti transsukupuolisuuden kuvaus kiinnittää sukupuolen vahvasti yksilön ruumiiseen, vaikka se samalla huomioi sukupuolen kokemuksen voivan olla myös muu kuin yksilön ruumiin sanelema. Samassa luvussa käsitellään myös seksuaalisia suuntautumisia. Tämänkaltaisen seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden yhteen niputtaminen on jossain määrin yhteistä kaikille kolmelle oppikirjalle. Molemmat vähemmistöryhmät yhdistetään usein yhdeksi HLBTQIA+-ryhmäksi, mikä selittänee ei-heterouden ja ei-cissukupuolisuuden käsittelyn yhdistämistä. Sukupuolen moninaisuudesta voitaisiin kuitenkin luontevasti kertoa myös muiden sukupuolista

kehitystä kuvaavien lukujen yhteydessä, jolloin voitaisiin samalla purkaa oppimateriaalin cissukupuolisuuden normia.

Kokonaisuutena Vire muistuttaa melko paljon Voimaa-oppikirjaa, joskin Vireessä seksuaalisuutta ja sukupuolta on käsitelty vähemmän. Vireessä on vain kaksi näitä asioita käsittelevää lukua, kun Voimaa-oppikirjassa niitä oli kolme ja Navigaattorissa puolestaan viisi. Osin voidaan ajatella, että Vireen suhteen joidenkin asioiden puutteellinen käsittely voisi johtua siitä, että kyseinen kirja on kaikista analysoimistani oppikirjoista vanhin, mutta toisaalta on huomioitava, että se oli tutkimuksen aloittamisen hetkellä Otavan uusin terveystiedon julkaisu yläkoulua varten.

Kuten Voimaa-oppikirja, myös Vire käsittelee sukupuolta lähinnä murrosiässä tapahtuvien fyysisten muutosten avulla. Vaikka myös Navigaattori käsittelee sukupuolta samalla tavoin murrosiässä tapahtuvina muutoksina, käsittelee ja käsitteellistää se kuitenkin sukupuolta paljon tarkemmin ja monipuolisemmin kuin Voimaa tai Vire. Vire ei määrittele lainkaan sukupuolta, vaan esittää sen biologisena selviönä, jonka vaihtoehtona on joko tyttö/nainen tai poika/mies. Einnormatiivisista sukupuoli-identiteeteistä esitellään transsukupuolisuus ja transvestiittisyys, mutta näitä käsitellään vain sivuhuomiona seksuaalisista suuntautumisista kertovan luvun yhteydessä.

5.1.4 Yhteenveto: Heteronormatiivisuus, luonnollisuus ja korostettu hyväksyntä

Tarkastelen tässä luvussa oppikirjojen eroja ja yhteneväisyyksiä niiden tavoissa käsitellä seksuaalisuutta ja sukupuolta. Aluksi tutkin, kuinka oppikirjat määrittelevät seksuaalisuutta. Tämän jälkeen tarkastelen oppikirjojen määrittelyä sukupuolesta. Samalla hahmottelen ja nimeän oppikirjojen aiheista käymiä diskursseja.

Jokainen oppikirjoista käsittelee ja käsitteellistää seksuaalisuutta. Seksuaalisuus määritellään oppikirjoissa sukupuolen kanssa tiukasti yhteen kietoutuvaksi ilmiöksi, joka kehittyy ihmisen elämän aikana. Richardson (2007, 466) on esittänyt feministisen teoreettisen suuntauksen näkevän seksuaalisuuden ja sukupuolen useimmin toisiinsa liittyvinä käsitteinä kuin queer-teoria. Tästä näkökulmasta käsin oppikirjat ovat seksuaalisuuden ja sukupuolen aiheiden käsittelyssään teoreettiselta kannalta lähempänä feministisiä kuin queerteoreetikkoja, vaikka oppikirjoja muutoin ei voida pitää feministisinä.

Oppikirjojen kuvausta seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja näiden välisestä suhteesta voidaan pitää melko samankaltaisena kuin Richardsonin (2007, 470) teoretisoimaa seksuaalisuuden ja sukupuolen rantaviivan metaforaa. Oppikirjoissa esiintyvän näkemyksen mukaan sekä seksuaalisuus että sukupuoli ovat yksilön henkilökohtaisia piirteitä, joihin kulttuuri ja yhteiskunta voivat kuitenkin vaikuttaa. Rantaviivan metaforaa voidaan soveltaa oppikirjojen näkemyksiin, sillä samoin kuin veden ja rannan suhdetta voidaan vain jossain määrin ennakoida, myös kulttuurin ja yhteiskunnan vaikutuksia seksuaalisuuteen ja sukupuoleen voi olla haastavaa nähdä etukäteen. Oppikirjojen tapa ottaa huomioon yksilön lisäksi tätä ympäröivä yhteiskunta on samankaltainen myös Jacksonin ja Scottin (1996, 8-11) esittämän ajatuksen kanssa, jonka mukaan seksuaalisuus muotoutuu aina tietyssä historiallisessa ja sosiaalisessa kontekstissa. Seksuaalisuuden muotoutuminen yhteiskunnassa ja sen diskursseissa on myös Foucault'n (1978) seksuaalisuuden kriittisen tarkastelun ydinajatus. Yksilöä ympäröivien kontekstien nähdään feministisessä ja queer-teoriassa vaikuttavan myös sukupuoleen. Tästä esimerkkeinä voidaan mainita Butlerin esittämä ajatus siitä, että sekä biologinen sex että sosiaalinen gender ovat molemmat historiallisesti ja yhteiskunnallisesti konstruoituja rakenteita.

Kaikissa kirjoissa esiintyy näkemys seksuaalisuuden vakiintumisesta aikuisiässä, mutta Navigaattori poikkeaa linjasta esittämällä selkeästi prosessimaisimman ja muuntuvaisimman näkökulman seksuaalisuudesta, joka vastaa hyvin paljon Diamondin (2008) teoretisoimaa seksuaalista mukautuvuutta. Kaikki oppikirjat lukevat seksuaalisen suuntautumisen kuuluvan seksuaalisuuteen ja seksuaaliseen minäkuvaan ja esittävät, että seksuaalinen suuntautuminen voi muuttua elämän aikana. Voimaa ja Vire esittävät seksuaalisen suuntautumisen muuttumisen tai häilymisen kuitenkin ennen kaikkea nuoruuden kehitykseen liittyvänä ilmiönä.

Kaikki oppikirjat korostavat seksuaalisuuden olevan toisaalta hyvin henkilökohtainen ja yksityinen asia, mutta toisaalta oppikirjat tuovat esiin myös yhteiskunnan ja ympäristön vaikutukset seksuaalisuuteen. Ympäristön vaikutuksia käsitellään erityisesti ei-heteroseksuaalisuuden kannalta, minkä yhteydessä jokainen oppikirjoista tuo esiin seksuaalisen suuntautumisen toteuttamiseen sisältyvät ongelmat. Olen merkinnyt taulukkoon 1. niitä tapoja, joilla oppikirjat käsittelevät seksuaalisuutta.

Taulukko 1. Seksuaalisuuden määrittely aineistossa

	Navigaattori	Voimaa	Vire
Oppikirja määrittelee seksuaalisuutta	X	X	X
Seksuaalisuus yhteydessä sukupuoleen	X	X	X
Seksuaalisuus kehittyy ja muuttuu	X	X	X
Seksuaalisuus selkiytyy aikuisena	X	X	X
Seksuaalinen suuntautuminen voi muuttua	X	X	X
Lisääntyminen on osa seksuaalisuutta			X

Taulukosta voidaan huomata, että suurin osa oppikirjoista käsittelee seksuaalisuutta lähes samoin määrittelysin. Vaikka oppikirjojen välillä on suuria eroja siinä, kuinka seksuaalisuuteen liittyviä asioita esitetään ja kuinka moninainen seksuaalisuudesta annettava kuva on, toistuvat samat pääasiat lähes jokaisessa oppikirjassa. Selkeän poikkeuksen tekevät ainoastaan lisääntymisen ja seksuaalisuuden suhteen väliset näkemykset. Oppikirjojen pääpiirteittäiseen samankaltaisuuteen vaikuttanee suurelta osin perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, joka antaa suuntaviivat kaikelle opetusmateriaalille Suomessa.

Kutsun oppikirjojen yleisesti käyttämää seksuaalisuuden kuvausta *luonnollisen seksuaalisuuden* diskurssiksi, sillä oppikirjoissa korostuu seksuaalisuuden kehityskaari ihmisen biologisen ja emotionaalisen kehityksen ohella käsi kädessä kulkevaksi ilmiöksi. *Luonnollinen* kuvaa tässä yhteydessä oppikirjojen näkemystä siitä, että seksuaalisuus ja sen kehitys etenevät usein suurelta osin samaa kaavaa myöten, luonnollisen kehityskaaren mukaisesti. Luonnollista seksuaalisuutta on muun muassa kirjojen esiin tuoma nuoruuden seksuaalinen epäröinti tai epävarmuus sekä seksuaalisen minäkuvan vahvistuminen aikuiseksi kasvaessa. Luonnollisen seksuaalisuuden diskurssi näkyy selkeänä kirjan sanavalinnoissa kuten ”ihminen on syntymästään asti seksuaalinen” (Navigaattori, 2014, 89), ”aivan normaalia seksuaalisuuden kehittymistä” (Voimaa, 2014, 128) ja ”nauttia omasta, luonnollisesta seksuaalisuudestaan” (Vire, 2008, 150). Yksittäiset esimerkit kuvaavat oppikirjoissa laajemmin ilmenevää diskurssia, jossa seksuaalisuus on luonnollista,

normaalia ja kaikilla jossain määrin samankaltaista. Luonnollinen seksuaalisuus määrittyy oppikirjoissa heteroseksuaaliseksi, jolloin luonnollisen seksuaalisuuden diskurssin voidaan katsoa ylläpitävän ja toistavan yhteiskunnan heteronormatiivista diskurssia. Luonnolliseen seksuaalisuuteen voidaan yhdistää myös ajatus seksuaalisuuden ja sukupuolen tiiviistä käsitteellistä yhteydestä, sillä kaikki oppikirjoista näkivät käsitteet toisiinsa kietoutuneina.

Tarkastelen seuraavaksi, kuinka oppikirjat käsittelivät seksuaalista moninaisuutta. Taulukkoon 2 olen merkinnyt, millaisia seksuaalisen moninaisuuden tapoja oppikirjoissa esitellään. Olen merkinnyt taulukkoon tapaukset, joissa asiaa käsitellään sekä taulukossa olevalla käsitteellä että ilman käsitettä kuvailevin lausein. Diskurssianalyttisesti on merkityksellistä kiinnittää huomiota paitsi siihen, mitä sanotaan ja miten, myös siihen, milloin asioita tai käsitteitä, tässä tapauksessa tiettyjä seksuaalisen suuntautumisen kategorioita, jätetään mainitsematta.

Taulukko 2. Seksuaalisuuden monimuotoisuuden kuvaukset aineistossa

	Navigaattori	Voimaa	Vire
Heteroseksuaalisuus	X	X	X
Homoseksuaalisuus	X	X	X
Lesbous		X	X
Biseksuaalisuus	X	X	X
Aseksuaalisuus	X*		
Panseksuaalisuus			
Transsuuntautuneisuus	*	X	
Määrittelemätön	X		

Asteriski (*) tarkoittaa, että asiaa on käsitelty kirjassa, mutta ei tällä käsitteellä. Asteriski yhdessä X:n kanssa tarkoittaa että asiaa on käsitelty sekä taulukossa esitetyn käsitteen avulla että ilman käsitettä.

Taulukossa 2 on huomattavasti enemmän vaihtelua eri oppikirjojen välillä kuin taulukossa 1.

Kaikissa oppikirjoissa mainitaan Alangon (2014, 18) seksuaalisuuden kolmijaon mukaisesti ainakin

hetero-, homo- ja biseksuaalisuus, mikä vastaa hyvin Alangon esittämää näkemystä siitä, että kyseiset kolme seksuaalista suuntautumista ovat kaikista yleisimmin esillä sekä mediassa että tutkimuksessa. Tulevaa sukupuolen käsittelyn tarkastelua varten on kiinnostavaa huomioida, että kyseinen kolmijako toimii nais-mies -akselilla, määritellen seksuaalisen suuntautumisen binäärisen sukupuolikäsityksen mukaisesti. Kyseisen kolmijaon käyttö kiinnittää seksuaalisuuden edelleen sukupuoleen, sillä seksuaalisen suuntautumisen kategoriat muodostetaan suhteessa sekä yksilön omaan että hänen kiinnostuksenaan olevien henkilöiden sukupuoleen.

Mahdollisuus olla kiinnostumatta kummastakaan sukupuolesta, minkä olen tulkinut joko aseksuaalisuudeksi tai kiinnostukseksi sukupuoleltaan ei-normatiivisista yksilöistä, ja mahdollisuus olla määrittelemättä itseään lainkaan mainitaan ainoastaan Navigaattorissa.

Transsuuntautuneisuus mainitaan puolestaan ainoastaan Voimaa-oppikirjassa. Voidaan ajatella, että Navigaattorin käyttämä määrittelemättömyyden kategoria voi vastata ajatuksena queeria, joka voidaan määrittää määrittelemättömyydeksi. Käsitteitä ei voi kuitenkaan pitää täysin yhtäläisinä, sillä määritellessään itsensä joko ”määrittelemättömäksi” tai ”queeriksi”, määrittelee yksilö tosiasiasa itsensä joko kategoriattomaksi tai olemassa olevaan kategoriaan kuuluvaksi. Vaikka queer määritteenä pakeneekin määrittelyjä ja tarkoittaa sisällöllisesti määrittelemätöntä seksuaalisuutta ja/tai sukupuolta, näen itse queeriyden yhteydessä poliittiseen näkemykseen seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja näiden suhteesta. Tämän vuoksi en näe sitä täysin yhtenevänä määrittelemättömän kanssa, vaikka jotkut saattaisivat käyttää molempia käsitteitä tarkoittamaan samaa asiaa.

Hetero- ja ei-heteroseksuaalisuuden käsittelytapojen välillä voidaan huomata selkeitä eroja oppikirjoissa. Heteroseksuaalisuus näyttäytyy oppikirjojen normina, kun taas ei-heteroseksuaalisista suuntauksista mainitaan usein erillisissä seksuaalista suuntautumista käsittelevissä luvuissa. Muista kuin heteroseksuaalisesta suuntautumisesta kerrotaan usein korostetun hyväksyvästi, ja vaikka niiden luonnollisuutta korostetaan, on kyseessä kuitenkin eri diskurssi kuin heteronormatiivinen luonnollisen seksuaalisuuden diskurssi. Kutsun oppikirjojen ei-heteroseksuaalisuudesta käyttämää diskurssia *korostetun hyväksynnän diskurssiksi*, sillä ei-heteroseksuaalisuuden käsittely on oppikirjoissa, erityisesti Voimaa- ja Vire-kirjoissa, korostetun suvaitsevaa.

Korostettua hyväksyntää voi huomata esimerkiksi seuraavista lainauksista:

Homoseksuaalit miehet eli **homot**, homoseksuaalit naiset eli **lesbot** ja transihmiset etsivät itselleen sopivaa rakasta ihmistä samalla tavalla kuin heterotkin. [...] Muiden tavoin seksuaalivähemmistöihin kuuluvat ihmiset haaveilevat ihastumisesta ja seurustelusta. (Voimaa, 2014, 130.)

Mikään seksuaalisista suuntautumisista ei ole toistaan parempi. Niinpä ihmisiä ei tulisi arvostella heidän seksuaalisen suuntautumisensa perusteella. Jokaisella on oikeus tulla kohdelluksi samalla tavalla, oli hänen seksuaalinen mieltymyksensä mikä tahansa. (Vire, 2008, 153.)

Yllä olevat lainaukset suhteuttavat ei-heteroseksuaalisuutta ja ei-heteroseksuaalisten ihmisten oikeuksia verraten heitä samanlaisiksi ja samanarvoisiksi kuin heteroseksuaalitkin. Oppikirjat korostavat ei-heteroseksuaalisten suuntautumisten samanarvoisuutta suhteessa heteroseksuaalisuuteen, mikä voidaan Lehtosen mukaan nähdä yhtä lailla marginalisoivana toimena kuin ei-heteroseksuaalisten suuntautumisten suora vähättely (2003, 243). Navigaattorissa korostetun hyväksynnän diskurssi on melko huomaamaton, mutta siinäkin pohditaan seksuaalisten suuntautumisten tasa-arvoisuutta:

Haasteita oman seksuaalisen minäkuvan rakentamiseen saattavat luoda ympäristön ahtaat normit. [...] Esimerkiksi heteronormatiivisuus länsimaisissa yhteiskunnissa saattaa estää oman seksuaalisuuden todeksi elämistä tai ainakin vaikeuttaa sitä. (2014, 253.)

Navigaattorin käymä keskustelu seksuaalisten suuntautumisten tasa-arvosta eroaa olennaisesti siinä, ketä teksti puhuttelee. Siinä missä Voimaa ja Vire puhuttelevat ennen kaikkea heteroseksuaalista nuorta viestillä ”älä arvostele tai syrji”, Navigaattori puhuttelee yleisesti kaikkia nuoria ja kertoo tarkemmin seksuaalisuuteen perustuvan syrjinnän syistä.

Korostetun hyväksynnän diskurssiin yhdistyy usein huomio siitä, että ei-heteroseksuaaliset ihmiset kohtaavat arvostelua ja syrjintää seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi. Oppikirjoista sekä Voimaa että Vire kertovat ei-heteroseksuaalisten ihmisten kokemasta arvostelusta ja syrjinnästä. Tällainen käytös esitetään tuomittavana, ja siitä käytävä keskustelu tuo hyvin esiin sen, ettei ei-heteroseksuaalisuutta nähdä osaksi luonnollisen seksuaalisuuden diskurssia oppikirjoissa tai yhteiskunnassamme, mikä tulee esille heidän kokemastaan syrjinnästä. Myös kuvat Pride-marsseista (sekä Voimaa- että Vire-oppikirjoissa) vahvistavat korostetun hyväksynnän diskurssia kirjoissa, sillä ne esittävät konkreettisella tasolla sen, kuinka ei-heteroseksuaalisten ihmisten ihmisoikeuksien puolesta joudutaan taistelemaan. Korostetun hyväksynnän diskurssia ei tule ymmärtää pahantahtoisena, mutta ei-heteroseksuaalisuuden saama erikoiskohtelu suhteessa heteroseksuaalisuuden käsittelyyn tekee selväksi sekä yhteiskunnan että luonnollisen seksuaalisuuden diskurssin heteronormatiivisen luonteen. Korostetun hyväksynnän diskurssi pitää

ei-heteroseksuaalisuutta edelleen tiukasti marginaalissa, vaikka se ei sinänsä tuomitse tai paheksu sitä.

Oppikirjoissa esiintyi jonkin verran eroavaisuuksia sukupuolen käsittelyn ja käsitteellistämisen suhteen. Suurin ero oppikirjojen välillä on siinä, että niistä ainoastaan Navigaattori määrittelee selkeästi sukupuolen käsitettä, kun taas Voimaa ja Vire luottavat siihen, että lukijalla on jo valmiina käsitys siitä, mitä sukupuoli tarkoittaa. Vireen ja Voiman tapauksessa sukupuoli esitetään biologisesti kaksinapaisena nais-mies -jatkumona, ja murrosiässä tapahtuvista muutoksista kertovien lukujen jakaminen erikseen tyttöjen ja poikien alulukuihin korostaa dikotomista näkökulmaa. On kiinnostavaa huomata, että jokainen oppikirjoista aloitti sukupuolen käsittelemisen murrosiässä tapahtuvista biologisista muutoksista, vaikka osa käsitteli myöhemmin esimerkiksi yhteiskunnan vaikutusta sukupuoleen ja sukupuoleen liittyviin odotuksiin.

Myerson ja kumppanit (2007, 98) ovat esittäneet seksuaalisuuden oppikirjoja koskevan tutkimuksensa perusteella, että sukupuolen käsitteleminen joko ainoastaan biologisena tai järjestyksessä ensin biologisena ja vasta sitten sosiaalisena ilmiönä on oppikirjoille tyypillistä. Vaikka oppikirjat esittäisivät biologisesta essentialismista poikkeavia näkemyksiä, ne esitetään vasta biologian jälkeen, ikään kuin jälkiajatuksena tai lisäyksenä biologiseen näkökantaan. Myerson kumppaneineen (emt., 99) on myös huomioinut oppikirjojen jakavan sukupuolta ja sen muutoksia koskevat osiot usein naisten ja miesten omiksi luvuikseen, kuten Voimaa ja Vire tekivät.

Oppikirjojen esitämä näkemys vastaa paitsi Myersonin ja kumppaneiden huomiota, myös Maria Vihlmanin (2010, 18) esittämää näkemystä sukupuolesta arkikokemuksen itsestäänselvyytenä, jossa kaksi sukupuolta nähdään toisilleen vastakkaisiksi suvunjatkamiseen liittyvän jaottelun perusteella. Myös Lehtonen (2003, 240) on huomannut koulujen asettavan sukupuolet toisilleen vastakkaisiksi ja toisiaan täydentäviksi. Kutsun tätä oppikirjojen sukupuolen kuvausta *itsestään selvän sukupuolen* diskurssiksi, sillä sukupuoli näyttäytyy oppikirjoissa pääasiallisesti biologisena ja binäärisenä ilmiönä, jonka oletetaan olevan lukijalle niin selvä, ettei sitä tarvitse edes käsitellä. Vain Navigaattori, joka edustaa muutoinkin hyvin moninaista ymmärrystä seksuaalisuudesta ja sukupuolesta, määrittelee sukupuolen käsitettä.

Olen merkinnyt taulukkoon 3, kuinka oppikirjat käsittelevät sukupuolta. Taulukosta voidaan huomata, kuinka sukupuoli painottuu oppikirjoissa biologiseksi ominaisuudeksi. Vain Navigaattori esittää sukupuolen voivan olla myös jotain muuta kuin biologinen ilmiö.

Taulukko 3. Sukupuolen käsittely oppikirjoissa

	Navigaattori	Voimaa	Vire
Oppikirja määrittelee sukupuolta	X		
Sukupuoli biologisena ominaisuutena	X	X	X
Sukupuoli muuna kuin biologisena ominaisuutena	X		

Taulukossa 4 olen kuvannut, millaisia sukupuolen määrittelyn mahdollisuuksia kussakin oppikirjassa esitetään. Kuten taulukossa 2, joka esitti seksuaalisen suuntautumisen määrittelyn mahdollisuuksia, myös taulukossa 4 näkyy selkeitä eroja oppikirjojen välillä. Kaikki oppikirjat käsittelevät sukupuolta naisen ja miehen näkökulmista, jotka korostuvat erityisesti murrosiän muutoksista kertovissa luvuissa. Nais-mies -dikotomia oli huomattavissa myös suurimmassa osassa seksuaalista suuntautumista kuvaavissa käsitteissä.

Taulukko 4. Sukupuolen kuvaukset aineistossa

	Navigaattori	Voimaa	Vire
Nainen tai mies	X	X	X
Nainen ja mies	X		
Transgender	X		
Transsukupuolinen	X	X	X
Transihminen		X	
Transvestiitti	X	X	X
Androgyyni			
Intersukupuolinen	X*		
Määrittelemätön	X		

Asteriski (*) tarkoittaa, että asiaa on käsitelty kirjassa, mutta ei tällä käsitteellä. Asteriski yhdessä X:n kanssa tarkoittaa että asiaa on käsitelty sekä taulukossa esitetyn käsitteen avulla että ilman käsitettä.

Kokonaisuudessaan Navigaattori esittää laajimmin erilaisia sukupuolen määritteitä käsitellen kaikkia taulukossa esiintyviä käsitteitä paitsi transihmistä ja androgyyniä. Transihmisen sijaan Navigaattori käytti transsukupuolisen, transvestiitin ja transgenderin käsitteitä. Androgyynia ei käsiteltyt yksikään kirjoista, mutta käsite esiintyy taulukossa, koska se on yksi sukupuolen määrittelyn muodoista¹⁷. Voimaa käsittelee transsukupuolisuutta, transvestiittiyttä ja transihmisyyttä, ja Vire puolestaan transvestiittiyttä ja transsukupuolisuutta.

Kuten seksuaalisten suuntautumisten kohdalla, myös sukupuolen moninaisuutta tarkasteltiin oppikirjoissa ennen kaikkea käsitteellisinä sivuhuomioina, joihin ei kerran mainitsemisen jälkeen enää palattu. Muu kuin cissukupuolisuus esitettiin samalla lailla korostetun hyväksyttävänä asiana kuin ei-heteroseksuaaliset seksuaaliset suuntautumiset. Itsestään selvän sukupuolen ohella toimivaa ei-cissukupuolisuuden diskurssia voidaan yhtä lailla nimittää *korostetun hyväksynnän* diskurssiksi. Seksuaalisuuden ja sukupuolen korostetun hyväksynnän diskursseja voidaan pitää pitkälti jopa samana diskurssina, sillä diskurssia eniten käyttävät oppikirjat, Voimaa ja Vire, käsittelevät ei-heteroseksuaalisuutta ja ei-cissukupuolisuutta joko samana tai samantapaisena

¹⁷ Esim. Sateenkaarisanasto. Seta. <http://seta.fi/sateenkaarisanasto/>. Viitattu 5.2.2017.

ilmiönä. Siinä missä Vire lukee transihmiset osaksi seksuaalivähemmistöjä, Voimaa käsittelee seksuaalista suuntautumista ja sukupuolta samassa osiossa, niputtaen ryhmät toisiinsa. Yhdessä *luonnollisen seksuaalisuuden ja itsestään selvän sukupuolen* diskurssi muovautuvat *heteronormatiivisuuden diskurssiksi*. Kun sekä ei-heteroseksuaalisuus että ei-cissukupuoli nähdään korostetusti normista poikkeavina ilmiöinä, joiden hyväksyvyyttä tulee erikseen tuoda esille, painotetaan samalla heteroseksuaalisuuden ja cissukupuolen yleisesti hyväksyttyä luonnetta. Vaikka oppikirjat eivät välttämättä tietoisesti pyri ylläpitämään hetero- tai cisnormia, niiden voidaan nähdä kuitenkin lipsahtavan asiasisältöihin ja pursuvan rivien väleistä. Vaikka heteronormatiivisuus näkyy jossain määrin kaikissa kirjoissa, on tärkeää huomata, että jotkin oppikirjat voidaan nähdä silti vähemmän heteronormatiivisiksi kuin toiset. Tarkastelemistani oppikirjoista Navigaattorin voidaan nähdä olevan vähiten heteronormatiivinen, sillä se tarkastelee seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviä ilmiöitä laajimmin eikä esimerkiksi erikseen korosta ei-heteroseksuaalisuuden tai ei-cissukupuolen hyväksyttävyyttä marginalisoiden näitä entisestään. On mielenkiintoista siirtyä seuraavaksi tarkastelemaan, vaikuttaako heteronormatiivisuuden diskurssi oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osioihin.

5.2 Seksuaalikasvatus ja ehkäisy tieto

Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan, kuinka yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit käsittelevät seksiä ja ehkäisy tietoa. Tarkastelen aluksi, kuinka seksiä käsitellään ja käsitteellistetään oppikirjoissa. Tarkastelen muun muassa, miten seksiä määritellään ja millaisia seksin muotoja oppikirjat esittelevät. Seksin kuvauksien tarkastelu on olennaista, sillä se mitä ymmärretään seksiksi, vaikuttaa useimmiten siihen millaista ehkäisyä oppikirjoissa käsitellään. Seksin tarkastelun jälkeen tutkin, millaista ehkäisy tietoa seksin suhteen annetaan. Painotan analyysissäni oppimateriaalien ei-heteroseksuaalisten nuorten huomioimista, mutta kuten jo johdannossa esitin, erilaisia seksuaalisuuden toteuttamisen tapoja ei voida suoraan jakaa heteroseksuaaliin ja ei-heteroseksuaaliin. Seksuaalisilla akteilla ei ole seksuaalista suuntautumista tai sukupuolta, vaan suurin osa seksin harrastamisen tavoista on mahdollisia kaikille seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolesta riippumatta. Kaikki sukupuolet voivat harjoittaa eri muodoissa esimerkiksi anaaliseksiä, eikä sitä tulisi yhdistää vain miesparien asiaksi. On kuitenkin huomattava, että eri seksuaalisia suuntautumisja sukupuolia voivat koskea erilaiset kysymykset juuri ehkäisyn osalta.

Tarkastelen oppikirjojen seksuaalikasvatuksen osioita seksin ja ehkäisy tiedon näkökulmasta. Tarkoitan ehkäisy tiedolla pääasiallisesti seksitautien ehkäisyä, mutta otan tapauskohtaisesti mukaan myös raskauden ehkäisemisen, sillä raskautta käsitellessä oppikirjat määrittelevät usein muun muassa yhdyntää ja luovat näin seksiin liittyviä diskursseja. Oppikirjat käyttävät seksitaudeista joko nimitystä seksi- tai sukupuolitauti, mutta käytän itse johdonmukaisuuteen pyrkien vain seksitaudin käsitettä, sillä nähdäkseni tämä nimitys on tarkempi kuvaamaan seksin – ei sukupuolen – välityksellä tarttuvien tauteja. Analysoin oppikirjoja samassa järjestyksessä kuin edellisessä luvussa ja aloitan kahdesta uusimmasta, Navigaattori- ja Voimaa-oppikirjoista ja siirryn näistä vanhempaan Vire-oppikirjaan.

Tutkittaessa erityisesti ei-heteroseksuaalisia nuoria huomioon ottavaa seksuaalikasvatuksen kuvastoa, on tarpeen tehdä joitakin rajauksia ja määrittelyjä. Aiheen tutkimista monimutkaistavat useat eri tekijät, muun muassa se, että ei-heteroseksuaaliset ihmiset voivat olla sekä cissukupuolisia että ei-cissukupuolisia. Näissä tapauksissa ihmisten genitaalit voivat joko olla tai olla olematta essentialistisen sukupuolinäkömyksen mukaiset. Tämä vaikuttaa muun muassa siihen, millaista ehkäisy tietoa nuoret tarvitsevat – riittääkö seksitaudeista ja niiden ehkäisystä kertominen, vai tuleeko myös raskauden ehkäisy kysymykseen. Tarkastelemani oppikirjat eivät huomioi teksteissään ei-cissukupuolisten nuorten olemassaoloa seksuaalikasvatusta käsittelevissä osioissa lainkaan, minkä vuoksi olen rajannut ei-cissukupuoliset ei-heteroseksuaaliset nuoret tutkimukseni ulkopuolelle. Kenties oppikirjojen tekijät ovat arvelleet sukupuoleltaan epänormatiivisten ihmisten olevan toisaalta niin marginaalinen ja toisaalta moninainen ryhmä, ettei heidän ehkäisyn tarpeitaan ole koettu joko mahdolliseksi tai tarpeelliseksi esitellä oppikirjojen puitteissa. Tutkimuksen rajaaminen vain cissukupuolisiin ei-heteroseksuaalisiin nuoriin voi tuntua ongelmalliselta, mutta koska tarkastelemani terveystiedon oppikirjat eivät tarjoa tutkimukseen lainkaan aineistoa sukupuoleltaan epänormatiivisten nuorten näkökulmasta, rajaaminen on perusteltua. On kuitenkin tärkeää huomata epänormatiivisten sukupuolten täysi poissaolo oppikirjojen seksiä ja ehkäisy tietoa koskevissa luvuissa.

Kuten edellä mainitsin, erilaisia seksin harrastamisen tapoja ei voida suoraan luokitella eri seksuaalisten suuntautumisten tai sukupuolien mukaan, joten hetero- tai ei-heteroseksistä ei voida puhua muutoin kuin seksiä harrastavien yksilöiden itsemäärittelyiden perusteella. Tässä tutkimuksessa kiinnitän huomioni oppikirjojen heteronormatiivisen seksin kuvauksiin. Hahmotan heteronormatiivisen seksin käsitteen pitävän sisällään ajatuksen naisesta ja miehestä toisiaan

täydentävinä puoliskoina, minkä lisäksi käsite kattaa vaginaalisen penetraation pääasiallisena seksin harrastamisen muotona. Heteronormatiivinen seksi tukee kaksinapaista sukupuolijärjestystä paitsi itse heterouden käsitteellä (kaksi vastakkaista sukupuolta), myös ajatuksella siitä, että heteronormatiivisesta seksistä voi seurata naisen raskaus. Heteronormatiivisen seksin määritelmä tukeutuu vahvasti tarkastelemieni terveystiedon oppikirjojen käyttämiin määrittelyihin seksistä, ja sitä tukee myös oppikirjojen seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevistä luvuista hahmottamani heteronormatiivisuuden diskurssi.

Heteronormatiivisen seksin määritelmä on hyvin rajattu, mutta tämä on se seksin määritelmä, jota analysoimani oppimateriaalit pääsääntöisesti käyttävät. Olen jättänyt tämän määritelmän ulkopuolelle sekä anaaliseksiin että eri suuseksin muodot, sillä vaikka nämä voivat olla – ja usein ovatkin – osa heteroseksistä, ei niitä aina määritellä heteronormatiiviseen seksiin kuuluviksi varsinkaan nuorille suunnatussa materiaalissa. Päätöstä jättää nämä seksin muodot heteronormatiivisen seksin ulkopuolelle tukee huomio siitä, että oppimateriaalit eivät painota näitä seksin muotoja toisin kuin heteronormatiivista penetraatiota, jonka selkeästi oletetaan olevan yleisin seksin muoto. Sitä tukee myös luvussa 3.1 esitelty normatiivisen heteroseksuaalisuuden ajatus, johon liittyy vahvasti mielikuva siitä, millainen seksi on säädyllystä tai säädytöntä. Salosen (2005, 51) mukaan suuseksiä voidaan pitää epänormatiivisena heteroseksuaalisuuden toteuttamisen muotona, ja voidaan ajatella, että sama voisi päteä myös anaaliseksiin. Vaikka seksi voi olla hyvin moninaista, oppikirjojen painotus on selkeästi vain heteronormatiivisessa penetraatiossa, ei muissa seksin muodoissa. Tutkimukseni painottaa siis erityisesti ehkäisy tietoa, jota annetaan ei-heteronormatiiviseen seksiin, esimerkiksi kahden naisen tai kahden miehen väliseen seksiin, suu- tai anaaliseksiin tai seksivälineiden, kuten erilaisten lelujen käyttöön.

Mainitsin metodiluvussa 4.3 oppikirjojen esittävän hyvin asia- ja faktapitoista näkemystä erityisesti ehkäisy tiedosta. Seksin ja ehkäisy tiedon diskursseja pohdittaessa kiinnostavaksi nousevatkin huomiot siitä, miten ja miksi nämä seksuaalikasvatuksen osiot näyttäytyvät niin faktuaalisina ja miten tekstin faktapohjainen luonne muodostuu suhteessa hetero- ja ei-heteroseksuaaliin nuoriin.

5.2.1 Navigaattori

Navigaattori (2014) käsittelee seksiä ja ehkäisy tietoa luvuissa *Seksuaalisuuden sanakirja* (93-95 ja 168-169), *Lemmiskelyä vai seksiä* (170-172) ja *Ehkäisy on ennakointia ja uskallusta* (173-178).

Yhteensä seksiä ja ehkäisy tietoa käsitellään 14 sivulla.

”Parasta ehkäisyä on huolellinen harkinta”

Navigaattori aloittaa seksin käsittelemisen luvussa *Seksuaalisuuden sanakirja* (2014, 93-95).

Navigaattori määritteli aiemmissa luvuissa seksuaalisuutta hyvin laaja-alaisesti, mutta seksiä määritellään hieman tarkemmin käyttäen useita esimerkkejä:

Seksi voi olla läheisyyttä, kosketusta, unelmointia, suudelmia tai melkeinpä mitä vain. Seksi voi siis olla tekoja, ajatuksia tai sanoja. Seksi tarjoaa vapaaehtoista läheisyyttä ja mielihyvää. [...] Seksiä voi harrastaa yksin tai kaksin. [...] Yhdyntä voi olla osa seksiä, mutta seksiin ei tarvita yhdyntää. (Kannas ym. 2014, 93.)

Seksi nähdään yhden tai kahden ihmisen keskeisenä toimintana, jonka sisältö on hyvin laajasti määriteltävissä. Navigaattori ei määrittele seksiä vain fyysisinä akteina, vaan esittelee siitä myös emotionaalisen puolen. Määritelmässä painotetaan myös, että vaikka yhdyntä voikin olla seksiä, kaikessa seksissä ei silti tapahdu yhdyntää. Tämä voidaan nähdä tavoitteena ottaa huomioon paitsi masturbointi, myös erilaiset seksin harrastamisen tavat, joihin ei kuulu vaginan tai anaalin penetraatiota. Luku esittää seksistä laajan ja moninaisen määritelmän, joka tarkentuu myöhemmissä aihetta käsittelevissä luvuissa.

Luvussa *Seksuaalisuuden sanakirja* (2014, 168-169) seksiä käsitellään konkreettisemmin, ja seksiä koskevista käsitteistä ollaan siirrytty selkeästi seksin harrastamisen fyysisiä tapoja painottavaan suuntaan. Luku määrittelee seksiä esittelemällä erilaisia seksin muotoja, joita ovat turvaseksi ja yhdyntä. Luku määrittelee aluksi turvaseksiä seuraavasti:

Turvallinen seksi ei tuota jälkikäteen pahaa mieltä, katumusta, häpeää tai syyllisyyttä eikä uhkaa terveyttä. (Kannas ym. 2014, 168.)

Turvaseksin määritelmä avaa turvallisen seksin käsitettä ensin tunnetasolla ja siirtyy tästä käytännön esimerkkeihin:

Turvaseksillä voidaan tarkoittaa myös yhdyntää, jossa on käytetty kaksoisehkäisyä. Myös suuseksissä, jossa hyväillään sukupuolielimiä suulla, tulee käyttää kondomia, jotta turvaseksistä olisi kyse.

Turvallisimpia seksin muotoja ovat ne, joissa ei tapahdu limakalvokontaktia. Silloin ei ole huolta ei-toivotusta raskaudesta tai sukupuolitaudeista, mutta nautinto säilyy.

(Kannas ym. 2014, 168.)

Turvaseksi määritellään siis joko yhdynnäksi tai suuseksiksi, jossa käytetään kondomia ja vältetään näin sekä ei-toivottu raskaus että sukupuolitaudit tai seksiksi, jossa ei ole lainkaan limakalvokontaktia. Määrittelyssä mainitaan myös kaksoisehkäisy, eli hormonaalisen ehkäisyn ja kondomin käyttäminen, vaikka käsite esitellään tarkemmin vasta luvussa *Ehkäisy on ennakointia ja uskallusta* (2014, 173-178).

Luku jatkaa määrittelemällä tarkemmin yhdyntää. Yhdyntä määritellään heteroseksuaaliseksi tai ei-heteroseksuaaliseksi ”yhtymiseksi”, jota kuvaillaan seuraavasti:

Heteroseksuaalisessa yhdynnässä mies työntää jäykistyneen peniksensä naisen emättimeen. Lantioalueen liikkeillä tuotetaan kiihotusta ja mielihyvää molemmille. Yhdyntä päättyy tavallisesti jommankumman tai molempien orgasmiin. Yhdyntä voidaan määritellä myös sukupuolielimien yhtymiseksi. Se ei rajoitu vain heteroseksuaalisuuteen. (Kannas ym. 2014, 169.)

Määritelmä kattaa siis sekä hetero- että ei-heteroseksuaalisen yhdynnän, mutta vain heteroseksuaalinen yhdyntä on kuvailtu tarkemmin. Myös kuvituksessa on käytetty piirroskuvaa heteroseksuaalisesta parista, minkä lisäksi aiemmin turvaseksin yhteydessä määritelty yhdyntä on osin heteronormatiivinen, sillä siihen lasketaan sekä vaginan penetraatio että raskauden mahdollisuus. Vaikka yhdynnän määritelmä on tässä luvussa moninaiset seksin harrastamisen tavat huomioiva, siirtyy Navigaattori ehkäisy tietoon edetessä kuvaamaan yhdynnäksi vain heteronormatiivista vaginaalista penetraatiota.

Navigaattorin seksuaalikasvatus jatkuu luvussa *Lemmiskelyä vai seksiä* (2014, 170-172), joka pohtii muun muassa seksin eri määritelmiä, ensimmäistä seksikertaa ja sitä, mistä tietää olevansa valmis seksiin. Luvussa kerrotaan myös masturbaatiosta. Tässä luvussa Navigaattori määrittelee seksiä seuraavasti:

Seksiä voi olla hellä katse, kosketus, suudelma, tekstiviesti tai jotakin muuta, mikä kiihottaa seksuaalisesti ja tarjoaa seksuaalista nautintoa ja mielihyvää.

Seksi syntyy kehon ja mielen yhteispelistä. Kosketus keholla koskettaa myös tunnetta. (Kannas ym. 2014, 170.)

Seksin määritelmä esimerkkeineen on jälleen laaja-alainen ja sen keskeiseksi sisällöksi voidaan nähdä seksuaalinen kiihotus, nautinto ja mielihyvä. Seksin korostetaan olevan sekä kehollinen että mielellinen toiminta. Mielen ja kehon yhteyttä korostaa piirroskuva ihmishahmosta, jonka aivoista lähtevässä puhekuplassa todetaan aivojen olevan ”ihmisen tärkein sukupuolielin” (2014, 170).

Kahden naisoletetun ihmisen kuvasta lähtee puolestaan puhekupla, jossa kerrotaan:

Seksiä harrastavat eri ikäiset, eri tavoin seksuaalisesti suuntautuneet ja eri sukupuolta olevat ihmiset. (Kannas ym. 2014, 170.)

Määritelmä ei anna vaikutelmaa siitä, että kaikki ihmiset harrastaisivat seksiä, mutta seksin harrastamisen mahdollisuus osoitetaan kaikkien ihmisten saavutettavaksi.

Luku jatkaa seksin käsittelyä pohtimalla, koska tietää olevansa valmis seksiin ja millainen ensimmäinen seksikerta saattaisi olla. Luku aloittaa aiheen pohdinnan huomauttamalla, että ”jokainen ihminen on seksuaalinen omalla tavallaan, ja halu seksiin voi ilmaantua yhtä hyvin nuorena kuin vanhanakin”. Luku korostaa myös, ettei ”seksin tarvitse kiinnostaa lainkaan minkään ikäisenä”. (Kannas ym. 2014, 171.) Seksiin valmistautumisesta kumppanin kanssa kerrotaan näin:

Ollakseen valmis kokeilemaan seksiä toisen kanssa on uskallettava ja kehdattava puhua asioista yhdessä. Jos on sukuelinten limakalvokontaktissa toisen ihmisen kanssa, on huolehdittava tautien ja ei-toivotun raskauden ehkäisystä. (Kannas ym. 2014, 171.)

Kuvaus korostaa seksistä puhumista kumppanin kanssa ja painottaa turvaseksin merkitystä. Tässä yhteydessä Navigaattori kertoo seksitautien voivan tarttua ja raskauden alkaa sukuelinten limakalvokontaktista. Lisäksi seksiä määritellään seuraavasti:

Seksi ei synny suorituksista eikä siitä, että tekee kuten lehdissä tai netissä sanotaan. Seksi syntyy tuntemuksista ja tunteista. (Kannas ym. 2014, 171.)

Luku korostaa jälleen tunteiden merkitystä seksissä ja ottaa huomioon yhteiskunnan mahdollisen vaikutuksen yksilöiden näkemyksiin, odotuksiin ja paineisiin. Lukijaa kehoitetaan pohtimaan, kuinka ”oma uskonto, kulttuuri tai perheenjäsenet asiaan suhtautuvat” (Kannas ym. 2014, 171). Vaikka luvussa kerrotaan seksin olevan henkilökohtainen asia, tiedostetaan siinä kuitenkin läheisten ihmisten, median ja yhteiskunnan normien vaikutukset yksilön toimintaan. Navigaattori esittää samankaltaiset näkemykset myös seksuaalisuudesta ja sukupuolesta.

Luku *Ehkäisy on ennakointia ja uskallusta* (2014, 173-178) suuntaa katseen nimensä mukaisesti ehkäisyyn. Luku on selkeästi muita seksuaalisuutta käsitteleviä lukuja pidempi, mikä voidaan nähdä ehkäisyn tärkeyden ja siitä kattavasti kertomisen korostamisena. Luku alkaa sarjalla kysymyksiä, joita voi pohtia seksiä suunniteltaessa. Nämä kysymykset liittyvät sekä ehkäisyvälineisiin että yleisesti seksiin liittyviin asioihin. Kysymyksiä ovat muun muassa: ”tarvitsenko ehkäisyvälinettä?”, ”millaista ja miten voin sen hankkia?” ja ”millaisia riskejä seksistä minulle seuraa?” (Kannas ym. 2014, 173). Kysymykset kannustavat jälleen pohtimaan sekä omaa suhdetta seksiin että seksin harrastamiseen liittyviä ehkäisyasioita.

Luku jatkaa esittelemällä erilaisia ehkäisykeinoja, jotka on jaettu kolmeen kategoriaan: yhdistelmähormonivalmisteet (ehkäisyrengas, ehkäisylaastari, ehkäisypillerit), keltarauhashormonivalmisteet (minipillerit, ehkäisyimplantti, hormonikierukka, ehkäisyruiske) ja estemenetelmät (kondomi ja naisten kondomi, ehkäisypuikko, pessaari, kuparikierukka, sterilisaatio) (Kannas ym. 2014, 174). Ehkäisymenetelmiä käsitellään luvussa niiden mainitsemisen jälkeen vain hieman. Kondomin käyttöä peniksen päällä opastetaan piirroskuvin, minkä lisäksi siitä kerrotaan seuraavasti:

Kondomi on ehkäisymenetelmä, joka suojaa myös seksitaudeilta.

Kondomi on miehen/pojan ainoa ehkäisyväline.
(Kannas ym. 2014, 174.)

Kondomin kerrotaan suojaavan seksitaudeilta, ja lauseessa käytetty ”myös” pitää sisällään ajatuksen myös raskaudelta suojautumisesta. On kiinnostavaa, että kondomin yhteydessä seksitautien mahdollisuus näyttäytyy ikään kuin sivuajatuksena ja oletuksena on, että kaikki seksiä harrastavat ja kondomia käyttävät voisivat tulla raskaaksi. Kondomista kerrotaan myös, että se on ainoa miehen ehkäisykeino. Luku opastaa kondomin käyttöön vain peniksen kanssa käytettynä, jolloin se painottaa kenties tahtomattaankin penetratiivista ja peniskeskeistä näkemystä seksistä.

Hormonaalisista ehkäisymenetelmistä Navigaattori kertoo näin:

[...] hormonaaliset raskauden ehkäisymenetelmät vaativat naiselta lääkärillä tai terveydenhoitajalla käyntiä. (Kannas ym. 2014, 174.)

Hormonaalisista ehkäisymenetelmistä kerrotaan niiden olevan suunnattuja naisille ja että niiden saamiseen tarvitaan käyntiä terveydenhoidon ammattilaisella. Ehkäisymenetelmistä kerrotaan lisäksi, ettei yksikään niistä ole täydellinen, vaan jokaiseen menetelmään liittyy aina jonkinasteinen riski saada seksitauti tai tulla raskaaksi. On kiinnostavaa, ettei luku huomioi joidenkin sen esittelemien ehkäisykeinojen olevan selkeästi luotettavampia kuin toiset, vaan tyytyy vain listaamaan eri keinot. Voidaan kenties olettaa, että kirja käsittelee tarkemmin vain kondomia, sillä se on yleinen nuorten käyttämä ehkäisyn muoto ja jättää siksi muut ehkäisymenetelmät vain maininnan tasolle.

Vaikka luku käsittelee tarkasti vain kondomin käyttöä, luvussa on suuri, koko sivun kokoinen piirretty kaavio siitä, mitä voi tapahtua, jos on yhdynnässä joko ilman ehkäisyä tai ehkäisyn kanssa. Kaavio kattaa kaikki vaihtoehdot aina ehkäisyn pettämisestä jälkiehkäisyyn, raskauteen, seksitauteihin ja siihen, että kaikki voi mennä hyvin ja suunnitellusti. Piirroskuva kertoo selkeästi,

kuinka tulee toimia, jos ehkäisyä ei ole käytetty tai se epäonnistuu. Vaikka kaavio ei kerro kuinka esimerkiksi seksitaudit tarttuvat, antaa se lukijalle selkeän kuvan eri tilanteista, jotka voivat seurata seksin – tässä tapauksessa heteronormatiivisen seksin – harrastamisesta.

Kaavion jälkeen luku siirtyy kertomaan tarkemmin seksitaudeista ja raskaudesta. Seksitaudit on lajiteltu virustauteihin (kondylooma, sukuelinherpes, HIV) ja bakteeriperäisiin tauteihin (klamydia, tippuri, kuppa). Bakteeriperäisten tautien kerrotaan olevan parannettavissa, kun taas virusperäisille taudeille ei ole toistaiseksi löydetty parannusta, vain oireiden hoitokeinoja. Luvussa kerrotaan seksitautien tarttumisesta seuraavasti:

Sukupuolitauti tarttuu useimmiten yhdynnässä, mutta sen voi saada myös veren tai limakalvokontaktin kautta. (Kannas ym. 2014, 176.)

Seksitautien kerrotaan tarttuvan yhdynnässä, limakalvokontaktissa ja veren välityksellä. Tämä määritelmä on tarkempi kuin aiemmin luvussa *Lemmiskelyä vai seksiä* esitetty määritelmä, joka kertoi seksitautien voivan tarttua sukuelinten limakalvokontaktissa. Seksitautien tarttumista ei kuvailla tarkemmin, eikä oppikirja käy läpi erilaisia tilanteita, joissa seksitaudit voivat tarttua tai olla tarttumatta. Luku ei myöskään kerro, voiko esimerkiksi siemennesteestä tulla raskaaksi ilman yhdyntää, esimerkiksi sormien kautta vaginaan joutuessa.

Jos epäilee saaneensa seksitaudin, luku opastaa toimimaan näin:

Oireita sukupuolitaudista on turha jäädä odottelemaan, vaan sitä epäillessään on tärkeää hakeutua omalle terveysasemalle tai sukupuolitautien poliklinikalle tutkimuksiin. (Kannas ym. 2014, 176.)

Luvussa huomautetaan, että tartunnat voivat olla täysin oireettomia, mutta niillä voi olla vakavia seurauksia, esimerkiksi munatorvien tukkeutuminen tai lantionpohjan tulehdus. Luku kertoo, että suojelemalla itseään sukupuolitaudeilta suojelee samalla omaa hedelmällisyyttään ”eli mahdollisuutta tulla raskaaksi toivotusti” (2014, 176). Hedelmällisyys näyttäytyy näin vain naisten näkökulmasta, jättäen miehet tarkastelun ulkopuolelle.

Seksitaudeista luku siirtyy käsittelemään raskautta. Raskauden alkamista käsitellään seuraavasti:

Jokaisesta, myös ensimmäisestä, yhdynnästä voi tulla raskaaksi. Raskaustestiin voi mennä kouluterveydenhoitajalle tai oman alueen terveydenhoitajalle. Raskaustestin voi myös ostaa kaupasta tai apteekista ja tehdä sen itse. (Kannas ym. 2014, 177.)

Uskomusta, ettei raskaaksi voisi tulla ensimmäisestä yhdynnästä, käsitellään luvussa jo aiemminkin. Voitaneen olettaa, että käsitys ensimmäisen yhdyntäkerran turvallisuudesta on melko

yleinen, koska jo ensimmäisen seksikerran riskejä on haluttu korostaa. On kiinnostavaa, että vaikka aiemmin Navigaattori esitti yhdynnän voivan olla joko hetero- tai ei-heteroseksuaalista, raskaudesta puhuttaessa yhdyntä merkitseekin vain heteroseksuaalista yhdyntää. Voidaan ajatella, että oppikirja olettaa nuorten mieltävän raskauteen johtavan yhdynnän juuri naisen ja miehen väliseksi. On kuitenkin huomioitava, että vaikka yhdyntä määritellään Navigaattorissa sekä hetero- että ei-heteroseksuaaliseksi, oppikirja käsittelee lopulta vain heteroseksuaalista, heteronormatiivista yhdyntää. Vaikka Navigaattori pyrkii kautta linjan korostamaan seksuaalisen kokemuksen monimuotoisuutta, sen käyttämät määritelmät paljastavat käytännön tason heteronormatiivisen tausta-ajatuksen. Heteronormatiivisuus ilmenee esimerkiksi siten, että käytäntöä esitellessä yhdyntä esitellään ainoastaan heteronormatiivisena penetraationa ja seksitautien ehkäisyssä otetaan huomioon vain peniksen suojaaminen kondomilla.

Navigaattorissa on luettavissa tavoite korostaa seksuaalisuuden ja seksin kokemusten monimuotoisuutta. Tähän sisältyy myös ymmärrys siitä, etteivät seksuaalisuus ja seksi välttämättä kiinnosta kaikkia lainkaan. Seksin moninaisuuden ymmärtäminen jatkaa luontevasti Navigaattorin linjaa, jossa myös seksuaalisuus ja sukupuoli nähdään moninaisina ilmiöinä. Seksuaalisuutta ja seksiin liittyviä kysymyksiä kannustetaan pohtimaan, ja erityisesti ensimmäistä kertaa ja ehkäisyä pidetään tärkeinä aiheina, joista tulee pystyä kommunikoimaan potentiaalisten kumppaneiden kanssa. Navigaattori opastaa riskien ennaltaehkäisyyn, mutta kertoo myös kuinka toimia, jos ehkäisy on pettänyt tai sitä ei ole käytetty lainkaan.

Navigaattorissa voidaan nähdä pyrkimys moninaisuuden kuvaamiseen myös sanavalinnoissa, joskin tiettyjen sanojen suhteen kirja vaihtelee vanhempien ja uudempien käsitteiden välillä. Osittain käsitteet vaihtelevat myös sen mukaan, millaisissa yhteyksissä niitä käytetään. Siinä missä seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevässä luvussa Navigaattori käytti esimerkeissään sanaa sukuelin, konkreettisemmän materiaalin myötä kirjassa siirryttiin käyttämään sanaa sukupuolielin. Oppikirjan käytäntö vaihtelee myös seksitaudin ja sukupuolitaudin käsitteiden välillä; sukupuolitauteja käytetään ehkäisystä tarkemmin kertovissa luvuissa, kun taas seksitautia käytetään abstraktimmalla tasolla olevissa luvuissa.

Ongelmakohdiksi Navigaattorissa nousevat ehkäisykeinojen vähäinen esittely, tiettyjen seksin harrastamisen tapojen puuttuminen ja täten tiettyjen seksitautien tarttumisen tapojen esittely. Navigaattori esittää seksitautien tarttuvan limakalvokontaktissa, muttei missään vaiheessa kerro,

mitä limakalvot ovat tai missä kaikkialla kehossa niitä on. Lukija voi pyrkiä itse päättämään limakalvojen sijainteja muun muassa siitä, että Navigaattori kertoo seksitautien voivan tarttua yhdynnässä ja suuseksissä. Maininta suuseksistä on kuitenkin eri kohdassa oppikirjaa kuin varsinainen ehkäisystä kertova luku, jolloin asia saattaa jo olla unohtunut. On myös erikoista, että suuseksissä kehoitetaan käyttämään kondomia, mutta kirja ei selitä, kuinka kondomia voidaan käyttää vaginaa suulla hyväiltäessä.

Navigaattori ei mainitse seksitautien tarttumisen suhteen myöskään anaaliyhdyntää, sormin hyväilyä tai seksivälineitä, joiden kautta seksitaudit voivat tarttua. Voidaan kenties ajatella, että oppikirja on valinnut seksuaalisuuden toteuttamisen tavoista vain aivan yleisimmät ja jättänyt muut pois esimerkiksi luvussa 3.1 esitellyn normatiivisen heteroseksuaalisuuden säädylisyyden ajatusta noudattaen. Ottaen huomioon Navigaattorin moninaisuutta korostavan linjan seksuaalisuutta ja sukupuolta käsiteltäessä, on melko yllättävää huomata, että ei-heteronormatiivista seksiä koskevaa ehkäisytieta löytyy oppikirjasta todella vähän. Yksinkertaisuudessaan Navigaattorin tarjoama ehkäisytieta koskee vain heteronormatiivista yhdyntää tai peniksen suojaamista kondomilla suuseksissä.

5.2.2 Voimaa

Voimaa-oppikirja (2014) on jakanut seksiä ja ehkäisyä koskevat asiat lukuihin *Monimuotoinen seksi* (136-139), *Ehkäisyä alusta alkaen* (140-143) *Tiedosta ja torju seksitaudit* (144-147) ja *Raskaus yllättää* (148-151). Kaikki luvut sisältyvät asiakokonaisuuteen *IV Kasvu ja seksuaalisuus*, jonka alaosiin *Vastuuta läheisyyteen* ne kuuluvat. Yhteensä aiheita käsitellään 16 sivulla.

”Yhdessä valmistautuen kohti ensimmäistä kertaa”

Voimaa-oppikirjassa luku *Monimuotoinen seksi* (136-139) aloittaa seksuaalikasvatuksen osuuden määrittelemällä seksiä ja erilaisia seksin muotoja. Luku määrittelee seksin seuraavasti:

Seksi on osa seksuaalisuutta. Se on seksuaalisuuden toteuttamista ajatuksin, sanoin ja teoin. Se on toimintaa, joka tavoittelee hyvänolon tunnetta, nautintoa ja seksuaalista kiihottumista. Ne voi saavuttaa yksin tai yhdessä toisen ihmisen kanssa. (Hannukkala ym. 2014, 139.)

Kuten Navigaattori, myös Voimaa määrittelee seksin moninaiseksi toiminnaksi, jota voi harjoittaa joko yksin tai toisen ihmisen kanssa. Molemmat oppikirjat korostavat, ettei seksin tarvitse olla fyysistä, vaan sitä voi toteuttaa myös ajatusten tai sanojen tasolla. Luku esittelee muutamia seksin

fyysisiä muotoja, joita ovat turvaseksi, hyväilyseksi eli petting, yhdyntä ja masturbaatio.

Turvaseksin luku määrittelee näin:

Turvallinen olo lisää läheisyydestä ja seksistä nauttimista. **Turvaseksissä** kunnioitetaan ja arvostetaan omaa ja kumppanin turvallisuutta ja terveyttä. Turvaseksi on vastuullista toimintaa, jossa molemmat haluavat suojautua seksitaudeilta ja raskaudelta. Esimerkiksi kondomin käytöllä ehkäistään kehon eritteiden pääsy kumppanin limakalvolle ja suojellaan terveyttä. (Hannukkala ym. 2014, 137.)

Määritelmä poikkeaa hieman Navigaattorissa esitetystä, sillä siinä turvaseksi yhdistetään erityisesti seksiin, josta ei jää negatiivisia tunteita. Voimaa-oppikirjan määrittelyssä tunteista korostuu ennen kaikkea turvan tunne ja vastuu toiminnasta. Navigaattori mainitsee turvaseksin yhteydessä kaksoisehkäisyn ja ehkäisyn suuseksissä, Voimaa mainitsee ylipäättään kondomin käytön. Kondomin käyttöä ei perustella vain limakalvokontaktin välttämiseksi, vaan myös eritteiden pääsyn estämiseksi limakalvoille. Turvaseksin määrittely oppikirjassa heteronormatiiviseksi, sillä siinä oletetaan raskauden olevan seksin mahdollinen seuraus.

Voimaa määrittelee seksiä turvaseksin lisäksi hyväilyseksinä eli pettinginä ja yhdyntänä.

Voimaa määrittelee pettingin seuraavasti:

Hyväilyseksi eli **petting** on kumppanin vartalon koskettelua, jonka avulla opitaan nauttimaan yhteisestä läheisyydestä, kiihottumisesta ja seksuaalisen nautinnon jakamisesta. (Hannukkala ym. 2014, 138.)

Käsite on melko yleisluontoinen, eikä pettingiä avata koskettelua tai hyväilyä tarkemmin. Pettingin määrittelystä jää kuitenkin kuva siitä, että petting on ikään kuin yhdynnän esiaste, ”opettelu” yhdyntään. Luvussa määritelläänkin tarkemmin vain yhdyntä, jonka oppikirja esittelee heteroseksuaalisena penetraationa:

Heteroseksuaalisessa **yhdynnässä** miehen jäykistynyt siitin viedään naisen emättimeen. Yhdyntä on tapa osoittaa ja saada hellyyttä ja rakkautta, mutta se vaatii täydellistä luottamusta. (Hannukkala ym. 2014, 138.)

Vaikka luku esittää myös, että ”seksi olisi kuitenkin kovin yksitoikkoista, jos se rajoittuisi vain yhdyntään”, jää kuva yhdynnästä eräänlaisena seksin ja kumppanien välisen luottamuksen huipentumana heteronormatiiviseksi (Hannukkala ym. 2014, 138). Voimaa ei määritä seksiä pelkästään yhdynnäksi, joskaan pettingiä lukuun ottamatta muita kumppanin kanssa harjoitettavia seksin muotoja ei esitellä, eikä pettingin käsitettä avata samassa määrin kuin vaginaalista penetraatiota. Tämänkaltaisten valintojen voidaan nähdä korostavan heteronormatiivisen seksin merkitystä, sillä se on ainoa seksin muoto, josta kerrotaan tarkemmin. Määritelmä korostaa myös penetraatio- ja peniskeskeistä näkemystä seksistä.

Seuraava luku, *Ehkäisyä alusta alkaen* (140-143), käsittelee seksiä, ensimmäistä kertaa ja ehkäisyn muotoja. Ensimmäinen kerta on määritelty luvussa yhdynnäksi, joka esitetään ikään kuin seksuaalisen kokemuksen huipentumana tai viimeisenä askeleena:

Kun kumppanit tuntevat toisensa hyvin, rakastavat toisiaan ja ovat saavuttaneet toistensa luottamuksen, he saattavat rohkaistua etenemään seksissä yhdyntään. (Hannukkala ym. 2014, 140.)

Yhdyntä on tässäkin yhteydessä määritelty tarkoittamaan juuri heteronormatiivista yhdyntää, sillä sitä määritellään seuraavasti:

Ensimmäinen yhdyntäkerta usein pelottaa ja jännittää. [...] Hyvin tavallista on, että tytöt ja naiset pelkäävät kipua, pojat ja miehet taas erektion loppumista. (Hannukkala ym. 2014, 120.)

Voimaa lukee seksiin kuuluvaksi myös esileikin, mutta se esitetään tässä luvussa ennen kaikkea askeleena heteronormatiiviseen yhdyntään:

Ennen yhdyntää on tärkeää olla lähekkäin aikaisemmin nautintoa tuottaneella tavalla, kuten halaten, hyväillen vaatteiden päältä ja alta, suudellen, tutkien toistensa vartaloita ja aistien kosketuksen miellyttävyyttä. Tätä kutsutaan **esileikiksi**. Se kuuluu rakasteluun, ja sen tarkoitus on kiihottaa kumppaneita.

Kiihottumisen seurauksena emättimen limakalvo kostuu ja siitin jäykistyy, jolloin siittimen työntyminen emättimeen onnistuu useimmiten ilman kipua. (Hannukkala ym. 2014, 140.)

Luku antaa kuvan esileikistä yhdyntään johtavana toimintana, jonka voi ymmärtää tapahtuvan heterokumppaneiden kesken, kuten luvussa esitetyn yhdynnänkin. Esileikkiä käsitellään tässä luvussa siis samaan tapaan kuin hyväilyseksiä aikaisemmassa luvussa. Heteronormatiivista vaikutelmaa korostaa ainoa sivulla oleva kuva, jossa mies ja nainen halaavat toisiaan. Tässä kohtaa Voimaa mainitsee myös rakastelun, jonka lukija voi ymmärtää tarkoittavan sekä esileikkiä että yhdyntää, vaikkei käsitettä suoraan määritellä oppikirjassa.

Luvussa esitellään myös ehkäisyvälineitä sekä mahdollisuutta, että ne eivät toimi toivotulla tavalla.

Ehkäisyn tärkeyttä Voimaa perustelee seuraavasti:

Hyvässä parisuhteessa **molemmilla on vastuu** niin seksitaudeilta kuin raskaudelta suojautumisessa. Se on tärkeää sekä oman että kumppanin hyvinvoinnin kannalta. (Hannukkala ym. 2014, 141.)

Ehkäisyn kerrotaan olevan hyvinvoinnin kannalta tärkeä asia, josta molemmilla seksiä harrastavilla tahoilla on vastuu. On huomattava, että määrittely olettaa raskauden olevan mahdollisuus parisuhteessa, jolloin parisuhde määrittyy oletusarvoisesti heteroseksuaaliseksi.

Voimaa jakaa ehkäisyvälineet kahteen eri kategoriaan: ”estemenetelmiin”, joista luku esittelee kondomin ja ”hormonaalisiin menetelmiin”, joista esitellään ehkäisytabletti, ehkäisykannus ja ehkäisyrenkas (Hannukkala ym. 2014, 141). Erilaisia ehkäisyvälineitä esitellään luvussa vain neljä, kun esimerkiksi Navigaattori esitteli 12 eri ehkäisykeinoa. On tosin huomattava, että Voimaa esittelee juuri ”nuorille soveltuvia raskauden ehkäisymenetelmiä” (Hannukkala ym. 2014, 141), ja kertoo niistä yksityiskohtaisemmin kuin Navigaattori. Ehkäisyvälineitä esitellään taulukossa, jossa kerrotaan niiden ehkäisytyyppi, ehkäisyteho, hinta-arvio ja plussat ja miinukset -listaus. Voimaa mainitsee luvussa myös kaksoisehkäisy, eli kondomin ja hormonaalisen ehkäisyn yhdistelmän.

Taulukon lisäksi ehkäisyvälineistä kerrotaan myös luvun leipätekstissä. Ehkäisyä käsitellään sekä seksitautien että raskauden ehkäisyn osalta, joita kuvataan seuraavasti:

Kondomi on ainoa keino suojautua seksitaudeilta. **Raskauden ehkäisymenetelmiä** sen sijaan on useita. Raskauden ehkäiseminen kuuluu jokaiseen seksikontaktiin naisen ja miehen välillä, koska nainen voi tulla raskaaksi jo ensimmäisessä yhdynnässä. (Hannukkala ym. 2014, 140.)

Luku määrittää raskauden ehkäisyn olevan naisen ja miehen välinen asia jokaisessa seksikontaktissa, jolloin luku tulee myös määritelleeksi jokaisen naisen ja miehen välisen seksikontaktin sisältävän vaginaalisen penetraation, vahvistaen kuvaa heteronormatiivisesta seksistä.

Luku kertoo hormonaalisten ehkäisymenetelmien käytöstä sanallisesti, ja kondomin käytöstä on luvussa sanallinen selitys ja piirretty käyttöopas. Vaikka edellisen sivun taulukossa kondomi esitettiin vain miehen ehkäisykeinoksi, tekstiosassa mainitaan myös naisten kondomit. Tekstiosiossa käsitellään myös ehkäisyn pettämistä, joskin tässä luvussa sitä käsitellään vain jälkiehkäisytablettien osalta. Kaksi seuraavaa lukua käsittelevät kuitenkin yksityiskohtaisemmin sekä seksitauteja että raskautta, joten tarkempien näitä koskevien toimenpiteiden voi olettaa löytyvän niistä.

Pääosin luvun ehkäisyvälineiden esittely on selkeä ja informatiivinen, mutta osa luvussa esitetystä tiedosta tuntuu hieman ristiriitaiselta tai jopa virheelliseltä. Esimerkiksi sekä kondomien että hormonaalisen ehkäisyn myönteisiksi puoliksi katsotaan se, että niitä on ”helppo hankkia kaupasta ja apteekista” (Hannukkala ym. 2014, 141), mikä ei kaupan osalta pidä paikkaansa hormonaalisen ehkäisyn suhteen. Voidaan myös kyseenalaistaa, onko lääkärin tai terveydenhoitajan luona käyminen ja reseptin hankkiminen verrattavissa helppoudessaan kondomin ostamiseen.

Kondomin esittelyn yhteydessä sen myönteiseksi puoleksi on puolestaan laskettu sen olevan ”miehen ehkäisymenetelmä”, mikä voi antaa kuvan siitä, että kondomien käyttö ja hankkiminen olisi vain miehen vastuulla, tai että kondomia voisivat ylipäänsä käyttää vain miehet. Luvun tekstiosiossa ehkäisy esitetään kuitenkin korostetusti molempien osapuolten vastuulla olevana asiana, mikä voi luoda ristiriitaisen vaikutelman esimerkiksi juuri kondomin käytöstä.

Voimaa käsittelee seksitauteja luvussa *Tiedosta ja torju seksitaudit* (144-147). Luku kertoo seksitautien tarttumisesta, oireista, näytteiden otosta ja seksitautien hoidosta kattavasti. Luku aloittaa selittämällä mitä seksitaudit ovat:

Seksitaudit eli **sukupuolitaudit** ovat tartuntatauteja, jotka aiheuttavat tulehduksia. Yleisimmät seksitaudit Suomessa ovat klamydia, kondylooma, sukuelinherpes, tippuri, kuppa ja hiv. Jos toisella kumppanista on tartunta, jokaiseen seksikontaktiin liittyy riski saada seksitauti. (Hannukkala ym. 2014, 144.)

Seksitautien kerrotaan olevan nimensä mukaisesti seksin kautta tarttuvia tauteja. Seksitautien tarttumista selitetään luvussa tarkasti:

Seksitaudit tarttuvat **suojaamattomassa seksissä**. Tartunnan voi saada, kun limakalvot koskettavat toisiaan tai kun eritteet, kuten sperma, sylki tai lima, joutuvat limakalvolle. Taudinaiheuttajat viihtyvät myös muilla limakalvoilla, ja siksi tartunnan voi saada suojaamattomasta suuseksistä. Seksitaudit voivat tarttua myös veren välityksellä esimerkiksi käytetyistä huumeneuloista tai äidistä sikiöön synnytyksessä. (Hannukkala ym. 2014, 144.)

Voimaa selittää tautien tarttumista huomattavan selkeästi ja Navigaattoriin verrattuna tarkemmin. Seksitautien kerrotaan tarttuvan limakalvokontaktissa sekä sperman, syljen, veren ja liman välityksellä. Voimaa mainitsee myös suojaamattoman suuseksin voivan johtaa tartuntaan. Tarttumisteiksi mainitaan myös huumeneulat ja synnytys, joita Navigaattori ei maininnut.

Luku esittelee seksitautien oireita sekä niiden hoitomahdollisuuksia. Seksitaudit jaetaan luvussa bakteeriperäisiin tauteihin (klamydia, tippuri, kuppa) ja virusperäisiin tauteihin (sukuelinherpes, kondylooma, hiv-infektio, aids). Jokaisesta taudista kerrotaan tyypillisimpiä oireita, minkä lisäksi luvussa korostetaan, että seksitaudit voivat olla myös oireettomia. Luku jatkaakin kertomalla, kuinka toimia, jos epäilee saaneensa seksitautitartunnan:

Seksitautitartunnan voi saada selville ainoastaan käymällä testissä. Vastuuntuntoinen ihminen hakeutuu testiin välittömästi tartuntaa epäillessään tai oireita havaittuaan. [...] Testiin kannattaa mennä aina, jos on ollut suojaamattomassa yhdynnässä vieraan ihmisen kanssa. (Hannukkala ym. 2014, 146.)

Luku viestii seksitautitartuntojen testaamisen tärkeydestä ja selventää erikseen, että testejä on erilaisia ja taudit todetaan joko ”virtsaasta, verestä tai limakalvolta” (Hannukkala ym. 2014, 146). Seksitautitestejä kerrotaan tehtävän terveyskeskuksissa, nuoriso- ja ehkäisyneuvoloissa sekä sukupuolitautipoliklinikoilla. Testitulosten kerrotaan olevan luottamuksellisia, mikä voinee kannustaa nuoria käymään testeissä ilman pelkoa siitä, että vanhemmat saisivat tietää testeistä tai mahdollisista tartunnoista. Luku kuitenkin painottaa ehkäisyyn olevan aina taudin hoitoa helpompaa. Erikoisena voidaan pitää oppikirjan näkemystä siitä, että testeihin kannattaa mennä oltuaan suojaamattomassa yhdynnässä vieraan ihmisen kanssa, sillä seksitaudit voivat tarttua aivan yhtä hyvin niin tutuilta kuin vierailtakin kumppaneilta.

Luku *Raskaus yllättää* (148-151) käsittelee raskauden mahdollisuutta, erityisesti jos kyseessä on ei-toivottu- tai yllätysraskaus. Vaikka raskaus ei pääasiallisesti kuulu tämän tutkimuksen piiriin, nostan kuitenkin esiin joitakin tapoja, joilla seksiä ja ehkäisyä käsitellään luvussa, sillä nähdäkseni ne vaikuttavat koko kirjan yleiseen seksuaalikasvatuksen linjaan. Aluksi luku esittelee raskauden alkamista:

Jokaiseen naisen ja miehen väliseen yhdyntään liittyy mahdollisuus tulla raskaaksi. (Hannukkala ym. 2014, 148.)

Luku määrittää tässä vaiheessa raskauden naisen ja miehen välisen yhdynnän mahdolliseksi seuraamukseksi, ja erittelee täten yhdynnän olevan mahdollista myös muiden kuin naisen ja miehen välillä. Luvun tiivistelmä määrittää yhdynnän kuitenkin selkeästi heteroseksuaaliseksi:

Nainen voi tulla raskaaksi jokaisessa yhdynnässä. (Hannukkala ym. 2014, 151.)

Tässä yhdyntä määritellään pelkästään heteroseksuaaliseksi toiminnaksi, johon liittyy vaginaalinen penetraatio. Yhdynnän määrittely heteroseksuaaliseksi on Voimaa-oppikirjassa hyvin yleistä, ja vain muutamaa mainintaa lukuun ottamatta yhdyntä on oppikirjassa yhtä kuin heteronormatiivinen penetraatio. Vaikka yhdyntää kerrotaan olevan esimerkiksi ”heteroseksuaalista” (2014, 138) ja ”naisen ja miehen” välistä (2014, 148), ei muunlaisia yhdynnän mahdollisuuksia esitellä. Lisäksi oppikirja esittää esileikin ja pettingin ikään kuin askeleena kohti yhdyntää, mikä korostaa entisestään vaikutelmaa, että heteronormatiivinen penetraatio on seksin huipentuma. Kuten luvussa 3.1 esittelin, Myerson ja kumppanit (2007, 97) ovat huomanneet vain heteronormatiivisen penetraation näkemisen oikeana seksinä olevan erittäin tyyppillistä paitsi seksuaalisuutta koskevissa oppikirjoissa, myös yhteiskunnallisissa asenteissa.

Kokonaisuutena Voimaa-oppikirjan ehkäisy tiedon osuus on kattava ja selkeä. Seksitaudit, niiden tarttuminen sekä mahdolliset oireet että ehkäisy on selitetty helposti ymmärrettävästi. Seksitautitartuntojen yhteydessä käsitellään yhdyntää ja suuseksiä, mutta suuseksin yhteydessä tartunnoilta suojautumiseen neuvottiin vain peniksen hyväilyn osalta, kuten Navigaattorissakin. Kuten Navigaattori, myöskään Voimaa ei käsitellyt seksitautien tarttumista anaaliseksiässä, sormin hyväillessä tai seksivälineitä käyttäessä. Voimaa käsitteli kuitenkin seksitautitartuntojen testausta, mikä voinee hälventää nuoren pelkoja tai epävarmuutta testeihin hakeutuessa. Vaikka oppikirjan tarjoama informaatio voidaan nähdä osin puutteellisena, on se seksitautien ja ehkäisy tiedon osalta kuitenkin huomattavasti monipuolisempaa ja tarkempaa kuin Navigaattorissa.

Vaikka Voimaa käyttää osin melko heteronormatiivista kieltä luvuissaan, ehkäisy tietoa koskevat luvut ovat tästä poikkeus. Seksitaudeista käytetään johdonmukaisesti tätä nimitystä, ja sukupuolitauteja käytetään vain kerran seksitauteja esittelevässä aloitusluvussa niiden vaihtoehtoisena nimenä. On myös huomattava, että vaikka oppikirjan kielenkäyttö on monessa kohtaa heteronormatiivista, käytetään kirjassa kuitenkin usein sanaa kumppani korvaamaan tyttö- tai poikaystävää. Kumppanin kaltaiset yksittäiset sanavalinnat eivät pysty yksin poistamaan tekstin asiasisällön heteronormatiivista luonnetta, mutta ne ovat askel sensitiivisemmän kielenkäytön suuntaan. Myös kirjan kuvitus korostaa sen heteronormatiivista luonnetta, sillä kaikki seksiä ja ehkäisy tietoa koskevilla luvuilla olevat kuvat ovat heteropareista, lukuun ottamatta kuvaa pojasta avaamassa kondomipakkausta ja kondomin käyttöä kuvaavaa piirrosta.

5.2.3 Vire

Viimeiseksi tarkastelen Vire-oppikirjan (2008) luomaa kuvaa seksistä ja ehkäisystä. Vire käsittelee seksin ja ehkäisyn teemoja luvuissa *Oikea hetki seksiin?* (160-164), *Raskauden ehkäisystä huolehdittava* (165-171) ja *Sukupuolitaudeilta voi välttyä* (172-176). Yhteensä aiheita käsitellään 17 sivulla.

”Rakastelu pohjautuu tunteisiin”

Luku *Oikea hetki seksiin?* (2014, 160-164) käsittelee seksiä ja erityisesti ensimmäistä seksikertaa. Vire käyttää seksuaalisista akteista sanoja seksi, yhdyntä ja rakastelu, joista rakastelua käytetään erityisesti ensimmäisen seksiä käsittelevän luvun alussa, kun aihepiiriin perehdytään ensi kertaa.

Rakastelu on parhaimmillaan ainutlaatuinen, vaikuttava ja herkkä kokemus, jonka tarkoitus on tuottaa hyvää mieltä, iloa ja nautintoa. Rakasteluun päätyminen on suuri päätös. Oikea aika on sitten, kun pystyt huomioimaan toisen tunteet, olet täysin varma omista tunteistasi ja pystyt ottamaan vastuun tilanteesta. Seksiin tai yhdyntään ei ikinä pidä suostua pelkästään kumppanin toivomuksesta tai panostuksesta. (Immonen yms. 2008, 160.)

Rakastelu esitetään merkittävänä kokemuksena, johon ei tule ryhtyä ennen kuin on varma itsestään ja siitä, että pystyy ottamaan vastuun tilanteesta. Vastuunottoa ja itsensä tuntemista kehoitetaan käyttämään rakastelun oikeaa ajankohtaa tunnustellessa – rakasteluun ei Vireen mukaan tule ryhtyä vain kumppania miellyttääkseen. On kiinnostavaa huomata, että jokainen oppikirjoista korostaa seksiin ryhtymisen olevan iso askel, ja kehottaa nuoria harkitsemaan tätä tarkasti.

Vire käyttää rakastelua yläkäsitteenä, jonka alle luetaan seksi ja yhdyntä. Rakastelua kuvataan seuraavasti:

Rakastelulla tarkoitetaan tilannetta, jossa kumppanit ovat intiimissä kanssakäymisessä toistensa kanssa. Rakasteluun liittyy tunteita ja se on parhaimmillaan kaunis, herkkä tilanne. Rakastellessa pyritään tuottamaan toiselle mielihyvää halauksin, suudelmin ja kosketuksin eri puolelle kehoa. Myös kosketukset sukuelimiin ovat merkittävä osa rakastelua. (Immonen yms. 2008, 161.)

Rakastelu nähdään sekä emotionaalisena että fyysisenä kanssakäymisenä, jossa tunteet ja fyysinen kosketus ovat läsnä. Vire erottaa rakastelun ja seksin toisistaan, esittäen seksin fyysisenä kanssakäymisenä.

Seksissä pyritään tuottamaan kumppanille fyysistä nautintoa, samoilla keinoilla. Rakasteluun ja seksiin voi liittyä myös yhdyntä, mutta se ei ole välttämätöntä. (Immonen yms. 2008, 161.)

Eronteko rakastelun, seksin ja yhdynnän välillä on Vireessä selkeä: seksi on fyysistä kanssakäymistä, rakastelussa on mukana myös emotionaalinen puoli ja yhdyntä on jotakin, joka voi sisältyä sekä rakasteluun että seksiin, muttei ole välttämättä osa kumpaakaan. Yhdyntää ei kuitenkaan vielä tässä kohtaa lukua määritellä tarkemmin.

Luku käsittelee myös ensimmäistä kertaa, jonka se määrittelee ensimmäiseksi yhdynnäksi.

Ensimmäinen yhdyntä on ainutlaatuinen tapahtuma. **Neitsyyden** menettämistä ei kannata kiirehtiä eikä tehdä hätiköidysti. (Immonen yms. 2008, 16.)

Vire ei vieläkaan tarkemmin määrittele, mitä yhdynnällä tarkoitetaan, vaan keskittyy neuvomaan nuorta oikean hetken löytämisessä ensimmäiselle kerralleen. Myöskään neitsyyttä ei määritellä, vaan lukijan oletetaan tietävän, mitä käsitteellä tarkoitetaan. Voidaan tulkita, ettei yhdyntää tai

neitsyyden käsitettä ole koettu tarpeelliseksi selittää, sillä lukijan oletetaan ymmärtävän sen tietyllä tavalla – kenties heteronormatiivisena penetraationa.

Oppikirjan varsinainen yhdynnän määrittely on monitulkintainen, sillä toisaalta se pakenee tarkkoja määrittelyitä, toisaalta taas vahvistaa heteronormia:

Yhdyntä on rakastelun vaihe, jossa sukuelimet ovat fyysisesti kosketuksissa toisiinsa. Yhdyntää edeltää esileikki. Sen tarkoituksena on saada kumppani oikeaan vireystilaan ja kiihottumaan. Kun molemmat kumppanit ovat halukkaita, voidaan rakastelu päättää yhdyntään. Yhdyntätapoja ja -asentoja on erilaisia.

Yhdynnässä mies työntää jäykistyneen peniksen naisen kostuneeseen emättimeen. (Immonen yms. 2008, 162.)

Ensimmäinen määritelmä ei näe yhdyntää hetero- tai ei-heteroseksuaalisena, vaan määrittää yhdynnän vain toimintana, jossa sukuelimet koskettavat toisiaan. Tämän jälkeen kirja kuitenkin siirtyy kuvailemaan yhdyntää konkreettisesti, jolloin esitetään vain heteronormatiivinen, vaginaalisen penetraation malli. Samalla tavoin yhdyntää käsittelevät myös Navigaattori ja Voimaa. On myös huomattava, että esileikin esittäminen yhdyntää edeltävänä osana luo helposti mielikuvan yhdynnästä, ja nimenomaan vaginaalisesta penetraatiosta, seksin tai rakastelun huipentumana. Myös Voimaa käsitteli esileikkiä samaan tapaan, määrittäen vaginaalisen penetraation seksin huipentumaksi. Navigaattori ei puolestaan käsitellyt esileikkiä lainkaan.

Rakastelun ja yhdynnän lisäksi Vire käsittelee esileikkiä, pettingiä ja masturbaatiota. Rakastelua kuvataan tarkemmin erilaisten fyysisten kanssakäymistilanteiden avulla. Rakastelun kerrotaan olevan vaihteleva tilanne, joka voi olla saman kumppanin kanssa eri kerroilla erilaista. Erilaisia tilanteita kuvataan seuraavasti:

Rakastelutilanteita on hyvin erilaisia: hellistä rauhallisista nopeisiin ja kiihkeisiin hetkiin. Samalla tavalla joskus rakasteluun kuuluu pelkästään **pettingiä**, joskus taas **esileikkiä**, pettingiä ja yhdyntä. (Immonen yms. 2008, 162.)

Eri käsitteitä avataan vielä tarkemmin:

Intiimeistä hyväilyistä käytetään nimitystä petting. Sen avulla voidaan tuottaa kumppanille orgasmi tai se voi olla esileikkiä varsinaiseen yhdyntään. Pettingin lisäksi esileikkinä voivat toimia suudelmat, hellät kosketukset, katseet tai keskustelu. (Immonen yms. 2008, 162.)

Vaikka Vire ei ilmaise asiaa konkreettisesti, lukija voi ymmärtää pettingillä tarkoitettavan joko erogeenisiin alueisiin tai genitaaleihin kohdistuvia hyväilyjä, kun taas esileikiksi määritellään selkeämmin sekä petting että muut kosketukset, suudelmat, katseet ja keskustelu. ”Varsinainen yhdyntä” näyttäytyy Vireessä rakastelun viimeisenä vaiheena, jota esileikki ja petting edeltävät.

Koska Vire käsittelee yhdyntää konkreettisesti vain heteronormatiivisen seksin näkökulmasta, voidaan olettaa, että myös varsinaisella yhdynnällä viitataan tähän, ja vaginaalinen penetraatio näyttäytyy täten rakastelun huipentumana.

Vire pyrkii vakuuttamaan nuoria siitä, etteivät läheskään kaikki heidän ikäisensä (yläkoulussa tyypillisesti 13-15 -vuotiaat) ole vielä harrastaneet seksiä esittämällä Stakesin kouluterveyskyselyjen¹⁸ vastauksia. Tilasto kertoo kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista 22 prosenttia tyttöistä ja 21 prosenttia pojista olleen yhdynnässä, kun vastaavasti lukion ensimmäisellä ja toisella luokalla vastaavat prosenttiosuudet ovat 43 prosenttia tytöillä ja 35 prosenttia pojilla. (Kouluterveyskysely, 2008.) Tilastotieto toimii tehokkaana faktuaalistamisen strategiana ja sitä voidaan täten käyttää faktuaalistamaan tietoa, joka muutoin olisi ristiriidassa nuoren oletuksien tai hänen kaveripiirinsä suhteen. Tilastot antavat nuorelle mahdollisuuden tarkastella tilannetta itseään ja tuttavapiiriään laajemmassa kuvassa, sillä se kertoo keskimääräisen valtakunnallisen tilanteen, kun taas tuttavapiirissä tilanne saattaa olla hyvinkin erilainen.

Seksin, rakastelun ja yhdynnän määrittelystä Vire siirtyy käsittelemään raskauden ehkäisyä luvussa *Raskauden ehkäisystä huolehdittava* (165-171). Vaikka luku käsittelee otsikkonsa perusteella vain raskautta, käsitellään siinä kuitenkin myös seksitautien ehkäisyä koskevia asioita. Varsinainen seksitauteja koskeva luku, *Sukupuolitaudeilta voi välttyä* (172-176), kertoo tartuntatavoista kuitenkin laajemmin, minkä lisäksi luku esittelee seksitauteja ja antaa tietoa niiden oireista, hoidosta sekä niiden levinneisyydestä ja yleisyydestä.

Luku kertoo ehkäisystä yleisellä tasolla seuraavasti:

Ehkäisystä on hyvä keskustella jo etukäteen. Asiasta puhuminen osoittaa valmiutta yhdyntään ja siitä huolehtiminen on molempien yhteinen tehtävä. (Immonen yms. 2008, 165.)

Ehkäisystä keskustelu ja huolehtiminen esitetään osana kypsää käytöstä, jonka katsotaan kertovan yksilön valmiudesta harrastaa seksiä. Ehkäisyä käsitellään tässä luvussa ennen kaikkea raskauden ehkäisyn näkökulmasta, josta kerrotaan seuraavasti:

Raskautta voi ehkäistä monilla eri tavoilla. Yleensä nuorille sopivat parhaiten kondomi ja ehkäisypillerit. Paras ehkäisymenetelmä nuorilla on kaksoisehkäisy, jolloin kondomin ohella käytetään hormonaalista ehkäisyä. (Immonen yms. 2008, 165.)

¹⁸ Kouluterveyskyselyjen tulokset: <https://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/vaestotutkimukset/kouluterveyskysely/tulokset>. Viitattu 1.11.2016.

Vire esittelee kondomin ja ehkäisypillerit nuorille parhaiten sopivaksi ehkäisymenetelmäksi ja suosittelee näiden käyttöä yhdessä kaksoisehkäisyinä. Luku esittelee kuitenkin laajasti muitakin ehkäisykeinoja: hormonaalisista ehkäisykeinoista esitellään yhdistelmäehkäisypillerit, minipillerit, ehkäisykapseli sekä ehkäisyrengas ja -laastari, joiden lisäksi esitellään kondomi sekä hormoni- ja kuparikierukka. Lisäksi kemiallisista ehkäisyvälineistä mainitaan geelit, vaahdot, voiteet sekä puikot, mutta näiden käyttöä ei esitellä tarkemmin. Vire esittelee yhtä useaa ehkäisymenetelmää kuin Navigaattori, mutta kertoo niistä yleisellä tasolla enemmän. Vireen suositellessa kaksoisehkäisyä nuorten parhaaksi ehkäisymenetelmäksi määrittää se samalla nuorten suhteet heteroseksuaalisiksi, sillä kaksoisehkäisyyn sisältyy sekä ajatus raskauden että seksitautien ehkäisystä.

Luku esittelee joitakin ehkäisymenetelmiä tarkemmin. Kondomin käyttöä esitellään sekä piirroskuvin että tekstissä. Luku kuvailee kondomin käyttöä ja hankintaa seuraavasti:

Kondomi on kuminen ”huppu”, joka asetetaan jäykistyneen peniksen päälle ennen yhdyntä. Näin se estää siittiöiden pääsemisen naisen sukuelimiin. [...] Se on ainoa ehkäisyväline, joka suojaa myös sukupuolitaudeilta. Siksi sitä tulisikin käyttää aina, kun on yhdynnässä. Kondomia tulee käyttää myös suu- ja anaaliseksiin yhteydessä. (Immonen yms. 2008, 165.)

Kondomeja voi ostaa kaupoista, kioskeista, apteekeista ja kondomiautomaateista ravintoloiden vessoista. Kondomeja tulisi säilyttää alkuperäisessä pakkauksessa, huoneenlämmössä ja paikassa, jossa ne eivät altistu hankaukselle. (Immonen yms. 2008, 166.)

Kondomia esitellään peniksen päällä käytettävänä ehkäisymenetelmänä, joka suojaa sekä raskaudelta että seksitaudeilta. Luvussa mainitaan myös naisten kondomit ja kumiallergiikoille sopivat lateksittomat kondomit. On kiinnostavaa huomata, että kondomin käytöstä kerrottaessa yhdyntä määritellään jälleen heteronormatiiviseksi penetraatioksi. Luku kertoo kuitenkin myös, että kondomia tulee käyttää sekä anaali- että suuseksin yhteydessä. Kuten toisissa oppikirjoissa, myös Vireessä kondomin käyttö suuseksin yhteydessä jää koskemaan vain peniksen hyväilyä, sillä vaginan suojaamista kondomin avulla ei käsitellä. Vire on oppikirjoista ainoa, joka mainitsee anaaliseksiin.

Hormonaalisista ehkäisymenetelmistä kerrotaan luvussa puolestaan seuraavasti:

Hormonaalisista ehkäisymenetelmistä nuoret tytöt käyttävät eniten **yhdistelmäehkäisypillereitä**. [...] Pillereiden tapaan toimivia hormonaalisia ehkäisymenetelmiä ovat myös emättimeen laitettava **ehkäisyrengas** ja ihoon kiinnitettävä **ehkäisylaastari**. (Immonen yms. 2008, 166.)

Hormonaalisten ehkäisymenetelmien kerrotaan olevan tyttöjen käyttämä ehkäisymenetelmä.

Luku kertoo hormonaalisten ehkäisymenetelmien käytöstä ja toimintaperiaatteista myös laajemmin. Luvussa esitellään myös jälkiehkäisytabletti, joskin painottaen, etteivät jälkiehkäisytabletit ole varsinainen ehkäisykeino. Vire painottaa myös, että keskeytetty yhdyntä tai kuukautiskierron mukaan yhdyntöjen rytmittäminen eli niin kutsutut varmat päivät eivät ole ehkäisykeinoja, sillä kumpikaan niistä ei tosiasiassa suojaa raskaudelta.

Luku käsittelee jonkin verran myös seksitautien tarttumista ja niiltä suojautumista. Seksitautien tarttumista ja niiltä suojautumista kuvataan seuraavasti:

Vain oikein ja riittävän **ajossa asetettu** kondomi ehkäisee raskautta ja suojaa sukupuolitaudeilta. Kondomi tulee asettaa paikalleen ennen kuin penis edes koskettaa naisen sukuelimiä. Jos sukuelinten limakalvot koskettavat toisiaan ilman kondomia, sukupuolitautilien tarttuminen on mahdollista. (Immonen yms. 2008, 165.)

Sukupuolitautilien kerrotaan tarttuvan limakalvojen kosketuksessa, tosin tässä yhteydessä luku mainitsee vain sukuelinten limakalvot. Luvun aiemmasta kehotuksesta käyttää kondomia myös suuseksissä voidaan kuitenkin päätellä, että seksitaudit tarttuvat myös muussa kuin genitaalisen limakalvokontaktissa, esimerkiksi juuri genitaalisen ja suun limakalvojen kosketuksessa. On kiinnostavaa huomata, että vaikka Vire käsittelee sukupuolitaudeilta suojautumista heteronormatiivisessa yhdynnässä, anaaliseksiä ja peniksen hyväilyssä suulla, edustavat konkreettiset esimerkit kuitenkin aina vain heteronormatiivista penetraatiota.

Voimaa käyttää myös tässä luvussa tilastotietoa, joka on lainattu Stakesin vuoden 2008 Kouluterveyskyselystä. Tilastot kertovat muun muassa kondomeihin liittyvistä asenteista, ehkäisytablettien yleisyydestä yläkoulussa ja lukiossa sekä ehkäisyvälineiden ja jälkiehkäisytablettien käytöstä. Kiinnostavaksi havainnoiksi nousevat muun muassa viimeisimmässä yhdynnässä käytetyn ehkäisyvälineen käyttöä kuvaava ympyrädiagrammi, josta selviää, että jopa 18 prosenttia nuorista ei käyttänyt lainkaan ehkäisyä viimeisimmässä yhdynnässään. Ehkäisytabletteja käytti 14 prosenttia, e-tabletteja ja kondomia 8 prosenttia ja kondomia yhteensä 58 prosenttia. Lisäksi jotakin muuta ehkäisymenetelmää käytti kaksi prosenttia. E-tabletteja voidaan käyttää ainoana ehkäisykeinona, jos molemmat kumppanit ovat testanneet seksitautien mahdollisuuden tai ovat toistensa ensimmäiset kumppanit, mutta tämä ei aina toteudu käytännössä. Teoriassa siis jopa 34 prosenttia nuorista voisi saada seksitaudin viimeisimmästä yhdynnästään (mukaan luettuna ehkäisyä käyttämättömät, vain e-tabletteja käyttävät ja jotakin muuta ehkäisykeinoa käyttävät). Käytännössä on kuitenkin mahdotonta tietää,

kuuluuko mitään ehkäisyä käyttämättömien joukkoon esimerkiksi tyttö- tai poikapareja, joilla ei ole tarvetta minkäänlaiselle ehkäisylle esimerkiksi siitä syystä, että he ovat toistensa ensimmäiset kumppanit tai molemmat ovat testanneet seksitautien mahdollisuuden. Tilaston tulkinta on tässä mielessä haasteellista, ja on mahdotonta tietää, kuinka suuri osa nuorista on todella ollut vailla joko raskauden ja/tai seksitautien ehkäisyä viimeisimmässä yhdynnässään.

Vireen viimeinen seksuaalikasvatusta käsittelevä luku, *Sukupuolitaudeilta voi välttyä* (172-176), käsittelee seksitauteja ja niiden tarttumista tarkemmin. Luvussa käydään läpi eri seksitauteja, niiden aiheuttajia ja tarttumista sekä niiden yleisyyttä Suomessa, minkä lisäksi kerrotaan kuinka toimia, jos epäilee seksitautitartuntaa itsellä. Edellisessä luvussa seksitautien kerrottiin tarttuvan (genitaalien) limakalvojen välisessä kosketuksessa, ja *Sukupuolitaudeilta voi välttyä* tarkentaa informaatiota seuraavasti:

Sukupuolitaudit tarttuvat limakalvokontaktissa tai veriteitse. Limakalvokontakti tapahtuu suojaamattomassa sukupuoliyhteydessä, myös suu- ja anaaliseksiässä. (Immonen yms. 2008, 172.)

Luku tarkentaa, että seksitaudit voivat tarttua limakalvokontaktin lisäksi myös veriteitse, ja toistaa vielä, että seksitaudit voivat tarttua paitsi vaginaalisessa penetraatiossa, myös suu- ja anaaliseksiässä. Luku kumoaa myös joitakin myyttejä seksitautien tarttumisesta:

Sukupuolitaudit eivät tartu saunan lauteilta, WC-istuimesta tai suudeltaessa. (Immonen yms. 2008, 165.)

Vire on oppikirjoista ainoa, joka mainitsee suutelemisen seksitautien yhteydessä. Mainintaa voidaan pitää seksitautien tarttumista selventävänä, sillä oppikirjat puhuvat tautien tarttumisesta sekä sukuelinten, eritteiden että limakalvojen välityksellä. Lisäksi luvussa muistutetaan, että ainoa tapa suojautua seksitaudeilta on käyttää kondomia.

Seuraavaksi luku siirtyy esittelemään eri seksitauteja ja niiden taudinaiheuttajia. Eri taudit on listattu niiden yleisyyden Suomessa mukaan¹⁹, eikä niitä ole suoraan jaoteltu esimerkiksi bakteeri- ja virusperäisiin tauteihin, kuten Navigaattori ja Voimaa tekevät. Esitellyt taudit ovat niiden listaamisjärjestyksessä seuraavat: visvasyyli eli kondylooma, klamydia, sukupuolielinherpes, hepatiitti B, tippuri, HIV/AIDS ja kuppa.

Hepatiitti B:n lukeminen seksitaudiksi poikkeaa toisista oppikirjoista, joissa hepatiitti B:tä ei ole määritelty seksitaudiksi. Tautien aiheuttajat on Vireessä selvitetty tarkemmin kuin Navigaattori- tai

¹⁹ Vire-oppikirja käyttää tässä lähteenään KTL:n (nyk. THL) tilastoa vuodelta 2007.

Voimaa-oppikirjoissa: esimerkiksi visvasyyllän aiheuttajan kerrotaan olevan papillomavirukset, kun taas klamydian aiheuttaa chlamydia trachomatis -bakteeri. Taudinaiheuttajien vaikutuksesta seksitautien hoitoon kerrotaan seuraavasti:

Sukupuolitaudit ovat bakteerien tai virusten aiheuttamia. Kaikkiin virusten aiheuttamiin tauteihin ei ole varsinaista hoitoa. Esimerkiksi HIV:n ja herpesiin ei ole parantavaa hoitoa, mutta lääkkeitä voidaan taudin aktiivisuutta vähentää. Bakteerien aiheuttamia sukupuolitauteja voidaan hoitaa antibiooteilla. (Immonen yms. 2008, 172.)

Luku kertoo, että bakteeriperäisiä tauteja voidaan hoitaa antibiooteilla, kun taas virusperäisiä tauteja ei voida parantaa, mutta niiden oireita voidaan vähentää tai kontrolloida.

Seksitautien esittelystä luku siirtyy käsittelemään seksitautien mahdollisia oireita ja sitä, kuinka toimia tartuntaa epäillessä.

Sukupuolitaudit ovat usein täysin **oireettomia**. Myös oireeton taudinkantaja levittää tautia. Tästä johtuen kondomia tulee käyttää, vaikka kumppanilla ei hänen sanojensa mukaan olisikaan sukupuolitauteja. (Immonen yms. 2008, 172.)

Luku kertoo, että seksitaudit ovat usein oireettomia, ja tästä syystä kondomia tulee käyttää aina, vaikka kumppani kertoisi, ettei hänellä ole tartuntaa. Seksitaudit voivat kuitenkin myös oireilla, ja luku listaa tyypillisimpiä oireita:

- Kirvely virtsatessa
 - Tihentynyt virtsaamistarve
 - Naisilla lisääntynyt valkovuoto tai pahanhajuinen valkovuoto
 - Miehillä vuoto virtsaputken päästä
 - Syyliät, rakkulat ja haavaumat sukuelimissä
 - Kutina intiimialueilla
- (Immonen yms. 2008, 173.)

Eri seksitaudeille tyypillisiä oireita listataan tarkemmin luvun seuraavalla aukeamalla, jossa klamydiasta, hepatiitti B:stä, sukuelinherpeksestä, kondyloomasta ja HIV:stä on jokaisesta omat lyhyet lukunsa, joissa kerrotaan kunkin taudin tarttumisesta, oireista sekä mahdollisesta hoidosta. Vire mainitsee myös hepatiitti C:n voivan tarttua suojaamattomassa seksikontaktissa. Luvussa esitellään myös hiivatulehdus, sen oireet ja niiden hoito, minkä lisäksi muistutetaan, että hiivatulehduksen oireet muistuttavat joidenkin seksitautien oireita. Navigaattori ja Voimaa eivät käsittele hiivatulehdusta.

Luvussa kerrotaan, että lain mukaan on mentävä lääkäriin, jos epäilee sukupuolitartuntaa.

Navigaattori ja Vire eivät mainitse lain määräävän sukupuolitauteja epäilevän testaamaan itsensä,

eikä tartuntatautilaki ilmaiseksi asiaa aivan näin tiukasti. Luku suosittelee seksitautien testausta myös muissa tapauksissa:

Testeihin kannattaa hakeutua varmuuden vuoksi, vaikka ei epäiliskään sukupuolitautia. Useat seksikumppanit, kondomin hajoaminen tai unohtuminen yhdenkin kerran ovat kaikki hyviä syitä käydä testeissä. Myös siinä vaiheessa, kun vakiintunut pari päättää lopettaa kondomin käytön ja siirtyä muihin ehkäisyvälineisiin, kannattaa molempien käydä testeissä. (Immonen yms. 2008, 173.)

Vire suosittelee seksitautien testaamista paitsi tartuntaa epäiltäessä, myös varmuuden vuoksi, ehkäisyn petettyä tai unohduttua sekä mikäli suhteessa halutaan siirtyä muihin ehkäisyvälineisiin kuin kondomi. Luku kertoo seksitautien testaamisesta seuraavasti:

Veri- ja virtsakokeet paljastavat, oletko saanut sukupuolitaudin vai et. Näitä testejä tehdään terveyskeskuksissa tai sukupuolitautien klinikoilla nimettömänä ja ilmaiseksi. (Immonen yms. 2008, 173.)

Luvussa painotetaan myös, että tartunnan saaneen tulee ehdottomasti kertoa tartunnasta kaikille kumppaneilleen, sillä heilläkin voi olla tartunta.

Luku käsittelee myös seksitautien jälkioireita tai seuraamuksia.

Sukupuolitaudeilla on pahoja **jälkiseurauksia**, kuten lapsettomuus, riski sairastua syöpään tai jopa kuolema. Jälkiseurauksia voi tulla, vaikka tauti olisi oireeton. (Immonen yms. 2008, 172.)

Jälkiseurauksista kerrotaan vielä tarkemmin eri seksitaudeista kertovissa luvuissa. Esimerkiksi klamydian jälkiseurauksista kerrotaan seuraavasti:

Hoitamattomana klamydia voi aiheuttaa naisilla pahan tulehduksen kohtuun ja munasarjoihin, mistä voi seurata lapsettomuus. Suomessa puolet koeputkihedelmöityksistä tehdään naisille, joiden munasarjat ovat vaurioituneet klamydiatartunnasta johtuen. (Immonen yms. 2008, 174.)

Klamydian jälkiseurauksen kerrotaan voivan naisilla olla lapsettomuus, ja tätä esimerkkiä käyttäen Vire tulee toistaneeksi myös Voimaa-oppikirjassa ollutta vaikutelmaa siitä, että seksitaudeilla olisi enemmän seuraamuksia juuri naisille.

Kuten Navigaattori- ja Voimaa-oppikirjoissa, myös Vireessä seksin käsittely on vahvan heteronormatiivista. Vire tekee kuitenkin poikkeuksen Navigaattorin ja Voimaan siinä, että se mainitsee ainoana kirjoista myös anaaliyhdyntä. Muutoinkin Vireen seksin ja seksitautien tarttumista koskeva materiaali on laaja-alaista, vaikka siitäkin puuttuvat muun muassa sormin hyväily ja seksivälineet. Vire käyttää tekstissään seksitaudeista nimitystä sukupuolitauti, mutta genitaalien yhteydessä käytetään sensitiivisempää ilmaisua sukuelin. Vire on oppikirjoista ainoa,

joka käsittelee myös seksitautien tarttumiseen liittyviä myyttejä, kuten suutelia. Kaiken kaikkiaan Vire käsittelee seksitauteja ja niiden tarttumista kattavasti ja tekee tämän laajemmin kuin Navigaattori tai Voimaa. Vire esittelee seksitauteja kahta muuta oppikirjaa tarkemmin ja listaa taudit sekä niiden yleisyyden että aiheuttajien mukaan ja kertoo yleisimmät oireet ja mahdolliset jälkiseuraamukset.

5.2.4 Yhteenveto: Seksi heteroseksuaalisena penetraationa

Kaikki kolme oppikirjaa käsittelevät seksiä, seksitauteja ja niiden aiheuttajia sekä tarttumista, seksitautitestien hakeutumista, seksitautien hoitoa ja seksitauteilta suojautumista kondomia käyttämällä. Oppikirjojen tapa käsitellä erityisesti seksitauteihin liittyviä asioita on hyvin tosiasiapitoinen, mikä vaikuttaa väistämättä siitä tehtävään analyysiin. Siinä missä tosiasioita, kuten seksitautien tarttumistapoja, ei voida juuri kyseenalaistaa, voidaan oppikirjojen suhteen kuitenkin tarkastella sekä sitä, mitä faktoja kirjoissa tuodaan esiin että sitä, millaiset asiat ovat jääneet kirjojen ulkopuolelle.

Tarkastelen seuraavaksi, kuinka seksin määrittelyt ja ehkäisyä koskeva asiasisältö vaihtelevat oppikirjoittain ja millaisia diskursseja oppikirjat aiheista luovat. Vertaan oppikirjojen asiasisältöjä suhteessa Väestöliiton ehkäisyä ja seksitauteja koskevaan internetsivustoon²⁰, joka on koottu juuri nuorten tiedon tarpeita ajatellen. Väestöliiton tietosivu on luonteeltaan oppikirjojen kanssa samankaltainen, sillä se antaa lukijalleen virallisluonteisen kuvan seksuaalikasvatuksesta ja ehkäisy tiedosta. On kuitenkin huomattava, että Väestöliitto on sosiaali- ja terveysalan asiantuntijajärjestö, eikä sen tuottamia materiaaleja voida täysin verrata oppikirjoihin, jotka noudattavat opetushallituksen säädöksiä ja ovat tuotettu juuri suomalaisen peruskoulun yläkoulua varten. Valtiosta irrallisena organisaationa Väestöliitto voi tarjota tietoa omista lähtökohdistaan, joiksi Väestöliitto on itse nimennyt muun muassa nuorten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen. Väestöliiton internetsivut luovat oppimateriaaleille kiinnostavan vertailukohdan, sillä sivuston tietomäärä ja asiasisällöt ovat laajemmat kuin kaikkien kolmen oppikirjan tietomäärät yhteensä. (Väestöliitto, 2016.)

Kaikki oppikirjoista määrittivät seksiä ja yhdyntää hieman eri tavoin. Navigaattori määritteli seksin joksikin, joka ”kiihottaa seksuaalisesti ja tarjoaa seksuaalista nautintoa ja mielihyvää” (2014,

²⁰ Väestöliitto: Nuoret. <http://www.vaestoliitto.fi/nuoret/>. Viitattu 4.11.2016.

170) ja Voimaa näkee seksin olevan ”seksuaalisuuden toteuttamista ajatuksin, sanoin ja teoin” (2014, 136). Navigaattori- ja Voimaa-oppikirjojen määritykset ovat melko lähellä toisiaan, sillä molemmat näkevät seksiin liittyvän hyvin yleisesti asioiden, jotka kiihottavat tai tuottavat seksuaalista mielihyvää. Molemmat määritelmät näkevät seksin sekä henkisenä että fyysisenä toimintana, jossa tunteet ja keho kohtaavat. Vire määrittelee seksiä hieman eri tavalla, sillä se viittaa seksillä rakastelun fyysiseen puoleen. Rakasteluksi Vire laskee tilanteet, jossa ”kumppanit ovat intiimissä kanssakäymisessä toistensa kanssa” ja seksiksi toiminnan, jossa ”pyritään tuottamaan kumppanille fyysistä nautintoa” (2008, 161). Kaikki oppikirjat esittävät intiimiin kanssakäymiseen – olipa se nimetty seksiksi tai rakasteluksi – liittyvän tunteita ja seksuaalista nautintoa, muttei välttämättä fyysistä kosketusta. Oppikirjoista jokainen määrittää seksin joko yhden kumppanin kanssa tapahtuvaksi tai masturbaatiota käsitellessä yksilön omaksi asiaksi.

Oppikirjat määrittävät seksiä tai rakastelua fyysisemmällä tasolla käyttämällä erilaisia seksin harrastamisen käsitteitä, joista yleisimmät ovat yhdyntä, esileikki ja hyväilyseksi eli petting. Yhdyntä määritellään monesti sekä ei-heteroseksuaaliseksi että heteroseksuaaliseksi, joskin kaikki kolme oppikirjaa käyttävät vain vaginaalista penetraatiota esimerkkinä yhdynnästä. Tämä vahvistaa heteronormatiivista diskurssia, jossa yhdyntä nähdään naisen ja miehen välillä tapahtuvana penetraationa. Ongelmalliseksi muodostuu diskurssi, joka kirjoissa esittää juuri tämänkaltaisen yhdynnän seksin tai rakastelun huipentumana, jota edeltävät esileikki tai petting. Muut kuin heteronormatiivisen yhdynnän muodot esitetään kirjoissa vain sivumainintoina, yleensä seksitaudeilta suojautumisen yhteydessä. Seksien käsittelyn suhteen kaikki oppikirjat toteuttavat heteronormatiivisen diskurssin ylläpitoa, joka vakiinnuttaa käsitystä *normaalista* seksistä juuri naisen ja miehen välisenä vaginaalisena penetraationa. Voidaan esittää, että oppikirjat käyttävät heteronormatiivisen seksikäsityksen ylläpitoon vaihtoehdottomuuden faktuaalistamisen strategiaa, sillä vaikka muitakin seksin harrastamisen tapoja esitellään, ne jäävät vain yksittäisten mainintojen tasolle. Seksiä käsitellessään oppikirjat käyttävät konkreettisina esimerkkeinä aina vain heteronormatiivista penetraatiota, ja voidaan ajatella, että tätä kautta oppikirjojen heteronormatiivista luonnetta tukee myös sosiaalsiin normeihin tukeutuva faktuaalistamisen strategia, sillä heteroseksuaalisten naisen ja miehen välinen yhdyntä nähdään selkeästi yleisimpänä seksin harrastamisen muotona. Kaiken kaikkiaan oppikirjat käyttävät vahvasti myös asiantuntijuuden faktuaalistamisen strategiaa, sillä niiden asemaa tosiasiallisen tiedon antajina ei useinkaan kyseenalaisteta, sillä oppikirjat esiintyvät ikään kuin neutraaleina totuuksina.

Taulukkoon 5 olen merkinnyt ne seksin harrastamisen tavat, jotka eri oppikirjoissa mainitaan. Olen merkinnyt tähän vain selkeästi ymmärrettävät seksin harrastamisen muodot, joihin en sisällyttänyt esimerkiksi rakastelua ja yhdyntää, joilla esitettiin olevan hyvin laaja-alaisia ja saman oppikirjankin sisällä toisistaan poikkeavia määrittelyitä. Monessa tapauksessa rakastelulla ja erityisesti yhdynnällä viitataan oppikirjoissa joko osaan tai yhdistelmään eri seksin harrastamisen tapoja, jotka olen merkannut erikseen taulukkoon näkyviksi.

Taulukko 5. Seksin harrastamisen muodot eri oppikirjoissa

Seksin muodot	Navigaattori	Voimaa	Vire
Masturbaatio	X	X	X
Esileikki		X	X
Petting		X	X
Vaginaalinen penetraatio	X	X	X
Anuksen penetraatio			X
Suuseksi	X	X	X
Seksivälineet			

Oppikirjoissa oli melko paljon eroavaisuutta niiden ehkäisy tietoa koskevissa osioissa. Oppikirjoissa voidaan havaita oletus siitä, että seksitautien käsite on nuorille tuttu, sillä oppikirjoista vain Voimaa määrittelee itse seksitautien käsitettä ja kertoo seksitautien olevan ”tartuntatauteja, jotka aiheuttavat tulehduksia” (2014, 144). Kaikki kolme oppikirjaa jakavat seksitaudit bakteeri- ja virusperäisiin tauteihin, joskin Vire on kirjoista ainoa, joka ei lajittele seksitauteja suoraan näihin kahteen kategoriaan, vaan käsittelee seksitauteja niiden yleisyyden näkökulmasta. Seksitautien määrittelyssä on oppikirjojen välillä hieman eroavaisuutta, sillä Vire on oppikirjoista ainoa, joka listaa myös hepatiitti B:n seksitaudiksi ja mainitsee myös hepatiitti C:n voivan tarttua sukupuoliyhteydessä. Hepatiitti B:tä tai C:tä ei kenties tyypillisesti mielletä seksitaudiksi, sillä

niiden aiheuttamat oireet eivät vaikuta suoraan sukuelimiin.²¹ Väestöliiton määrittelyn mukaan seksitaudeiksi määritellään kuitenkin taudit, jotka voivat tarttua suojaamattomassa seksikontaktissa, ja sekä hepatiitti B että C ovat listattu seksitaudeiksi Väestöliiton nuorille suunnatulla seksitaudeista kertovalla internetsivulla (Väestöliitto, 2016).

Kaikki kolme oppikirjaa käsittelevät seksitautien tarttumista. Jokainen kirjoista kertoo seksitautien voivan tarttua limakalvokontaktissa tai veren välityksellä, joskaan limakalvoja tai niiden sijainteja ei selitetä yhdessäkään kirjassa. Vain Voimaa mainitsee seksitautien voivan tarttua myös sperman, syljen tai liman joutuessa limakalvoille. Oppikirjojen tapa ilmaista seksitautien tarttumista vaihtelevat hieman: Navigaattori kertoo seksitautien tarttuvan ”useimmiten yhdynnässä” (2014, 176), Voimaa puolestaan ”suojaamattomassa seksissä” (2014, 144) ja Vire ”suojaamattomassa sukupuoliyhteydessä” (2008, 172). Kaikki oppikirjat kertovat, että seksitaudit voivat tarttua myös suuseksissä, minkä lisäksi Vire mainitsee tartunnan mahdollisuuden myös anaaliseksiässä. Voimaa ja Vire mainitsevat mahdollisuuden saada tartunta käytetyistä huumeneuloista, ja Voimaa mainitsee myös tarttumisen olevan mahdollista äidistä lapseen synnytyksessä.

²¹ On huomattava, ettei myöskään HIV vaikuta suoraan genitaalisiin, mutta sen määrittelystä seksitaudiksi kaikki oppikirjat ovat yhtä mieltä.

Taulukko 6. Seksitautien tarttuminen eri oppikirjojen mukaan

Seksitautien tarttuminen	Navigaattori	Voimaa	Vire
Limakalvokontakti	X	X	X
Sylki		X	
Sperma		X	
Veri	X	X	X
Hetero(normatiivinen) seksi	X	X	X
Suuseksi	X	X	X
Anaaliseksi			X
Synnytys (äidistä vauvaan)		X	
Neulat		X	X
Seksivälineet			

Taulukosta 6. voidaan huomata oppikirjojen välillä olevan jonkin verran eroavaisuuksia siinä, kuinka tarkasti seksitautien tarttumista käsitellään. Eroja löytyy paitsi eritteiden ja ruumiinosien käsittelystä erilaisten seksin muotojen käsittelyyn sekä muiden tarttumistapojen huomiointiin. Kaiken kaikkiaan Voimaa-oppikirja käsitteli seksitautien tarttumista moninaisimmin, jonka jälkeen Vire käsitteli aihetta laajimmin. Kenties hieman yllättäen seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta laaja-alaisesti käsitellyt Navigaattori käsitteli seksitautien tarttumista hyvin vähän ja jäi tässä suhteessa vertailussa viimeiseksi. Seksitautien tarttumista sormin hyväillessä tai seksivälineiden kautta ei käsitelty yksikään oppikirjoista.

Verrattuna kaikkiin kolmeen oppikirjaan, Väestöliiton seksitauteja koskeva internetsivu on seksitautien tarttumisen suhteen sekä laajempi että täsmällisempi. Sivustolla mainitaan kaikkien edellä mainittujen tarttumistapojen lisäksi seksitautien voivan tarttua yhteisten seksivälineiden ja emätineritteiden tai spermaisten sormien välityksellä. Tämän lisäksi sivusto listaa kaikki ihmisen ruumiissa olevat limakalvot, mikä tekee mahdolliset tartuntapinnat selkeästi ymmärrettäviksi. Sivustolla huomautetaan myös, että papillooma- ja herpesvirukset voivat tarttua myös iholta

toiselle, sillä niiden aiheuttamat rakkulat tai syylät eivät esiinny vain genitaalien limakalvoilla, vaan myös genitaalien iholla.

On mielenkiintoista pohtia, miksi oppikirjat ovat jättäneet osan seksitautien tartuntatavoista kokonaan käsittelemättä. Voidaan ajatella, että esimerkiksi sormien ja niissä olevien eritteiden kautta seksitautien tarttumisen mahdollisuus voisi olla nuorille olennaista tietoa, sillä suurin osa nuorista aloittanee seksuaaliset kokeilunsa juuri erilaisilla hyväilyillä pettingin muodossa. Seksivälineiden käsittelemättä jättämisen suhteen voitaneen olettaa, että oppikirjojen tekivät ovat joko arvelleet seksivälineiden käytön olevan tyypillisempää hieman varttuneempien ihmisten välisissä seksuaalisissa kontakteissa, tai kenties kirjojen tekijät ovat halunneet välttää mahdollista paheksuntaa jota voisi syntyä, kun nuorille puhutaan seksivälineiden käytöstä. Toisaalta voidaan kyseenalaistaa, onko esimerkiksi huumeneuloista tartunnan saaminen yleisempää tai vähemmän paheksuttavaa niin, että juuri tästä tarttumatastavasta kannattaa erikseen mainita, eikä esimerkiksi juuri seksivälineistä. Erilaisista tavoista suojautua seksitautitartunnoilta seksiä harrastettaessa tulisi kiinnittää erityistä huomiota, sillä tutkimuksissa on selvinnyt esimerkiksi kaulan alueen ja suun syöpien lisääntyneen alle 40-vuotiailla, minkä Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen ylilääkäri Tuija Leino on esittänyt johtuvan ainakin osin papilloomaviruksen eli kondyloomatartuntojen yleistymisestä (Helsingin Sanomat, 13.1.2017).

Oppikirjojen ilmaisutavoilla ja niiden käyttämällä diskursseilla on suuri merkitys oppikirjojen asiasisällön ymmärtämisen kannalta. Jos esimerkiksi oppikirjat puhuvat yhdynnästä ja määrittävät sitä konkreettisilla esimerkeillään ainoastaan heteronormatiiviseksi penetroivaksi seksiksi, tuottavat ne samalla diskurssia, jossa seksi on paitsi heteronormatiivista, myös penetraatiokeskeistä. Yksittäiset määrittelyt tai muiden seksin harrastamisen tapojen mainitseminen ei yksinään kumoa oppikirjojen vahvaa heteronormia, vaikkakin näiden voidaan katsoa haastavan sitä. On myös kiinnostavaa huomioda, että oppikirjat käsittelevät pääasiallisesti vain sellaista seksin muotoa, joka johtaa orgasmiin useimmin miehillä, marginalisoiden naisen nautintoa (Myerson et al., 2007, 96). Myös Lehtonen on huomannut, että seksuaalikasvatuksen materiaalit keskittyvät usein miehen nautintoon, minkä lisäksi hän on esittänyt, että ne voivat seksualisoida naisia halun kohteiksi (2003, 241).

Myös sanalla seksi voidaan nähdä olevan heteronormatiivisia konnotaatioita, sillä esimerkiksi suu- tai anaaliseksi määritellään erikseen näillä etuliitteillä tai suuseksi nähdään vain osana esileikkiä.

Sekä Voimaa että Vire mainitsevat erikseen seksitautien tarttumisen suuseksissä, ja Vire myös anaaliseksissä. Voidaan ajatella, että jos seksiksi tai yhdynnäksi ymmärrettäisiin luontevasti kuuluvan myös ei-heteronormatiivinen seksi sekä esileikki, ei suu- tai anaaliseksiä tarvitsisi erikseen mainita. Toisaalta voidaan esittää, että mitä tarkemmat kuvaukset seksitautien tarttumisen mahdollisuuksista, sitä parempaa tietoa myös ei-heteroseksuaaliset nuoret saavat.

Nuoren seksuaalikasvatuksen ja ehkäisyä koskevan tiedon suhteen on tärkeää, että nuori saa mahdollisimman selkeän kuvan siitä, missä kaikissa yhteyksissä seksitaudit voivat tarttua, ja täten suu- ja anaaliseksin erikseen mainitsemista voidaan pitää hyvin merkityksellisenä. Käytetyt huumeneulat tai raskaus eivät välttämättä koske kovinkaan monen nuoren elämää, mutta esimerkiksi suuseksi on monille ensimmäisiä askeleita seksin maailmaan pettingin jälkeen tai ohella. Suuseksin mainitsemisen merkitys on suuri myös siksi, etteivät kaikki halua harrastaa penetroivaa seksiä. Samoista syistä olisi tärkeää mainita myös seksitautien tarttumisen mahdollisuudesta sormien kautta, jota ei ole erikseen mainittu yhdessäkään oppikirjassa.

Yksikään oppikirjoista ei mainitse seksitautien tarttumista seksivälineiden kautta. Voidaan katsoa, että seksivälineiden poisjättämisellä luodaan eräänlaista säädylisyyden ja jopa normaaliuden diskurssia, jolloin seksiin ei katsota kuuluvan muuta kuin kumppanien genitaalit ja mahdolliset ehkäisyvälineet. Nykyisin seksivälineitä saa kuitenkin helposti jopa marketeista ja apteekeista, ja niiden mainitseminen voisi vähentää niiden käyttöön tai ostamiseen mahdollisesti liittyvää stigmaa. Nuorten seksuaalioikeuksiin kuuluu oikeus asianmukaiseen tietoon ja monipuoliseen seksuaalikasvatukseen, ja jo pelkästään tällä oikeudella voidaan perustella mahdollisimman laajaa ja täsmällistä tietoa seksitautien tartumisesta ja täten myös niiden ehkäisystä. Laajalla seksin harrastamisen tapojen käsittelemisellä voitaisiin myös luoda monimuotoisempaa kuvaa seksistä kuin mitä oppikirjat tällä hetkellä tarjoavat.

Aina, kun oppikirjat jättävät mainitsematta jonkin seksitautien tarttumisen mahdollisuuden, ne tekevät karhunpalveluksen nuorille, joiden seksielämään kyseiset seksuaaliset toimet kuuluvat. Jos kirja ei mainitse lainkaan esimerkiksi suuseksiä tai sormia mahdollisina tartunnan välittäjinä tai kerro, kuinka tartunnoilta voidaan suojautua, voitaisiin väittää esimerkiksi monien tyttöparien jäävän kokonaan vailla tarpeellista, omaa seksielämäänsä koskevaa ehkäisy tietoa. Oppikirjat voivat tahtomattaankin luoda hyvin suppeaa seksuaalisuuden diskurssia jättämällä tiettyjä seksin muotoja mainitsematta. Mainitsematta jättäminen voi antaa kuvan joko oppikirjojen seksuaalisen

monimuotoisuuden ymmärtämättömyydestä, välinpitämättömyydestä tai jopa tahdosta luoda juuri heteronormatiivista ja normatiivisen heteroseksuaalista seksuaalisuuden diskurssia.

Oppikirjat käsittelevät seksitautien oireita vaihtelevan laajuisesti. Oppikirjoista Voimaa ja Vire listaavat tyypillisiä seksitautien oireita, joista molemmat mainitsevat sukuelinten kutinan, kirvelyn virtsatessa sekä haavaumat ja syylät sukuelimissä. Hieman eri sanavalinnoin molemmat mainitsevat myös vuodon joko emättimestä (valkovuoto) tai virtsaputkesta sekä rakkulat tai näppylät sukuelimissä. Navigaattori ei listaa lainkaan tyypillisiä seksitautien oireita, vaan toteaa että oireita ei ole syytä jäädä odottamaan, mikäli edes epäilee voineensa saada seksitautitartunnan. Voitaneen olettaa, että Navigaattori on jättänyt tyypilliset oireet mainitsematta ajatuksenaan, että nuoret eivät testaattaisi mahdollisia tartuntoja vasta oireita huomattuaan vaan heti tartuntaa epäillessä.

On kuitenkin syytä pohtia, onko Navigaattorin tekijöiden päätös linjassa suhteessa nuorten oikeuteen saada asianmukaista tietoa ja monipuolista seksuaalikasvatusta, jonka Navigaattori itse mainitsee yhdeksi nuorten seksuaalioikeudeksi. Seksitautien oireiden kertomista voidaan perustella myös sillä, että tartunnan saanut nuori ei välttämättä aina tiedä harrastaneensa suojaamatonta seksiä. Esimerkiksi kondomin rikkoutumista ei välttämättä huomata tai siitä ei mainita kumppanille, tai kondomi voidaan jättää kokonaan pois tai poistaa kesken aktin ilman kumppanin suostumusta. Kaikki oppikirjat mainitsevat seksitautien voivan olla täysin oireettomia ja että oireettomalla tartunnallakin voi olla jälkiseurauksia.

Taulukko 7. Kondomin käytön kuvaaminen aineistossa

Kondomin käyttö	Navigaattori	Voimaa	Vire
Heteroseks	X	X	X
Anaaliseksi			X
Suuseksi	X*	X*	X*
Seksivälineet			

*Tässä yhteydessä suuseksillä tarkoitetaan vain peniksen hyväilyä suulla, sillä vaginan suojaamista kondomilla ei käsitellä.

Olen merkinnyt taulukkoon 7, kuinka oppikirjat käsittelevät kondomia ehkäisyvälineenä. Kaikki kolme oppikirjaa käsittelevät kondomia ensisijaisena ja ainoana seksitaudeilta suojaavana ehkäisyvälineenä. Jokainen oppikirjoista käsittelee kondomin käyttöä heteronormatiivisessa vaginaalisessa penetraatiossa, minkä lisäksi Vire mainitsee kondomin käytöstä myös anaaliseksiä. Kaikki kirjoista esittelevät kondomin käyttöä peniksen päällä kuvin ja kaikki paitsi Navigaattori myös tekstin opastuksella. Naisten kondomin mainitsee jokainen kirjoista. Vaikka jokainen oppikirja kertoo, että kondomia tulisi käyttää myös suuseksissä seksitautitartuntojen välttämiseksi, yksikään kirjoista ei kerro, kuinka kondomia voidaan käyttää suojaamaan seksitartunnoilta, kun vaginää hyväillään suulla. Kirjat eivät myöskään mainitse suuseksisuoja, jotka on suunniteltu nimenomaan vaginan hyväilyyn suulla, ja ovat kondomeja suurempia pinta-alaltaan. Vaginan ja suun suojaamisesta kertovan tiedon puuttuminen vaginan hyväilyn yhteydessä luo käsitystä suuseksistä vain penikselle suoritettavana hyväilynä ja sulkee näin tiedon parista pois kumppanit, joista joko toisella tai molemmilla on vagina.

Tiedon puuttuminen voi luoda nuorille vääriä käsityksiä seksitautien tartumisesta tai suojautumisen tarpeesta, mikä voi johtaa muuten vältettävissä oleviin seksitautitartuntoihin. Tiedon puuttuminen vahvistaa myös heteronormatiivisen seksuaalisuuden diskurssia, sillä vaikka heteroparitkin voivat harjoittaa vaginan hyväilyä suulla, korostaa vain peniksen suojaamisesta kertominen seksin penetraatiokeskeisyyttä ja täten peniskeskeisyyttä, joka on heteronormatiiviselle seksuaalisuuden diskurssille tyypillinen piirre. Ongelmallisena voidaan pitää heteronormatiivisen seksuaalisuuden diskurssissa muodostuvaa ajatusta siitä, että nainen tai henkilö, jolla on vagina, toimii ikään kuin miestä tai henkilöä, jolla on penis, varten toimivana seksuaalisena kumppanina, joka antaa tälle suuseksiä ja tulee penetroiduksi yhdynnässä. Tämä luo kuvaa miehestä tai henkilöstä, jolla on penis, seksin aktiivisena toimijana ja osapuolena, kun taas nainen, tai henkilö jolla on vagina, näyttäytyy passiivisempänä ja miellyttämishaluisempänä osapuolena. Oppikirjojen ehkäisy tiedon voidaan seksitaudeilta suojautumisen osalta katsoa vastaavan Lehtosen (2003, 241) tutkimuksen tuloksia, joissa hän esittää yhden koulujen heteronormatiivisuutta ylläpitävän tekijän olevan opetuksen mieskeskeisyys, jota voidaan havaita muun muassa juuri seksuaalikasvatuksen oppisisällöissä. Myös Myerson ja kumppanit (2007, 95-96) ovat kritisoineet seksuaalisuuden oppikirjojen mies- ja peniskeskeisyyttä.

Tarkastelen lopuksi, kuinka oppikirjat käsittelevät mahdollisia seksitautitartuntoja sekä niiden mahdollisia seuraamuksia. Kaikki kolme kirjaa kehottavat nuorta hakeutumaan lääkäriin tai

seksitautitesteihin, jos he joko epäilevät tartuntaa tai havaitsevat joitakin seksitautien oireita. Kaikki kolme kirjaa kertovat seksitautien testauksen olevan mahdollista terveysasemilla tai -keskuksissa sekä sukupuolitautilien poliklinikoilla. Voimaa mainitsee mahdolliseksi testauspaikaksi myös nuoriso- ja ehkäisyneuvolat. Sekä Voimaa että Vire kertovat lisäksi, että testaus tehdään nimettömänä ja ilmaiseksi, mikä saattaa olla erityisesti nuorille tärkeä tieto. Kaikkien vanhemmat eivät välttämättä tiedä nuorten seksielämästä tai sen aloittamisesta, ja nuoret saattavat pelätä vanhempien reaktiota mahdollisiin tartuntoihin. Tieto anonyymiydestä ja maksuttomuudesta voi rohkaista tällaisia ongelmia pohdiskelevia nuoria hakeutumaan testeihin. Sekä Voimaa että Vire kertovat seksitautien testauksen tavoista ja mainitsevat, että näytteet otetaan joko virtsasta tai verestä, minkä lisäksi Voimaa mainitsee myös näytteen oton limakalvoilta.

Jokainen kolmesta oppikirjasta käsittelee myös seksitautitartuntojen mahdollisia jälkiseurauksia. Jälkiseurauksiksi voidaan määrittää seuraukset, jotka eivät välttämättä koske kaikkia tautiin sairastuneita ja jotka ilmenevät vasta pidempien sairastusaikojen kuluttua. Kaikki kolme oppikirjaa kertovat mahdollisia jälkiseurauksia olevan lapsettomuuden, minkä lisäksi Voimaa ja Vire mainitsevat mahdollisiksi jälkiseurauksiksi syövän ja Vire myös kuoleman. Jälkiseuraukset esitetään hyvin sukupuolittuneesti, sillä lapsettomuutta käsitellään hyvin painokkaasti, mutta vain naisten näkökulmasta. Tämä voi antaa vaikutelman, että seksitaudit eivät olisi yhtä vaarallisia tai vakavia pojille, mikä voi pahimmillaan johtaa siihen, etteivät he suojaudu potentiaalisilta tartunnoilta yhtä huolellisesti tai hakeudu seksitautitartuntojen testaukseen.

Yhteenvedona voidaan todeta, että vaikka kaikkien kolmen oppikirjan asiasisältö on melko suurilta osin samanlainen, on kirjojen välillä kuitenkin myös selkeitä eroja. Voimaa ja Vire kertovat melko samalla tavoin seksitaudeista ja niiden ehkäisemisestä, mutta Navigaattorista monet näistä tiedoista puuttuvat. Navigaattorissa on kaiken kaikkiaan suppein seksitauteja ja niiden ehkäisyä koskeva luku, ja siitä puuttuvat muun muassa tautien tyypilliset oireet, osa tarttumisen ja ehkäisyn tavoista sekä seksitautien testauksen käytännöt ja toimenpiteet. Oppikirjoissa käytetään myös vaihtelevasti erilaisia käsitteitä, joista selkein ero lienee seksitaudin ja sukupuolitaudin sanavalinnan välinen. Voimaa käyttää uudempaa ja neutraalimpaa ilmaisua seksitauti (seksin kautta leviävä tauti), Vire käyttävät ilmaisua sukupuolitauti (voidaan nähdä viittaavan tautiin, joka on yhteydessä sukupuoleen) ja Navigaattori vaihtelee näiden kahden välillä. Koska seksin kautta leviävät taudit leviävät sukupuolesta riippumatta, on seksitauti parempi käsite kyseisille taudeille. Seksitaudin käsitteellä voi myös välttää dikotomista sukupuolijärjestystä toistavan sukupuoli-sanan

käyttöä. Myös Väestöliitto puhuu taudeista seksitauteina, samoin esimerkiksi HIV-tukikeskus, Punainen Risti sekä Seta.

Oppikirjoissa voidaan huomata erilaisia diskursseja ehkäisy tiedon suhteen, joista selkeimmiksi voidaan nostaa *heteronormatiivisuuden* diskurssi ja *säädylisyyden* diskurssi.

Heteronormatiivisuuden diskurssi ilmenee kirjoissa selkeimmin siten, että seksiä käsittelevät osiot on sukupuolitettu naisen ja miehen välistä yhdyntää koskeviksi. Yhdyntä tai seksi saatetaan määritellä sekä hetero- että ei-heteroseksuaaliseksi, mutta kaikki käytännön esimerkit koskevat naisen penetraatiota miehen peniksellä. Vaikka oppikirjat esittävät myös joitain muita seksin harrastamisen tapoja, käsitellään näitä vain yksittäisinä mainintoina, eikä näiden tapojen suhteen tarjota yhtä laaja-alaista ehkäisy tietoa kuin heteronormatiivisen penetraation suhteen. Esitin aiemmin luvussa 5.1.4 oppikirjojen, erityisesti Voimaa- ja Vire-oppikirjojen, edustavan heteronormatiivista käsitystä seksuaalisuuden ja sukupuolen käsittely tavoissaan, ja heteronormatiivisuus seksiä ja ehkäisy tietoa koskevissa luvuissa näyttää jatkavan tätä linjaa. Vaikka Navigaattori oli seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevissa luvuissa selkeästi heteronormatiivisuutta purkava teos, näyttäytyy se seksiä ja ehkäisy tietoa koskevissa luvuissaan yhtä heteronormatiivisena kuin Voimaa ja Vire.

Säädylisyyden diskurssi ilmenee joidenkin seksitapojen poisjättämisenä oppikirjoista.

Säädylisyyden diskurssi on vahvasti yhteydessä heteronormatiivisen seksuaalisuuden diskurssiin ja normatiiviseen heteroseksuaalisuuteen, sillä käytännössä ainoa oppikirjoissa tarkemmin esitelty seksin harrastamisen tapa on heteroseksuaalinen penetraatio. Heteronormatiivisuuden muoto, normatiivinen heteroseksuaalisuus, määrittää vahvasti millaista on hyväksytty ja toivottu heterous, ja siihen kuuluu muun muassa erilaisten seksin harrastamisen tapojen pitäminen normatiivisina tai säädylisinä, kuten Schutte (1997, 41) kuvailee. Säädylisyyden diskurssin osaksi voidaan nähdä myös se, että oppikirjat käsittelevät seksiä joko yhden tai kahden ihmisen välisenä toimintana, jolloin usean kumppanin kanssa seksiä harrastavat jäävät huomiotta.

Esimerkkinä säädylisyyden diskurssista voidaan pitää esimerkiksi sitä, että seksivälineitä ei mainita mahdollisina seksitautitartuntojen aiheuttajina, eivätkä kirjat kerro, kuinka seksitautien tartunnoilta voi suojautua, jos vaginaa hyväilläään suulla. Vaikka kumpikaan edellä mainituista seksin harrastamisen tavoista ei ole millään tapaa erikoinen tai epätyypillinen, voidaan niiden poisjättämistä oppikirjoista perustella säädylisyyden diskurssia käyttäen. Esimerkiksi seksivälineet

eivät kenties kuulu stereotyyppisesti heteronormatiiviseen seksikontaktiin tai normatiivisen heteroseksuaalisuuden normeihin, vaan ne nähdään kenties enemmän sinkkujen tai erotiikasta erityisen kiinnostuneiden yksilöiden apuvälineinä. Aiemmin arvioin, että seksivälineet on kenties jätetty kirjoista pois, koska nuorten ei joko mielletä käyttävän seksivälineitä tai seksivälineet itsessään mielletään jollakin tapaa epätyypillisiksi, harvinaisiksi tai jopa paheksuttaviksi. Salonen (2005, 51) on esittänyt suuseksin olevan epänormatiivista heteroseksuaalisuutta, ja voidaan myös ajatella, että esimerkiksi suuseksin tarkemmat kuvailut on jätetty oppikirjoista pois esimerkiksi siitä syystä, että näiden aktien kuvailu nähdään liian graafisena tai seksuaalisena. Tämän suhteen tulee huomioida, etteivät kirjat kuvaile peniksen, vaginan tai anuksen hyväilyä suulla, mutta peniksen suojaaminen suuseksissä mainitaan.

Sormien ja suun käyttö esileikissä voi tapahtua yhtä hyvin heteroiden kuin ei-heteroidenkin välisessä seksissä, ja voidaankin kyseenalaistaa, miksei näitä tilanteita varten ole kerrottu erilaisista ehkäisykeinoista. Sormia voidaan suojata esimerkiksi lateksisilla kertakäyttöhanskoilla, jolloin voidaan välttää esimerkiksi käsien pesu oman ja kumppanin vaginan hyväilyn välillä, sillä hanskat voidaan helposti poistaa tai lisätä vaginasta toiseen siirryttäessä. Kertakäyttöhanskoja voidaan käyttää myös anusta hyväillessä. Suuseksiä varten voidaan puolestaan hankkia joko erityisiä suuseksisuoja tai leikata kondomi auki, jolloin siitä saa suojan, joka voidaan levittää vaginan tai anuksen päälle. Suuseksisuojat tai hanskat mielletään kuitenkin helposti ei-heteroseksuaalisten yksilöiden seksissä käyttämiksi, minkä vuoksi niiden puuttumista oppikirjoista voidaan tarkastella osana heteronormatiivisuutta ylläpitävää diskurssia. Toisaalta näiden ehkäisykeinojen puuttuminen oppikirjoista voidaan nähdä osana säädylisyyden diskurssia, sillä näitä tarvikkeita voi ostaa useimmiten vain erotiikka-alan liikkeistä, jotka kenties nähdään nuorille sopimattomiksi. Tässä tapauksessa hanskoja ja suuseksisuoja voidaan tarkastella samalla tavoin kuin seksivälineitä ja nähdä ne epätyypillisinä tai poikkeavina tuotteina, vaikka kyse onkin ehkäisyvälineestä.

Anaaliseksiä voidaan pitää toisena esimerkkinä heteronormatiivisen seksuaalisuuden ja säädylisyyden diskurssien kohtaamisesta. Anaaliseksi on tyypillisesti mielletty homoseksuaalien tavaksi harrastaa seksiä, jolloin sen tarkemman tarkastelun poisjättämistä voidaan tarkastella heteronormatiivisen seksuaalisen diskurssin kannalta. Anaaliseksiä harrastavat kuitenkin myös muut kuin homoseksuaalit, ja tämän tiedon valossa anaaliseksiin tarkastelun poisjättämistä voidaan käsitteellistää osaksi säädylisyyden diskurssia, johon anaaliseksiin ei kenties nähdä

sopivan. Oppikirjat eivät myöskään käsittele kahden vaginan hieromista toisiaan vasten, jota kutsutaan saksittamiseksi ('scissoring'). Ainoa penetraatio, jota oppikirjoissa käsitellään, on heteronormatiiviselle seksille tyypillinen vaginan penetraatio peniksen avulla. Kenties muunlaiset penetraatiot nähdään samalla tavalla epätyypillisinä tai poikkeavina kuin vaikkapa seksivälineiden käyttö, eikä niitä tästä syystä haluta käsitellä tarkemmin. Erilaisten seksitapojen ja ehkäisymenetelmien käsittely voisi kuitenkin auttaa oppikirjoja luomaan positiivista ja monimuotoista kuvaa seksistä ja ehkäisystä sen sijaan, että vain heteronormatiivisuus ja seksin harrastamiseen liittyvät riskit korostuisivat.

6. Heterous ja sukupuolen dikotomisuus: Oppikirjojen linjaukset

Tutkimuksessani tarkastelin kolmea yläkoulun terveystiedon oppikirjaa, Navigaattoria, Voimaa ja Virettä, ei-heteroseksuaalisten nuorten näkökulmasta. Tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää, kuinka terveystiedon oppikirjat ottavat ei-heteroseksuaalisia nuoria huomioon seksuaalikasvatuksen ja erityisesti ehkäisy tiedon näkökulmasta. Tutkin aluksi, kuinka terveystiedon oppimateriaalit käsittelivät ja määrittivät seksuaalisuutta ja sukupuolta. Tämän jälkeen tutkin, kuinka terveystiedon oppimateriaalit huomioivat ei-heteroseksuaalisia nuoria niiden ehkäisy tietoa koskeissa osioissaan.

Erittelen seuraavaksi tutkimukseni tuloksia ja peilaan näitä luvuissa 2 ja 3 käsittelemiini teoreettisiin ajatuksiin ja linjauksiin. Pohdin analyysini tuloksia suhteessa suomalaiseen yhteiskuntaan, ja tarkastelen millaisia ajatuksia näiden kahden suhteesta herää. Lopuksi esitän joitakin ajatuksia siitä, kuinka terveystiedon oppiaineen tutkimusta voisi jatkossa toteuttaa ja kuinka oppimateriaaleja voitaisiin kehittää.

6.1 Oppikirja-analyysin yhteenveto

Analyysissäni huomasin, että oppikirjat erosivat sisällössään melko paljon sekä seksuaalisuuden ja sukupuolen että seksin ja ehkäisy tiedon luvuissaan. Seksuaalisuuden ja sukupuolen osalta suurimmat erot olivat siinä, kuinka laajasti seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta käsiteltiin, kun taas seksin ja ehkäisy tiedon osalta suurin ero oli siinä, kuinka laajasti seksitauteja ja niiden tarttumista käsiteltiin. Usein suuret linjat olivat kirjoissa samankaltaisia, ja erot löytyivät moninaisuuden käsittelystä ja yksityiskohtien huomioinnista.

Analyysissäni nimesin oppikirjoissa huomaamiani diskursseja, joita ovat luonnollisen seksuaalisuuden, korostetun hyväksynnän, heteronormatiivisuuden, itsestään selvän sukupuolen, ja säädyllisyyden diskurssit. Yhtäkään oppikirjaa ei voida pitää toisiinsa nähden ylivertaisena, sillä esimerkiksi laaja-alainen seksuaalisuuden ja sukupuolen käsittely ei vastannut laaja-alaista seksin ja ehkäisy tiedon käsittelyä ja päinvastoin. Voidaan kuitenkin sanoa, että Navigaattori käsitteli seksuaalisuutta ja sukupuolta laaja-alaisimmin, ja Voimaa ja Vire puolestaan käsittelivät seksiä ja ehkäisy tietoa laajimmin.

Oppikirjat erosivat toisistaan melko paljon tavoissaan käsitellä seksuaalisuutta ja sukupuolta. Seksuaalisuutta määriteltiin sekä emotionaalisena että fyysisenä ilmiönä, ja sen kehittymistä ihmisen elämän aikana pohdittiin. Sekä Voimaa että Vire näkivät seksuaalisuuden kehittymisen erityisesti nuoruudesta aikuisuuteen tapahtuvana, kun taas Voimaa ymmärsi seksuaalisuuden olevan mukautuvaista koko ihmisen elämän ajan.

Jokainen oppikirjoista tarkasteli joitakin ei-heteroseksuaalisia seksuaalisia suuntautumisia. Tyypillisimmin seksuaalisia suuntauksia käsiteltiin Alangon seksuaalisuuden kolmijaon mukaisesti (2014, 18), eli hetero-, homo- ja biseksuaalisuuden kategorioina. Jokainen oppikirjoista nosti seksuaalisen suuntautumisen kategoriat esiin käsitteinä, joita käsiteltiin yleensä yhdessä seksuaalista suuntautumista tai seksuaalisuuden monimuotoisuutta käsittelevässä luvussa. Ei-heteroseksuaalisuuteen ei käsitteiden määrittelyn jälkeen enää palattu, ja seksuaalisuutta ja myöhemmin seksiä käsiteltiin jälleen heteroseksuaalisista lähtökohdista. Voidaan sanoa, että oppikirjat ylläpitävät pääasiallisesti heteronormatiivista maailmankuvaa, jossa muu kuin heteroseksuaalisuus nähdään erillistapauksena ja normista poikkeamisena, joka tulee erikseen selittää. Oppikirjojen heteronormatiivisuus vastaa muun muassa Jurvan (2012, 95-96), Lehtosen (2003, 237-247) ja Taavetin (2015, 82) esittämiä näkemyksiä siitä, että koulumaailma on yleisluonteeltaan edelleen todella heteronormatiivinen.

Seksuaalisuutta käsitellessään oppikirjat rakensivat diskurssia luonnollisesta seksuaalisuudesta, joka muodostui niiden tavasta kuvata ihmisen elinkaaren mukana kehittyvää (hetero)seksuaalisuutta. Luonnollinen seksuaalisuus rakentuu oppikirjoissa cissukupuolisen naisen ja miehen väliseksi heteroseksuaalisuudeksi. Ei-heteroseksuaalisuudesta puhuttaessa oppikirjoissa nousi esiin korostetun hyväksynnän diskurssi. Ei-heteroseksuaalisuus näyttäytyy tässä diskurssissa marginaalisena piirteenä, jota oppikirjat käsittelevät korostetun huolellisesti yhtä arvostettavana ja hyvänä kuin heteroseksuaalisuutta. Samalla kun oppikirjat korostavat ei-heteroseksuaalisuuden hyväksyntää, esittävät ne usein esimerkkejä ei-heteroseksuaalisten ihmisten yhteiskunnassa kokemasta syrjinnästä. Yhdessä nämä diskurssit pitävät ei-heteroseksuaalisia ja ei-cissukupuolisia ihmisiä tiukasti yhteiskunnallisessa marginaalissa.

Kaikki oppikirjat määrittelivät ainakin jossain määrin seksuaalisuutta käsitteenä, mutta sukupuolta määriteltiin vain yhdessä oppikirjassa, Navigaattorissa. Oppikirjat käsittelevät sukupuolta ennen kaikkea biologisista lähtökohdista, yleisimmin murrosiässä tapahtuvia muutoksia kuvaillen.

Sukupuolen moninaisuutta tuotiin esiin yleisimmin transihmisten ja transvestiittien osalta.

Oppikirjoista Voimaa ja Vire käsittelivät sukupuolen moninaisuutta seksuaalisen moninaisuuden yhteydessä, ja Voimaa käsitti ei-cissukupuoliset ihmiset osaksi seksuaalivähemmistöjä. Sukupuoli näyttäytyi kirjoissa samalla tavoin kuin heteroseksuaalisuus siten, että cissukupuolesta poikkeavat sukupuolet esiteltiin jälleen poikkeuksina normista, minkä jälkeen niihin ei oppikirjoissa enää palattu.

Oppikirjojen sukupuolta koskevaa diskurssia kutsun itsestään selvän sukupuolen diskurssiksi, sillä sukupuoli näyttäytyi kirjoissa oletettuna biologisena faktana, jota ei kahdessa kirjassa koettu edes tarpeelliseksi määritellä. Sekä sukupuolen dikotomisuus että cissukupuolisuuden itsestään selvyys oppikirjoissa vastaa Lehtosen (2003, 240) Vihlmanin (2010, 18) ja Myersonin ja kumppaneiden (2007, 98-99) esittämiä huomioita sukupuolesta koulumaailmassa sekä yhteiskunnassa. Itsestään selvän sukupuolen diskurssi kietoutuu läheisesti sekä luonnollisen seksuaalisuuden että heteronormatiivisuuden diskursseihin ja muodostaa kuvan norminmukaisesta yksilöstä heteroseksuaalisena ja cissukupuolisena.

Tutkimukseni tulosten perusteella voidaan esittää, etteivät yläkoulun terveystiedon oppimateriaalit anna ei-heteroseksuaalisille nuorille tietoa samassa määrin kuin heteroseksuaalisille nuorille. Oppikirjojen ehkäisy tiedon ytimessä on heteronormatiivisen penetraation käsittely, josta saatetaan poiketa mainitsemalla sivulauseessa suu- tai anaaliseksi. Kondomin käyttöä peniksen päälle kuvataan usein sekä tekstissä että kuvituksessa, mutta vaginan tai anuksen suojaaminen suuseksissä jää täysin huomiotta. Kondomin käyttöä kuvataan vain peniksen ja miehen tai pojan näkökulmasta, jolloin seksitautien ehkäisy jää hyvin peniskeskeiseksi. Seksuaalisuutta kuvaavien oppikirjojen peniskeskeisyyden ovat huomioineet myös Myerson ja kumppanit (2007, 95-96), jotka ovat esittäneet tämän olevan tyypillistä lähes kaikille tutkimilleen seksuaalisuuden oppikirjoille.

Tarkastelemani oppikirjat eivät käsittele lainkaan genitaalien hyväilyä sormin, eivätkä täten mainitse myöskään seksitautien tarttumista esimerkiksi eritteisten sormien kautta, vaikka sormilla hyväily lienee melko tyypillinen seksin harrastamisen tapa. Penetroivia seksitapoja harjoittavat saavat oppikirjoista joko hyvin tai melko hyvin tietoa sekä seksitautien että raskauden ehkäisystä, mutta muunlaista seksiä harjoittavat jäävät kokonaan tämän tiedon ulkopuolelle. Olen käsitellyt tiettyjen seksitapojen puuttumista oppikirjoissa säädylisyyden diskurssin kautta, jonka esitän

pohjautuvan normatiivisen heteroseksuaalisuuden näkemyksiin siitä, millaiset seksin harrastamisen tavat katsotaan soveliaiksi ja säädyllisiksi. Tiettyjen seksin harrastamisen tapojen huomiotta jättäminen oppikirjoissa voidaan nähdä puutteena kaikkien kyseisiä seksitapoja harjoittavien näkökulmasta, olivat he sitten hetero- tai ei-heteroseksuaalia nuoria. Erilaisten seksi- ja ehkäisytapojen puuttuminen osoittaa myös sen, että vaikka ei-normatiivisista seksuaalisuuksista ja sukupuolista keskustellaan ja näiden hyväksyntää korostetaan, eivät oppikirjat kuitenkaan tosiasiallisesti huomioi, että niiden lukijakuntaan kuuluu näitä ihmisiä. Tämän myötä oppikirjat eivät mahdollista seksuaalisuudeltaan tai sukupuoleltaan epänormatiivisten nuorten tasa-arvoisia seksuaalioikeuksia heteroseksuaaliin nuoriin verrattuna.

Tutkin oppikirjoista erillisinä sekä seksuaalisuuden ja sukupuolen että seksin ja ehkäisy tiedon osioita. Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, ettei laaja-alaisella seksuaalisuuden ja sukupuolen tarkastelulla oppikirjoissa ole suoraa yhteyttä laaja-alaiseen seksin ja ehkäisy tiedon käsittelyyn. Molempien aihepiirien käsittelyssä oli selkeästi huomattavissa heteronormatiivinen diskurssi, joka tuli jokaisesta oppikirjasta ainakin jossain määrin ilmi. Selkeimmän poikkeuksen oppikirjojen heteronormatiivisuuteen teki Navigaattori, jonka seksuaalisuutta ja sukupuolta käsittelevät osiot olivat hyvin tietoisia yhteiskunnan heteronormatiivisuudesta. Navigaattori paitsi toi tätä normatiivisuutta esille, myös osoitti joissain luvuissaan pyrkimystä sen haastamiseen.

6.2 Ehdotuksia oppikirjojen kehittämiseksi

Yläkoulun terveystiedon oppikirjoissa on vielä kehitettävää, jotta eri ei-heteroseksuaalisten nuorten tasa-arvoinen ehkäisy tieto suhteessa heteroseksuaaliin nuoriin voidaan saavuttaa. Oppikirjat käsittelevät ei-heteroseksuaalisia seksuaalisia suuntautumisia pääasiassa vain yksittäisinä käsitteinä, joiden käsittelyn jälkeen ei-heteroseksuaalisuus jätetään kirjoissa huomiotta. Vaikka erilaisia seksuaalisia suuntautumisia ja sukupuolia esitellään oppikirjoissa, eivät nämä päädy esimerkiksi ehkäisy tietoa tai biologista kehitystä käsitteleviin lukuihin. Ei-heteroseksuaalisuutta käsitellään korostetun hyväksynnän diskurssin avulla, joka uusintaa ei-heteroseksuaalisuuden marginaalista asemaa yhteiskunnassa: heteroseksuaaliset nuoret saavat laaja-alaista seksuaalikasvatusta, mutta ei-heteroseksuaalisista ihmisistä kerrotaan usein esimerkiksi heidän kokemansa syrjinnän kautta. Jos seksuaaliset suuntautumiset olisivat tosiasiallisesti samanarvoisia, ei tämän kaltaisia määrittelyitä tarvitsisi tehdä.

Analyysini tulosten valossa voidaan kysyä, vaikuttaako koulujen oppimateriaalien seksuaalikasvatusta koskevien osioiden suppeuteen ei-heteroseksuaalisuuden osalta seksuaalikasvatuksen yleinen painotus koskemaan nimenomaan seksuaaliterveyttä. Siinä missä esimerkiksi ei-heteroseksuaalisten nuorten ehkäisy tiedon turvaaminen liittyy olennaisesti seksuaaliterveyteen, seksuaalisuuden ja sukupuolen muut määrittelyt eivät ole suorassa yhteydessä nuorten seksuaaliterveyteen muutoin kuin henkisen hyvinvoinnin kannalta. On mahdollista nähdä, että seksuaalikasvatuksen seksuaaliterveyden edistämisen agenda voi kaventaa seksuaalikasvatuksen asiasisältöjä niiltä osin, jotka eivät ole suorassa yhteydessä ruumiin terveyteen. Seksuaalisuuden ja sukupuolen käsitteellinen tarkastelu nähdään kenties teoreettisemmaksi sisällöksi kuin mitä seksuaaliterveyden edistämistä ja ylläpitoa varten tarvitaan.

Oppikirjojen seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevat osiot ovat joissain tapauksissa, esimerkiksi Navigaattorissa, hyvin näiden ilmiöiden monimuotoisuutta huomioon ottavia, mutta tämä harvoin heijastuu ei-heteroseksuaalisten nuorten huomioimiseen ehkäisy tietoa koskevissa osioissa. Erityisen huonossa asemassa ovat ei-heteroseksuaaliset nuoret, joiden kiinnostus kohdistuu naisiin tai joiden kumppaneilla on vagina, sillä esimerkiksi seksitaudeilta suojautumista vaginaa suulla hyväiltäessä ei käsitellä yhdessäkään kirjassa. Ehkäisyn suhteen suuseksi määrittyy pojalle annettavaksi, minkä lisäksi anaaliseksi mainitaan yhdessä oppikirjassa. Oppikirjojen muodostama kuva seksitautien ehkäisystä jää käytännössä täysin penetraatiokeskeiseksi, eivätkä muunlaiset seksin harrastamisen muodot saa oppimateriaaleissa sijaa.

Kouluissa ja Opetushallituksessa on syytä pohtia, kuinka ei-heteroseksuaalisille nuorille saadaan koulumaailmasta samanarvoinen kuin heteroseksuaalisille nuorille. Tämän tutkimuksen tuloksia voidaan osaltaan käyttää tuomaan koulumaailmaan kaivattua tasa-arvoa terveystiedon oppimateriaalien puitteissa. Oppikirjoja tulisi kehittää huomioimaan erilaiset seksuaalisuuden suuntautumis t paremmin, jotta opetusmateriaalit tukisivat todella Opetushallituksen tavoitetta tasa-arvoisesta ja ihmisoikeuksia edistävästä opetuksesta (Opetushallitus, 2004, 14). Tällöin oppikirjat tukisivat myös seksuaalioikeuksia, joihin kuuluvat muun muassa oikeus seksuaalisuutta koskevaan tietoon ja oikeus laaja-alaiseen seksuaaliopetukseen (WAS, 2014). Tällä hetkellä terveystiedon oppikirjat tukevat nuorten seksuaalioikeuksia ennen kaikkea heteroseksuaalisia nuoria huomioon ottavilla tavoilla, mikä luo epätasa-arvoisen aseman hetero- ja ei-heteroseksuaalisten nuorten välille.

Analyysini perusteella haluan esittää muutamia kehitysideoita yläkoulun terveystiedon oppikirjojen suunnittelua varten. Ensimmäisenä ehdotan, että jokainen oppikirja huomioisi ja toisi aktiivisesti esille yhteiskunnan heteronormatiivisuutta. Voimaa ja Vire esittivät ei-heteroseksuaalisten ja ei-cissukupuolisten ihmisten kokemaa syrjintää korostetun hyväksynnän diskurssin avulla, vaikka yhteiskuntamme normeista voitaisiin Navigaattorin tapaan puhua heteronormatiivisuuden käsitteen avulla ilman selkeää marginalisoivaa vaikutusta. Heteronormatiivisuuden ajatus auttaa erottamaan normaalin yleisestä ja voi täten heikentää ajatusta ei-heteroseksuaalisuudesta poikkeavuutena tai ilmiönä, jonka hyväksyttävyyttä tulee erikseen korostaa. Olisi hyvä, jos heteronormatiivisuuden ymmärtäminen ja tarvittaessa purkaminen kytkeytyisi myös oppimateriaalien asiasisältöihin.

Toiseksi ehdotan, että oppikirjat määrittelisivät selkeämmin käsitteet, joita luvuissa tarkastellaan. Käsitteitä, joita ei joko määritellä lainkaan, tai joiden määrittely tulee lukea rivin välistä, ovat muun muassa sukupuoli ja limakalvot. Voimaa ja Vire eivät määritelleet lainkaan sukupuolta, vaan esittivät sukupuolen olevan ruumiiden biologinen ominaisuus, josta poikkeuksena esitettiin esimerkiksi transihmiset. Sukupuolen itsestään selvänä käsittämisen ongelma on pitkälti yhteydessä heteronormatiivisuuteen, jossa oletusarvoisena on paitsi heteroseksuaalisuus, myös dikotominen naiseus ja mieheys. Sukupuolen moninaisuutta voitaisiin käsitellä samalla tavoin kuin vaikkapa seksuaalisuutta, joka määriteltiin yksityiseksi, mutta toisaalta yhteiskunnan vaikutuksen alla olevaksi ilmiöksi. Jos sukupuolta tai sen moninaisuutta ei käsitellä, näyttäytyy tämä helposti epänormatiivisia sukupuolen kokemuksen tapoja marginalisoivana, mikä tuskin on oppikirjojen tarkoitus.

Sukupuolen lisäksi toinen oppikirjoissa määrittelemättä jäänyt käsite on ehkäisy tietoa koskevissa luvuissa esiin tullut limakalvo. Oppikirjat puhuvat laajalti esimerkiksi seksitautien tarttumisesta limakalvokontaktissa, mutta eivät tarkentaneet, mitä ja ennen kaikkea missä limakalvoja on. Jos lukija ei ennalta tiedä, mitä tai missä limakalvot ovat, ei hänelle ole tämänkaltaisesta ehkäisy tiedosta juurikaan hyötyä. Vaikka oppikirjat saattavat kertoa hyvinkin tarkasti esimerkiksi tiettyjen seksitautien aiheuttajista, voisi käytännössä olla hyödyllisempää olla tietää, mitkä ovat ne ruumiinosat, joiden kautta tauti voi levitä.

Kolmanneksi ehdotan, että oppikirjat sisällyttäisivät laajemmin erilaisia seksin harrastamisen ja seksitautien ehkäisyn tapoja seksiä ja ehkäisy tietoa koskeviin lukuihinsa. Tällä hetkellä oppikirjojen

luoma kuva seksistä on penetraatiokeskeinen, ja muunlaiset seksin harrastamisen tavat ja niissä käytettävä ehkäisy jää vaille huomiota. Suuseksin suhteen tulisi huomioida vaginan tai anuksen ja suun suojaaminen esimerkiksi suuseksisuojaalla tai auki leikatulla kondomilla, minkä lisäksi oppikirjat voisivat kertoa tarkemmin seksitautien tarttumisesta esimerkiksi sormien tai seksivälineiden välityksellä. Erilaisista seksitavoista ja täten erilaisista seksitautien tarttumisen tavoista kertominen parantaa oppikirjan lukijan tietoa aiheesta, mikä voisi vähentää seksitautien tarttumista tulevaisuudessa. Erilaisia seksitapoja voi esitellä esimerkiksi omina osiinaan, jolloin samalla voidaan kuvailla, mitä kyseisiin tapoihin yleensä kuuluu, ja kuinka kyseisen aktin aikana voidaan parhaiten suojautua seksitaudeilta tai ei-toivotulta raskaudelta. Toimiva esimerkki tämänkaltaisesta lähestymistavasta on esimerkiksi Alex Müllerin luoma *Sexual health for transgender & gender non-conforming people* (2012). Myös Hiv-tukikeskuksen, Transtukupisteen, Transtukiverkoston, Seta:n ja Sinuiksi tuki- ja neuvontapalvelun *Seksi ja trans* -esite (2016) voi antaa ideoita ehkäisy tiedon suunnitteluun uusilla tavoilla.

Viimeiseksi ehdotan, että terveystiedon oppikirjat siirtyisivät käyttämään sensitiivistä tai vähintään sensitiivisempää kieltä teksteissään. Oppikirjat käyttivät usein sekaisin muun muassa seksi- ja sukupuolitautilien ja suku- ja sukupuolielinten käsitteitä. Molemmissa sukupuoli-alkuisissa käsitteissä ongelmalliseksi nousee oletus sukupuolen liittymisestä joko tautien tarttumiseen tai genitaalisiin²², minkä lisäksi suomenkielinen sana 'sukupuoli' itsessään korostaa kahden sukupuolen binääristä järjestelmää. Oppikirjat käyttivät usein teksteissään sanaa kumppani tyttö- tai poikaystävän sijasta, mikä on jo hyvä askel kohti sensitiivisempää kielenkäyttöä.

Edellä esittämäni parannusehdotukset jakaantuvat sekä melko konkreettisiin, sanavalintoja koskeviin ehdotuksiin että laajemmin aihesisältöjä kommentoiviin ehdotuksiin. Yhdessä nämä parannusehdotukset vähentäisivät olennaisesti heteronormatiivisuutta ja ei-heteroseksuaalisuuden marginalisaatiota oppikirjoissa, mikä puolestaan loisi ei-heteroseksuaalisille nuorille tasa-arvoisemman aseman suhteessa heteroseksuaalisiin nuoriin. Tarkemmat kuvaukset seksitautien tarttumisesta ja seksitautien ehkäisystä parantaisivat paitsi ei-heteroseksuaalisten, myös heteroseksuaalisten nuorten ehkäisy tietoa. Ei-heteronormatiivisia nuoria ei tule jättää oppikirjojen sisällöissä huomiotta vain sen vuoksi, että he ovat tilastollisesti

²² Sukupuoli ei liity genitaalisiin siinä mielessä, että saman sukupuolen edustajilla voi olla joko samanlaiset tai erilaiset genitaalit. Sukupuolten sisällä on siis vaihtelua genitaalien välillä, minkä vuoksi esimerkiksi vagina ei ole automaattisesti naisen sukuelin tai penis miehen.

heteroseksuaalisia nuoria pienempi ryhmä. Ei tulisi myöskään ajatella, että ei-heteroseksuaaliset nuoret voivat hankkia tarvitsemansa tiedon muista lähteistä, sillä opetuksen tulisi olla jo Opetushallituksen (2004, 14) oman linjauksen mukaan tasa-arvoa tavoittelevaa.

Sekä tämä tutkimus että monet tutkimukset, joihin olen viitannut, esittävät suomalaisen koulumaailman olevan hyvin heteronormatiivinen tila. Koulumaailmaa käsittelevää tutkimusta olisi kiinnostava jatkaa sateenkaarinuorten näkökulmasta niin, että myös ei-cissukupuoliset nuoret huomioitaisiin tutkimuksessa. Kiinnostavia näkökulmia voisivat olla esimerkiksi nuorten tavat löytää itselleen tarpeellista tietoa seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja ehkäisy tiedosta. Tämä tutkimus pystyy toteamaan, etteivät yläkoulun terveystiedon materiaalit vastaa ei-heteroseksuaalisten nuorten ehkäisy tiedon tarpeita, mutta se ei kuitenkaan pysty vastaamaan siihen, mistä nuoret tarvitsemaansa tietoa todella saavat. Tämänkaltaisten kysymysten pohtiminen nostaisi esiin nuorten omaa toimijuutta tiedon hankinnassa ja toisi esiin vaihtoehtoja koulun antamalle seksuaalikasvatukselle.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Hannukkala, Marjo, Orkola, Tuula, Peltomaa, Miikka & Reinikkala, Paula (2014) Voimaa. Terveystieto 7-9. Helsinki: Sanoma Pro.

Immonen, Anu, Laasanen, Ilkka, Pohjanlahti, Anita & Sihvola, Seija (2008) Vire. Terveystieto 7-9. Keuruu: Otava.

Kannas, Lasse, Orkovaara, Pirjo, Hassinen, Maiju, Löytty-Rissanen, Minna, Ruuhilahti, Susanna & Villa, Hanna (2014) Navigaattori. Yläkoulun terveystieto. Helsinki: Sanoma Pro.

Painetut lähteet

Alanko, Katarina (2014) *Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa?* Helsinki: Unigrafia.

Aultman, B (2014) Cisgender – Keywords. TSQ. *Transgender Studies Quarterly* 1, 1-2: 61-62.

Bildjuschkin, Katriina & Malmberg, Ari (2000) *Kerro meille seksistä. Nuoren seksuaalikasvatus*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Butler, Judith (1990) *Gender Trouble*. New York: Routledge.

Diamond, Lisa (2008) *Sexual Fluidity*. Cambridge: Harvard University Press.

DiQuinzio, Patrice (1993) Exclusion and Essentialism in Feminist Theory: The Problem of Mothering. *Hypatia* 8:3, 1-20.

Enke, A. Finn (2013) The Education of Little Cis. Cisgender and the Discipline of Opposing Bodies. Teoksessa Susan Stryker & Aren Z. Aizura (toim.) *The Transgender Studies Reader 2*. New York: Routledge, 234-247.

Epstein, Debbie & Johnson, Richard (1998) *Schooling Sexualities*. Buckingham: Open University Press.

Foucault, Michel (1978) *History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Kääntänyt englanniksi Rubert Hurley. New York: Pantheon Books. Ranskankielinen alkuteos 1976.

Grmek, Mirko D. (1990) *History of AIDS. Emergence and Origin of the Modern Pandemic*. Kääntäneet Russel C. Maulitz & Jacalyn Duffin. New Jersey: Princeton University Press. Espanjankielinen alkuteos 1989.

Honkasalo, Veronika (2013) Se suuri ero. Kulttuuri ja seksuaalikasvatus terveystiedon oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus* 31:1, 6-21.

Ingraham, Chrys (1994) *The Heterosexual Imaginary: Feminist Sociology and Theories of Gender. Sociological Theory* 12:2, 203-219.

Jackson, Stevi & Scott, Sue (2010) *Theorizing Sexuality*. Berkshire: Open University Press.

Jackson, Stevi & Scott, Sue, toim. (1996) *Feminism and Sexuality. A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (2016) Miten tarinasta tulee tosi? Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 145-178.

Jurva, Raisa (2012) *Heteroseksuaalisuus terveystiedon oppimateriaaleissa tyttönäkökulmasta tarkasteltuna*. Pro gradu -tutkielma. Naistutkimus. Tampere: Tampereen yliopisto.

Kontula, Osmo & Meriläinen, Henna (2007) *Koulun seksuaalikasvatus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Väestöliitto.

Lappalainen, Päivi (1996) Seksuaalisuus. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat: 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 207-224.

Lehtonen, Jukka (2012) Opettajien käsityksiä seksuaalisuuden kirjosta. *Nuorisotutkimus* 30, 2: 22-32.

Lehtonen, Jukka (2003) *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteroseksuaalisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset*. Helsinki: Helsinki University Press.

Myerson, Marilyn, Crawley, Sara L., Hesch Anstey, Erica, Kessler, Justine & Okopny, Cara (2007) Who's Zoomin' Who? A Feminist, Queer Content Analysis of "Interdisciplinary" Human Sexuality Textbooks. *Hypatia* 22, 1: 92-113.

Mäkinen, Anna & Teikari, Kirsi (2013) *Luokanopettajien valmiudet seksuaalikasvatukseen*. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustiede. Tampere: Tampereen yliopisto.

Rahman, Momin & Jackson, Stevi (2010) *Gender and Sexuality. Sociological Approaches*. Cambridge: Polity Press.

Rich, Adrienne (2003) Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence (1980). *Journal of Women's History* 15:3, 11-48.

Richardson, Diane (2007) Patterned Fluidities (Re)Imagining the Relationship between Gender and Sexuality. *Sociology* 41:3, 457-474.

Rossi, Leena-Maija (2006) Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua. *Kulttuurintutkimus* 23:3, 19-28.

Rubin, Gayle (1975) The Traffic in Women. Notes on the "Political Economy" of Sex. Teoksessa Reiter, Rayna R. (ed.) *Toward an Antropology of Women*. New York: Monthly Review Press, 157-210.

Schutte, Ofelia (1997) A Critique of Normative Heterosexuality: Identity, Embodiment, and Sexual Difference in Beauvoir and Irigaray. *Hypatia* 12, 1: 40-62.

Salonen, Marko (2005) Hiljainen heteroseksuaalisuus? Nuoret, suojaikäraja ja itsemäärääminen. Tampere: Tampere University Press.

Taavetti, Riikka (2015) "Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä..." *Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Urpilainen, Eila (2013) Kysy järjestöltä – kotiopetus. *Opettaja* 35: 35.

Vihlman, Maria (2010) *Siunattu heterous. Sukupuoli ja seksuaalisuus rippikoulussa ja häärituaalissa*. Tampere: Tampere.

Warner, Michael (1991) Introduction: Fear of a Queer Planet. *Social Text* 29, 3-17.

Wittig, Monique (1992) *Straight Mind and Other Essays*. Boston: Beacon Press.

Digitaaliset lähteet

Alex Müller (2012) Sexual health for transgender & gender non-conforming people. <http://genderdynamix.org.za/documents/sexual-health-for-transgender-gender-non-conforming-people/>. Viitattu 20.1.2017.

Declaration of Sexual Rights (2014) World Association for Sexual Health. <http://www.worldsexology.org/resources/declaration-of-sexual-rights/>. Viitattu 22.6.2015.

Helsingin Sanomat 13.1.2017. Uudet seksitavat lisäävät rajusti nielusyöpien määrää – tutkija ehdottaa HPV-rokotusohjelman laajentamista poikiin. <http://www.hs.fi/hyvinvointi/art-2000005042202.html>. Viitattu 19.1.2017.

Hlbtqi-sanakirja (2016) Seta. <http://seta.fi/hlbtqi/>. Viitattu 20.9.2016.

Nuoret. Väestöliitto. <http://www.vaestoliitto.fi/nuoret/>. Viitattu 4.11.2016.

Opas opettajille. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus – Opitaan yhdessä! (2016) Seta. http://seta.fi/wp-content/uploads/2016/11/Opas_kouluille_2016_NETTI.pdf. Viitattu 2.2.2017.

Seksi ja trans (2016) Hiv-tukikeskus, Transtukipiste, Transtukiverkosto, Seta, Sinuiksi tuki- ja neuvontapalvelu. http://hivpoint.fi/wp-content/uploads/2016/05/Seksi_ja_trans_esite.pdf. Viitattu 6.2.2017.

Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa. WHO. http://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/WHO_BZgA_Standards_English.pdf. Viitattu 20.9.2016.

Seksuaalioikeudet (2016) Amnesty. <https://www.amnesty.fi/tyomme/teemat/seksuaalioikeudet/>. Viitattu 12.9.2016.

Seksuaalioikeudet (2015) Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.thl.fi/fi/web/seksuaali-ja-lisaantymisterveys/seksuaalinen-hyvinvointi/seksuaalioikeudet>. Viitattu 12.9.2016.

Seksuaalioikeudet (2016) Väestöliitto. <http://www.vaestoliitto.fi/nuoret/seksi/seksuaalioikeudet/>. Viitattu 12.9.2016.

Sexual and Reproductive Health. WHO. http://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/sh_definitions/en/. Viitattu 12.9.2016.